

การวิเคราะห์สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโณไฟไปข้าว และลมแล้งเรืงระบำ

โดย

นางพิกุล รุ่งศรีกนก

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อการพัฒนาอาชีพ

ภาควิชาภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา ๒๕๕๔

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การวิเคราะห์สารคดีเยาวชน เรื่อง โสเภณีไปเช้า และลมแล้งเร้งระบำ

โดย

นางพิศ รุ่งศรีภณ

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อการพัฒนาอาชีพ

ภาควิชาภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา ๒๕๕๔

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**THE ANALYSIS OF YOUTH NON-FICTION ENTITLED “SOAK PHAI BAI KHAO
AND LOMLANG RUANGRAABAM”**

By

Pikul Roongsrikanok

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Thai

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2011

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “ การวิเคราะห์
สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโณปชั้ว และลมเล้งเร้งระบำ ” เสนอโดย นางพิกุล รุ่งศรีกนก เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อ การพัฒนา
อาชีพ

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศนวงศ์)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุบล เทศทอง

คณะกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ

..... ประธานกรรมการ
(อาจารย์ ดร.อารียา หุตินทะ)
...../...../.....

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์กัญญรัตน์ เวชศาสตร์)
...../...../.....

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุบล เทศทอง)
...../...../.....

๕๒๒๐๖๓๑๒ : สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อการพัฒนาอาชีพ

คำสำคัญ : เยาวชน/สารคดี

พิกุล รุ่งศรีกนก : การวิเคราะห์สารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ.
อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ: ผศ.ดร. อุบล เทศทอง. ๑๖๑ หน้า.

การศึกษาค้นคว้าอิสระ นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา สารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว
และลมแล้งเริงระบำ ในด้านเนื้อหาทั้งที่เป็นความรู้หรือข้อเท็จจริง เนื้อหาที่เป็นทฤษฎีของผู้เขียน
กลวิธีการเขียน และคุณค่าของสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ

การค้นคว้าอิสระฉบับนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๕ บท คือ บทที่ ๑ บทนำ กล่าวถึงความ
เป็นมาและความสำคัญของปัญหา บทที่ ๒ เนื้อหาของสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว และ
ลมแล้งเริงระบำ บทที่ ๓ วิเคราะห์กลวิธีการเขียน สารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้ง
เริงระบำ บทที่ ๔ วิเคราะห์คุณค่าของสารคดี เยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ
บทที่ ๕ เป็นบทสรุปและข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาด้านเนื้อหาพบว่าสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ
มีการเสนอเนื้อหาที่เป็นความรู้หรือข้อเท็จจริง ได้แก่ วิถีชีวิต ค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ
ของคนอีสาน และเนื้อหาที่เป็นทฤษฎีของผู้เขียน ซึ่งส่วนใหญ่ผู้เขียนมีทฤษฎีที่มีต่อธรรมชาติ
ซึ่งเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของคนอีสาน และทฤษฎีเกี่ยวกับการปลูกฝังให้คนอยู่ร่วมกัน
อย่างมีความสุข ขยันทำงานและรู้คุณค่าของข้าว ในส่วนของกลวิธีการเขียน ผู้เขียนมี กลวิธีในการ
ใช้ภาษาและโวหาร ภาพพจน์ที่หลากหลาย ก่อให้เกิดอารมณ์ในการอ่านช่วยให้ เรื่องราวมีความ
น่าสนใจมากขึ้น ด้านคุณค่าของสารคดีเยาวชนทั้ง ๒ เรื่อง พบคุณค่าด้านคุณธรรมจริยธรรม
ความรู้ และความบันเทิง ทำให้ผู้อ่านโดยเฉพาะเยาวชนได้รับประโยชน์จากการอ่าน กล่าวคือ ได้รับ
ความรู้ แรงคิดในการดำเนินชีวิต ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนอีสานซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของ
ประเทศและความเพลิดเพลินควบคู่กันไป

ภาควิชาภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา ๒๕๕๔

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ.....

52206312 : MAJOR : THAI FOR CAREER DEVELOPMENT
KEY WORD : YOUTH / NON-FICTION

PIKUL ROONGSRIKANOK : THE ANALYSIS OF YOUTH NON - FICTION ENTITLED
"SOAK PHAI BAI KHAO AND LOMLANG RUANGRAABAM". INDEPENDENT STUDY ADVISOR :
ASST.PROF. AUBOL TEDTONG, Ph.D. 161 pp.

The purpose of this independent study was to analyse two documentaries
For the young. "Soke Phai Bai Khao" "and" "Lomlaeng Reungrabam" focusing on several aspects of
content such as general knowledge facts the writer 's viewpoints, writing strategies ,and their values.

The independent study consists of five chapter one is the introduction, justifying the
rationale of the study. Chapter two reports the content of "Soke Phai Bai Khao" and "Lomlaeng
Reungrabam". Chapters. Three details the analysis of the two documentaries with regard to the
writing strategies. Chapter four discusseands the values of the two titles, and chapter 5 presents
the conclusions and suggestion resulting from the study.

The findings showed that the content relating to general knowledge and facts included
the way of life, values, cultures, traditions, and beliefs of the Isaan (Northeast of Thailand) Thai
people. The overall content expressed through the writer's visions reflected the nature essential for
the Isaan way of life as well as encouraging people to live together happily, work hard, and realize
the value of rice. In terms of the writing strategies, different language styles were used to make the
two documentaries more interesting. In addition, the moral, ethical, knowledge, and entertainment
values, as well as the other writer's viewpoints were considered beneficial for readers, especially for
the young and Isaan Thai people.

Department of Thai Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2011

Student's signature

Independent Study Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

การค้นคว้าอิสระฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความเมตตา ความช่วยเหลือเอาใจใส่ดูแลเป็นอย่างดีจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุบล เทศทอง อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระที่ได้กรุณา ประสิทธิ์ประสาทความรู้ ความคิด ให้คำปรึกษา แนะนำและตรวจ ทานแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ทั้งด้านเนื้อหาสาระและการใช้ภาษาด้วยความ เมตตากรุณา อีกทั้งการให้กำลังใจตั้งแต่เริ่มศึกษา ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร. อารียา หุদিনทะ ประธานกรรมการสอบการ ค้นคว้าอิสระ รองศาสตราจารย์กัญญรัตน์ เวชศาสตร์ กรรมการสอบการค้นคว้าอิสระ ที่ได้กรุณา ให้คำแนะนำและข้อแก้ไขอันเป็นประโยชน์ ทำให้การค้นคว้าอิสระฉบับนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชุมสาย สุวรรณชมภู รองศาสตราจารย์ จุไรรัตน์ ลักขณะศิริ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมชาย ลำเนียงงาม รองศาสตราจารย์สุวัฒนา เลี่ยมประวัตติ อาจารย์ ดร. สุมาลี ถิรมประเสริฐ และอาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่าน ที่ได้ถ่ายทอดวิชา ความรู้ ให้กำลังใจ ให้ความช่วยเหลือ ให้ ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยตลอดระยะเวลาในการศึกษา

นอกจากนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ นายสำเนา นาคพิรุณ ผู้อำนวยการโรงเรียน และเพื่อน ร่วมงานโรงเรียนบ้านไทรทอง นายจำนงค์ ยอดคำ ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษากาญจนบุรี เขต ๑ ที่ให้โอกาส ผู้วิจัยได้ศึกษา ค้นคว้าเพิ่มพูน ความรู้ ด้านภาษาไทย อีกทั้งขอกราบขอบพระคุณ คุณจตุพร ไชยทองศรี นักเขียนผู้สร้างสรรค์วรรณกรรมสำหรับเยาวชน และให้ข้อมูลเพื่อการศึกษา ขอขอบคุณนายกฤษฎกรณ์ วงศ์สิทธิพิศาล ที่ช่วยตรวจทานเอกสาร

ผู้วิจัยขอขอบคุณเพื่อนร่วมอุดมการณ์ สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อการพัฒนาอาชีพ ที่คอยให้ กำลังใจ และช่วยเหลือตลอดระยะเวลาในการศึกษา ขอขอบคุณ คุณเดือนใจ นิรัตน์ ที่ช่วย ประสานงาน ขอขอบคุณ นายสุรเดช รุ่งศรีนก และลูก ๆ ที่เป็นกำลังใจ และต่อสู้ในยามที่ท้อแท้

ตลอดช่วงชีวิตจนถึงปัจจุบัน สิ่งที่ดีงามทุกอย่างที่เกิดขึ้นในชีวิตของผู้วิจัยนอกเหนือจาก ครอบครัวแล้ว เกิดขึ้นด้วยความรัก การดูแลเอาใจใส่ ให้กำลังใจ ส่งเสริมสนับสนุนทุกอย่างของ พ่อ แม่ พี่ และน้อง ๆ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณและขอบคุณด้วยความรักและความกตัญญู

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	น
บทที่	
๑ บทนำ.....	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	๖
ขอบเขตของการศึกษา.....	๖
วิธีดำเนินการศึกษา.....	๖
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๖
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๓
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๘
๒ เนื้อหาของสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภและลมแล้งเร้งระบำ.....	๕
เนื้อหาที่เป็นความรู้หรือข้อเท็จจริง.....	๒๓
ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนอีสาน.....	๒๓
คำนิยาม.....	๕๑
วัฒนธรรม.....	๕๓
ประเพณี.....	๖๓
ความเชื่อ.....	๗๒
เนื้อหาที่เป็นทรนสนะของผู้เขียน.....	๘๒
ทรนสนะเกี่ยวกับธรรมชาติ.....	๘๒
ทรนสนะที่มีต่อข้าว.....	๘๓
ทรนสนะต่ออาชีพ การทำงาน.....	๘๔
ทรนสนะต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม.....	๘๕

บทที่	หน้า
ทรรณะต่อการเล่นการพนัน.....	๘๕
๓ วิเคราะห์กลวิธีการเขียนและการใช้ภาษาในสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ	
และลมแล้งเร้งระบำ.....	๘๖
กลวิธีการเขียน.....	๘๖
การตั้งชื่อเรื่อง.....	๘๖
การตั้งชื่อตอน.....	๘๕
การเปิดเรื่อง.....	๕๕
การนำเสนอเรื่อง.....	๑๐๐
การปิดเรื่อง.....	๑๐๖
การใช้ภาษาและโวหารภาพพจน์.....	๑๑๒
การใช้ภาษา.....	๑๑๒
การใช้โวหาร.....	๑๑๔
บรรยายโวหาร.....	๑๑๔
อธิบายโวหาร.....	๑๑๕
พรรณนาโวหาร.....	๑๑๖
สาธกโวหาร.....	๑๑๘
เทศนาโวหาร.....	๑๒๐
การใช้ภาพพจน์.....	๑๒๑
อุปมา.....	๑๒๑
อุปลักษณ์.....	๑๒๓
การเลียนเสียงธรรมชาติ.....	๑๒๔
การกล่าวอ้างถึง.....	๑๒๖
บุคลาธิษฐาน หรือบุคลกวัต.....	๑๒๘
๔ วิเคราะห์คุณค่าของสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเร้งระบำ.....	๑๓๐
คุณค่าด้านคุณธรรมจริยธรรม.....	๑๓๐

บทที่	หน้า
ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่.....	๑๓๑
ความรับผิดชอบ.....	๑๓๒
ความขยันหมั่นเพียร.....	๑๓๓
ความซื่อสัตย์.....	๑๓๔
ความประหยัด.....	๑๓๔
ความพอเพียง.....	๑๓๕
ความกตัญญู.....	๑๓๕
คุณธรรมด้านความรู้.....	๑๓๖
คุณค่าด้านความบันเทิง.....	๑๓๗
๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	๑๓๘
สรุปผลการศึกษา.....	๑๓๘
ข้อเสนอแนะ.....	๑๔๒
บรรณานุกรม.....	๑๔๓
ภาคผนวก.....	๑๔๖
ประวัติผู้วิจัย.....	๑๖๑

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เยาวชนคืออนาคตของชาติ ที่ต้องพัฒนาเพื่อให้เป็นผู้ใหญ่ที่ดีในอนาคต ปัจจัยสำคัญในการพัฒนาเยาวชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีนอกจากอาหารที่ช่วยส่งเสริมให้มีร่างกายแข็งแรงแล้ว ความรัก การเอาใจใส่ดูแลจากพ่อ แม่ ครู อาจารย์ที่คอยอบรมสั่งสอนยังช่วยให้เยาวชนมีสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ อีกปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่ง คือการส่งเสริมให้เยาวชนได้รับความรู้จากแหล่งความรู้ต่าง ๆ ที่หลากหลาย ทั้งจากการอ่านหนังสือเรียนในชั้นเรียน และการอ่านหนังสือเพื่อความบันเทิงตามความสนใจในเวลาว่าง เยาวชนจึงควรเลือกหนังสืออ่านให้เหมาะสมกับวัยและความต้องการ ซึ่งวรรณกรรมดังกล่าวคือ วรรณกรรมเยาวชน

จินตนา ไบกาชุย (๒๕๓๔ : ๒๒) ได้ให้ความหมายของวรรณกรรมสำหรับเยาวชนไว้ดังนี้

วรรณกรรมสำหรับเยาวชน หมายถึง หนังสือที่จัดทำขึ้นเพื่อให้เด็กใช้ในการฟัง อ่าน และเรียนรู้ ด้วยเนื้อหาสาระที่มุ่งให้ความรู้ หรือความเพลิดเพลิน อย่างใดอย่างหนึ่งหรือให้ทั้งความรู้และ ความเพลิดเพลินร่วมกันไปในรูปแบบ ที่เรียกว่าสาระบันเทิง โดยใช้วิธีเขียน การจัดทำและรูปแบบที่เหมาะสมกับวัย ความสนใจ และความสามารถในการอ่านของผู้อ่าน

นอกจากนั้นวรรณกรรมเยาวชนยังหมายถึงหนังสือที่เขียนขึ้นให้เด็กอ่านอย่างเหมาะสมกับวัยของเด็ก และเป็นที่น่าสนใจของเด็กวัยต่าง ๆ ตั้งแต่วัยก่อนเข้าโรงเรียนไปจนถึงวัยรุ่น ซึ่งเด็กสามารถเลือกอ่านได้ตามความพอใจโดยไม่มีการบังคับ (ปราณี เชิงทอง ๒๕๒๖: ๖)

วิริยะ สิริสิงห (๒๕๓๗:๘) ให้ความหมายของวรรณกรรมเยาวชนไว้ว่า

วรรณกรรมเยาวชน หมายถึง วารสารและหนังสือที่เขียนขึ้นสำหรับเด็กและจะต้องเขียนให้เด็กอ่านอย่างเพลิดเพลินด้วยความสนใจ เพิ่มพูนความสามารถในการอ่าน และเข้าใจภาษา จนเกิดนิสัยรักการอ่านหนังสือ

จากคำจำกัดความของ วรรณกรรม เยาวชนที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า วรรณกรรมเยาวชน คือ หนังสือที่เขียนขึ้นสำหรับเยาวชนโดยเฉพาะ มีเนื้อหาเหมาะสมกับวัยของผู้อ่านให้เลือกอ่านตามความสนใจ ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้และความเพลิดเพลิน วรรณกรรมเยาวชนมีส่วน

สำคัญในการพัฒนาเยาวชน ให้เป็นกำลังสำคัญของชาติ ดังพระราชดำรัสตอนหนึ่งของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ว่า

หนังสือประเภทที่ข้าพเจ้าคิดว่าสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งคือหนังสือสำหรับเด็ก วัยเด็กเป็นวัยเรียนรู้เด็ก ๆ ส่วนใหญ่สนใจที่จะทราบเรื่องราวต่าง ๆ แปลก ๆ ใหม่ ๆ อยู่เสมอถ้าเรามีหนังสือที่มีคุณค่าทั้ง เนื้อหาและรูปภาพให้เขาอ่าน ให้ความรู้และความบันเทิง เด็ก ๆ จะเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ที่สมบูรณ์รอบรู้มีธรรมประจำใจ มีความรักบ้านเมือง มีความปรารถนาจะทำแต่ประโยชน์ที่ควร

(สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย ๒๕๑๕:๓)

นอกจากนั้นปราณี เชียงทอง (๒๕๒๖ :๕-๖) ได้กล่าวถึงความสำคัญของวรรณกรรมเยาวชนไว้ดังนี้

เด็กมีโลกของเขาเองซึ่งแตกต่างจากโลกของผู้ใหญ่โดยสิ้นเชิง โลกของเด็กบริสุทธิ์แจ่มใส เต็มไปด้วยความสนุกสนานรื่นเริงและไร้เดียงสา โลกในความรู้สึกนึกคิดของเด็กนั้นกว้างใหญ่ไพศาล เต็มไปด้วยมิตรภาพ ความซื่อบริสุทธิ์สะอาด ความเมตตากรุณาและความดีงาม วัยเด็กจึงเป็นวัย ที่ควรได้รับอาหารใจและอาหารสมองให้เพียงพอเช่นเดียวกับอาหารกาย เพื่อเด็กจะได้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่แข็งแรงพร้อมทั้งกาย และจิตใจ อาหารใจที่เด็กต้องการมากเป็นเบื้องต้นก็คือ ความรักและความเอาใจใส่ ส่วนอาหารสมองที่เด็กต้องการคือ ของเล่นประเภทเสริมสร้างสติปัญญา จินตนาการและวรรณกรรมหรือหนังสืออ่านที่ดีสำหรับเขาโดยเฉพาะ เพื่อเขาจะได้อ่านและศึกษาความเป็นไปเกี่ยวกับโลก และชีวิตด้วยตัวของเขาเอง วรรณกรรมสำหรับเยาวชนจึงเป็นสิ่งจำเป็นมาก ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมมีบทบาทต่อการพัฒนาเด็กให้เจริญอ่านด้วยความเพลิดเพลิน สนุกสนาน อ่านสำคัญยิ่งในการส่งเสริมการศึกษา ส่งเสริมคนให้รู้จักศึกษาหองอกงาม ทั้งด้านจิตใจสติปัญญาความรู้ และความคิดทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ปลูกฝังคุณธรรม ให้ความบันเทิง ช่วยหล่อหลอมจิตใจของเด็กและเยาวชนให้เป็นพลเมืองดีของชาติ ระยะวัยเด็กเป็นระยะเริ่มเรียนและวางรากฐานทาง จริยธรรมและคุณธรรมต่าง ๆ จำเป็นต้องให้เด็กได้รับตัวอย่างที่ดี วรรณกรรม สำหรับเยาวชนเป็นสื่อในการให้ประสบการณ์ที่ดีแก่เด็ก หนังสืออ่านสำคัญยิ่ง ในการส่งเสริมการศึกษา ส่งเสริมคนให้รู้จักศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง และมี ส่วนช่วยส่งเสริมความก้าวหน้าของประเทศเป็นอันมาก

นอกจากนี้วรรณกรรมเยาวชนยังมีความสำคัญอีกหลายด้าน เช่น เป็นสื่อในการรับรู้ของเยาวชน เพราะเยาวชนเป็นวัยที่อยากรู้อยากเห็นสิ่งที่อยู่รอบตัว สิ่งหนึ่งที่จะช่วยตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นของเยาวชนได้แก่หนังสือวรรณกรรมสำหรับเยาวชน หนังสือประเภทนี้จะช่วยให้เยาวชนได้รับความรู้ ความคิด เกิดจินตนาการสร้างสรรค์ ค่ลดพฤติกรรมที่เลวร้าย และสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมรอบตัวได้

ลักษณะของวรรณกรรมเยาวชนที่ดี ควรมีโครงเรื่องไม่ซับซ้อน เนื้อเรื่องมีความกระชับ เนื้อหาให้ความรู้และแง่คิด มีความเหมาะสมสอดคล้องกับธรรมชาติและความต้องการของเด็ก เมื่ออ่านแล้วให้ความเพลิดเพลิน สนุกสนาน ส่งเสริมจินตนาการ และให้ความรู้ที่เหมาะสมกับวัย ของเด็ก นอกจากนั้นภาษาที่ใช้ต้องเป็นภาษาที่อ่านเข้าใจง่าย ไม่ต้องตีความ

วรรณกรรมเยาวชนที่ดีต้องมีภาพประกอบที่เหมาะสมและสอดคล้องกับเนื้อหา ทำให้เด็กไม่รู้สึกเบื่อหน่ายในการอ่าน อีกทั้งรูปเล่มต้องมีขนาดกะทัดรัดเหมาะสมมือ กระดาษมีคุณภาพดี ตัวหนังสือมีขนาดใหญ่เหมาะสมกับวัยของเด็ก

วิริยะ สิริสิงห (๒๕๓๗: ๑๓-๑๔) ได้แบ่งวรรณกรรมเยาวชนตามลักษณะของเนื้อหาไว้ ๓ ประเภท ดังนี้

๑. นวนิยาย (Fiction) มีจุดมุ่งหมายให้ความเพลิดเพลินเป็นสำคัญ เขียนเป็นร้อยแก้ว หนังสือสำหรับเด็กที่เสนอในรูปแบบของนวนิยายนี้มีอยู่ ๒ ประเภทคือ

๑.๑ เสนอเป็นเรื่องราว (story) ได้แก่ การเล่าเรื่อง เล่านิทานมีการบรรยายให้ผู้อ่านเห็นภาพพจน์

๑.๒ เสนอเป็นละคร (Play) สำหรับใช้แสดงบนเวที ใช้นัก บทเจรจาและท่าทางของผู้แสดงเป็นสื่อเพื่อความเข้าใจ

๒. สารคดี (Non – Fiction) ให้ความรู้และข้อเท็จจริงเป็นสำคัญ หนังสือสารคดีเหมาะกับเด็กทุกวัย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้เขียนว่าจะเขียนสารคดีให้เหมาะกับเด็กวัยใด

๓. ร้อยกรอง (Verse) เป็นการเสนอเรื่องราวด้วยคำ คล้องจองตามประเภทฉันทลักษณ์ต่าง ๆ สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๓.๑ บทร้อยกรองสำหรับเด็ก (Nursery Rhymes)

๓.๒ บทร้อยกรองสำหรับเด็ก (Poetry for young Reader)

จากข้อความข้างต้นสรุปว่า วรรณกรรมแต่ละประเภทมีจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน วรรณกรรมที่มีจุดมุ่งหมายเน้นให้ความเพลิดเพลิน จัดเป็นวรรณกรรมประเภทบันเทิงคดี ส่วนวรรณกรรมที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เยาวชนได้มีความรู้ แสดงข้อเท็จจริง และทัศนะของผู้เขียน แต่แฝงด้วยความเพลิดเพลิน จัดอยู่ในประเภทสารคดี โดยสารคดีนอกจากให้ความรู้แล้วยังช่วย

เสริมสร้างประสบการณ์ชีวิต ให้ประโยชน์ในด้านการดำเนินชีวิต ดังที่ วิริยะ สิริสิงห (๒๕๔๗: ๑๑๗-๑๒๓) ได้กล่าวคำนิยามของสารคดีและการเขียนวรรณกรรมสำหรับเยาวชนว่า

สารคดี เป็นหนังสือที่อ่านแล้วให้ความรู้ ความเพลิดเพลิน สารคดีต้องมุ่งให้ความรู้ผู้อ่านเป็นหลัก ส่วนความบันเทิง ความสนุกสนาน ขบขัน เป็นเรื่องรอง แต่สารคดีที่ดึงดูดใจผู้อ่านทั้งหลายนอกจากให้ความรู้ในด้านนั้นๆ แล้ว ยังให้ความบันเทิงหรือความขบขันอีกด้วย

การเขียนสารคดีสำหรับเด็ก ต้องเป็นเรื่องที่ให้ความรู้ ให้ประโยชน์ หรือข้อคิดที่จะนำไปใช้ใน ชีวิตประจำวันได้หรือมิฉะนั้น ก็ให้คิดพจน์เป็นสาระสำคัญ สารคดีต้องเน้นที่ความถูกต้องตามข้อเท็จจริงเป็นเรื่องที่สร้างสรรค์ประสบการณ์และทักษะของเด็ก ภาษาที่ใช้เหมาะสมกับวัย และถูกต้องตามหลักการใช้ภาษา

นอกจากนี้ควรมีภาพหรือเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้นประกอบเนื้อหา เพื่อช่วยให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจเนื้อเรื่องยิ่งขึ้น และยังเป็นการสร้างความสนใจของผู้อ่านอีกด้วย

จากคำนิยามดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่าสารคดีต้องมีเนื้อหาที่มุ่งให้ความรู้แก่ผู้อ่านเป็นหลักโดยความรู้นี้อาจเป็นความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตหรือความรู้หลาย ๆ ด้านผสมผสานกันก็ได้ แต่ความรู้ดังกล่าวต้องมีความถูกต้อง และสอดคล้องกับวัยของผู้อ่าน โดยเฉพาะสารคดี สำหรับเยาวชนต้องมีเนื้อหาความรู้ ที่เยาวชนสนใจ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้ นอกจากนั้นสารคดีที่ดีต้องมีกลวิธีการนำเสนอที่ชวนติดตาม ตลอดจนมีการใช้ภาษาที่เหมาะสมและสอดคล้องกับเนื้อหา ซึ่งลักษณะดังกล่าวข้างต้น ปรากฏในสารคดี เยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ

สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ แต่งโดยจุฑพร แพงทองดี ซึ่งเกิดและเติบโตในภาคอีสาน ต่อมาภายหลังได้เข้ามาศึกษาต่อและทำงานในกรุงเทพฯ เป็นระยะเวลานาน และ วันหนึ่งผู้แต่งเกิดความรู้สึกลึกถึงถิ่นกำเนิดของตนเอง จึงเรียบเรียงหนังสือ โสกไฟใบข้าวขึ้น ดังข้อความในบทนำว่า

หนังสือเล่มนี้จึงเริ่มต้นขึ้นจากความคิด ถึงบ้าน วิถีชีวิตความงดงามของชาวอีสาน ที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติการหาอยู่หากิน ไทพื้นอง เจริญญาติ และความเอื้ออาทรข้าวคือหัวใจ คนอีสานถือว่าข้าวเป็นสิ่งสำคัญที่สุด มันคืออาหาร ของมีค่า และวิถีชีวิตในปัจจุบัน วันเวลาและความเจริญนำพาความงามเหล่านั้นจากไป หากสองสิ่งข้างต้นก็ไม่อาจทำร้ายภาพ อังคณาที่แจ่มชัดอยู่ในหัวใจ ภาพที่ถูกถ่ายทอดผ่านเด็กน้อยวัยซนที่เกิดมาท่ามกลาง “โสกไฟใบข้าว

ในโสกไฟใบข้าว จุฑพร แพงทองดี ได้เสนอภาพวิถีชีวิตของคนอีสาน ในฤดูทำนาที่ฝนแผ่นดินน้ำขึ้น และหลังจากนั้นก็เข้าสู่ฤดูแล้ง ที่คนอีสานต้องดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความยากลำบาก แต่

คนอีสานก็ดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข จตุพร แพงทองดี จึงได้ถ่ายทอดวิถีชีวิตของคนอีสาน ไว้ในสารคดีเรื่องต่อมา คือ ลมแล้งเร้งระบำซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตของคนอีสานอีกบรรยากาศหนึ่ง

จตุพร แพงทองดี นำเสนอวิถีชีวิตของคนอีสานผ่านสารคดีจำนวน ๒ เล่ม คือ โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเร้งระบำ โดยเล่าประสบการณ์ต่างๆ ที่ได้พบเห็นผ่านตัวละคร คือ คำด้วง สารคดีทั้ง ๒ เรื่อง ได้รับความนิยมจากผู้อ่านและได้รับการตีพิมพ์ถึง ๒ ครั้ง และเรื่องลมแล้งเร้งระบำ ยังได้รับรางวัลชมเชยจากงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๓ อีกด้วย

ด้วยเหตุที่สารคดีเยาวชนมีส่วนสำคัญในการสร้างอนาคตของชาติดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะวิเคราะห์ สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเร้งระบำ ในฐานะที่เป็น สารคดี สำหรับเยาวชน ที่ให้คุณค่าในการดำเนินชีวิต มีเนื้อหาการนำเสนอที่ให้ความรู้ สอดแทรกความบันเทิง สะท้อนภาพการดำเนินชีวิตของคนอีสานได้อย่างชัดเจนทั้งในด้านการประกอบอาชีพ โดยอาศัยธรรมชาติในการดำเนินชีวิต เช่น ก ารปลูกข้าวตามฤดูกาล การทำเครื่องมือจับปลา เช่น ลอบ ไซ ดักปลาบริเวณที่เรียกว่า “ทาม” * การดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ได้แก่ อาหารที่ได้จากพืชและสัตว์ อีกทั้งพืชสมุนไพรต่าง ๆ การเลี้ยงไหม การทอผ้า ด้านวัฒนธรรมและประเพณี เช่น พิธีบุญเผาส การอยู่ไฟ งานบุญข้าวเจ้า ประเพณีแห่ดอกไม้วี ประเพณีกินดอง การทำพาวัวญ **การแต่งกายของ ผู้ไท การทำ กันจอบ การทำบุญส่งให้คนตาย ที่เรียกว่า “เม็ง” *** การละเล่นของเด็ก เช่น เตย ด้านความเชื่อ เช่น พิธีไหว้ตาแฮก ไหว้เจ้าปู่ ภูตผี เช่น ผีป่า การทำธงในบุญเผาส ซึ่งคนอีสานเชื่อว่าตายไปจะได้เกาะหางธงขึ้นสวรรค์ นอกจากนั้นสารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเร้งระบำ ยังมีนิทานปรัมปราที่ผู้ใหญ่เล่าให้เด็ก ๆ ฟัง ทั้งผู้อ่านยังได้เรียนรู้ภาษาถิ่นอีสานผ่านก ารอ่านสารคดีทั้ง ๒ เรื่องนี้อีกด้วย

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่า สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเร้งระบำเป็นสารคดีที่เปรียบเสมือนภาพสะท้อนทุกสิ่งที่หล่อหลอมเป็นคนอีสาน จึงนับเป็นสารคดีที่มี

* บริเวณที่ลุ่มมีน้ำท่วมในฤดูฝน ๕-๖ เดือน จะมีสภาพชื้นแฉะ และมีแอ่งหรือหนองน้ำอยู่ตรงกลาง รอบ ๆ เป็นป่าไผ่ ชาวอีสานจะกันพื้นที่ส่วนนี้ เป็นที่สาธารณะให้ทุกคนใช้ประโยชน์ร่วมกัน และช่วยกันรักษา นอกจากนั้นทามหรือป่าทามถือเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ

** พานที่ใช้สำหรับทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ ที่ทำจากใบตองม้วนเป็นหลอดซ้อนกันหลายชั้น ด้วยความประณีต ตรงกลางเป็นกรวยยอดแหลมตั้งอยู่

*** เตยไม่มีเสาสี่ด้าน สำหรับวางและแขวนสิ่งของซึ่งผู้ทำบุญจะส่งให้คนตาย

คุณอ่านศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ทำให้คนอีสานได้ระลึกถึงความทรงจำ อันน่าประทับใจในอดีต ไม่ลืมรากเหง้าของตนเอง ทำให้เกิดความรักและความภูมิใจในท้องถิ่นของตนที่ถึงแม้แผ่นดินจะแห้งแล้งในบางฤดู ขาดแคลนอาหารและสิ่งอำนวยความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิตแต่แผ่นดินอีสานก็ร่ำรวยน้ำใจ ร่ำรวยวัฒนธรรม ประเพณีที่น่ายกย่องและสมควรอนุรักษ์ไว้ ส่วนเยาวชนในภาคอื่น ๆ เมื่อได้ศึกษาสารคดีทั้ง ๒ เรื่องดังกล่าวก็จะได้เห็นวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ ของคนอีสานอันทำให้เกิดความเข้าใจและเกิดทัศนคติที่ดีต่อคนอีสานซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศได้ดียิ่งขึ้น

๒. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑. วิเคราะห์สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ ในด้านเนื้อหา

๒. วิเคราะห์สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ ในด้านกลวิธีการเขียน

๓. วิเคราะห์สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ ในด้านคุณค่า

๓. ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาสารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และ ลมแล้งเริงระบำ ผลงานของ จตุพร แพงทองดี ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พุทธศักราช ๒๕๕๓

๔. วิธีดำเนินการศึกษา

๑. กำหนดความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาพร้อมทั้งวัตถุประสงค์ ขอบเขตการศึกษาและวิธีการศึกษาวิเคราะห์

๒. ศึกษา หนังสือ เอกสาร สารนิพนธ์และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับสารคดี และวรรณกรรมสำหรับเยาวชน

๓. ศึกษาวิเคราะห์สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

๔. สรุปผลการศึกษา และนำเสนอผลงานในรูปแบบของการค้นคว้าอิสระ

๕. นิยามศัพท์เฉพาะ

สารคดีเยาวชน หมายถึง หนังสือเรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ ซึ่งเป็นสารคดีเยาวชนสำหรับผู้อ่านอายุระหว่าง ๑๔ – ๑๘ ปี

๖. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาพบว่า มีผู้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

สุรางค์ แพรกทอง (๒๕๓๕) เรียบเรียงวิทยานิพนธ์ เรื่อง “วิเคราะห์วรรณกรรมเยาวชนของ มาลา คำจันทร์” การศึกษาพบว่า วรรณกรรมเยาวชนของ มาลา คำจันทร์ ๖ เรื่อง มีเนื้อหาเด่นทางด้านจริยธรรม สะท้อนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ เช่น ความรัก ความเมตตา กรุณา ความสามัคคี ความกตัญญู ความเสียสละ ความมานะบากบั่น ความเคารพผู้อื่น และคุณสมบัติที่สร้างสรรค์คุณภาพชีวิตมนุษย์ ได้แก่ ความใฝ่รู้และความกระตือรือร้น ผู้แต่งดำเนินเรื่องโดยให้ตัวละครต่อสู้ต่ออุปสรรค ไม่ย่อท้อ พฤติกรรมตัวละครเป็นพฤติกรรมที่เข้าใจง่ายมีข้อคิดสอนใจ สามารถกระตุ้นความคิดและช่วยกล่อมเกลাজิตใจของเยาวชน

กอบกาญจน์ ภิญโญมารค (๒๕๓๘) เรียบเรียงสารนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเยาวชนเรื่องเมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เด็กบ้านสวน และลูกชานา” ผลการศึกษาพบว่า วรรณกรรมเยาวชนทั้ง ๓ เล่ม ใช้ภาษาดึงดูดความสนใจของผู้อ่านให้อ่านเนื้อเรื่องจนจบ มีการใช้สำนวนและสุภาษิต ทำให้เข้าใจเนื้อหาได้ง่ายยิ่งขึ้น มีการใช้โวหารทำให้เกิดภาพในใจ และการบรรยายฉากที่ชัดเจน อีกทั้งมีศิลปะในการสร้างอารมณ์ขัน นอกจากนี้ยังสะท้อนภาพการดำเนินชีวิตของคนไทยในอดีต

ลลิตา สิตวรรณ (๒๕๔๐) เรียบเรียงสารนิพนธ์เรื่อง “วิเคราะห์วรรณกรรมเยาวชนของ วาวแพร” การศึกษาพบว่า วรรณกรรมของวาวแพรมีโครงเรื่องไม่ซับซ้อน เข้าใจง่าย เป็นเรื่องของ การปลูกฝังคุณธรรมแก่เยาวชน โดยสร้างตัวละครเด็กให้เชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้ใหญ่ การใช้ภาษาส่วนใหญ่เป็นคำซ้อนและคำซ้ำ โวหารที่ใช้ส่วนใหญ่ เป็นบรรยายโวหารรวมทั้งใช้ภาพพจน์ต่าง ๆ มีการให้ความรู้ และความบันเทิง

ปรางทิพย์ กัมพลาศิริ (๒๕๔๖) เรียบเรียงวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ลีลาการใช้ภาษาในสารคดีเด็ก” การศึกษาพบว่า มีการแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๖ ประเภท ได้แก่ สัตว์ พืช บุคคล สิ่งของ สถานที่ และทั่วไป ใช้กลวิธีการนำเสนอแบบมีตัวละคร และไม่มีตัวละคร มีการใช้คำ ได้แก่ คำมูลที่เป็นคำง่าย คำซ้อนที่มีเสียงสัมผัส และไม่มีเสียงสัมผัส คำซ้ำ คำกริยาแสดงอาการ คำกริยาแสดงสภาพ คำกริยาแสดงประสบการณ์ คำพิเศษณ์ คำเลียนเสียง คำบอกเล่า และคำศัพท์เฉพาะ และประโยคแบบความรวม ที่เป็นประโยคบอกเล่า ประโยคคำถาม และประโยคขอร้อง อีกทั้งพบการใช้โวหารบรรยายโวหาร การใช้ภาพพจน์แบบอุปมา เนื้อหาประกอบด้วย ส่วนนำเรื่อง เนื้อเรื่อง และสรุปเรื่อง นับเป็นสารคดีที่ใช้ภาษาได้อย่างเหมาะสม

บทที่ ๒

เนื้อหาของสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภและลมแล้งเรไรระบำ

สารคดีเป็นงานเขียนหรือวรรณกรรมที่ผู้เขียนมีเจตนาที่จะเสนอสาระที่เป็นจริงตามข้อเท็จจริงและเหตุการณ์ที่ปรากฏ เพื่อให้ผู้อ่านได้รับความรู้ ความคิด ความกระจ่าง (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริและคณะ ๒๕๔๘: ๑๐๕) โดยสามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ส่วน คือ เนื้อหาที่เป็นความรู้หรือข้อเท็จจริง ซึ่งเป็นข้อมูลที่น่ามาจากการประสบการณ์ ความรู้ หรือการค้นคว้า และเนื้อหาที่เป็นพรรณนาหรือข้อคิดเห็นของผู้เขียน กล่าวได้ว่า สารคดีนั้นควรมีเนื้อหาทั้งสองส่วนจึงจะถือว่าเป็นสารคดีที่ดีและมีคุณค่า

ในการศึกษาเนื้อหาในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภและลมแล้งเรไรระบำ พบว่าผู้เขียนได้ลำดับเรื่องราว ได้อย่างสอดคล้องเกี่ยวเนื่องกันไปตามลำดับ ปฏิทิน โดยในแต่ละเรื่องมีการแบ่งเนื้อหาเป็นตอน ๆ เรื่อง โสภโศภโศภ มีเนื้อหา จำนวน ๓๕ ตอน ดังนี้

ฝนใหม่

ผู้เขียนกล่าวถึงเหตุการณ์ เวลาเช้าในฤดูฝน แม่พาคำตัวไปเก็บเห็ดที่ป่าโคกคำผาง ซึ่งมีพืชผักและเห็ดต่าง ๆ มาก เมื่อเก็บเห็ดได้พอสมควรจึงกลับบ้าน ระหว่างทางพบคนในหมู่บ้าน มาสำรวจท้องนาและเตรียมหว่านกล้าเพื่อปักดำและก่อนนำกล้าไปปักดำจะมีประเพณีเลี้ยงบ้าน

เลี้ยงบ้าน

ผู้เขียนกล่าวถึงประเพณีเลี้ยงบ้านที่ต้องทำก่อนลงมือปักดำข้าวในนา เลี้ยงบ้านเป็นพิธีกรรมไหว้เจ้าปู่หรือบรรพบุรุษผู้หักร้างทางพง และสร้างหมู่บ้าน เมื่อตายไปก็ยังห่วง คอยดูแลลูกหลาน และชาวบ้านในหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงตั้งศาลให้อยู่ ดังนั้นก่อนดำนาจึงมีการไหว้เพื่อเสี่ยงทายไก่ขวัญ และกินดื่มไก่เพื่อความป็นมงคล

ตาแฮก

ผู้เขียนบรรยายถึงพิธีไหว้ตาแฮกหรือผีนาเพื่อให้ช่วยดูแลรักษาคุ้มครองผืนนาให้มีความอุดมสมบูรณ์ การไหว้ตาแฮก เจ้าของนาจะนำสิ่งของไปไหว้ในนา นอกจากการไหว้ตา แฮกแล้วยังนำดอกไม้ เทียนไปวางบนจอมปลวกที่มีขนาดใหญ่บริเวณที่นา เพื่อให้ช่วยดูแลท้องนาอีกด้วย

ตกกล้า

คนในหมู่บ้านของคำด้ว์มีการเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมสำหรับการปลูกในนาตาม เพราะนาตามเป็นนาที่ต้องใช้น้ำมาก แต่การหว่านกล้าจะเลือกหว่านนาโคก ซึ่งเป็นที่สูง มีน้ำน้อย พื้นที่ส่วนใหญ่ของหมู่บ้านเป็นแอ่งกระทะ จึงต้องเลือกหว่านในที่สูงก่อน แล้วจึงนำไปปักดำในที่ลุ่ม

ดอกบานคำ

ผู้เขียนอธิบายขั้นตอนการนึ่งข้าวและการทำซุบหน่อไม้ การปรุงอาหารของคนอีสานที่ขาดไม่ได้ คือ ปลาแร่ คำนี้มีการไหว้ ผีเรือน หรือผีบรรพบุรุษ ตาจึงให้คำด้ว์ไปขอดอกบานคำบ้านยายไค้ และได้ยินคนพูดถึงครอบครัวบ้านางทองว่ากินสามี คำด้ว์ไม่เชื่อเพราะคิดว่าคนบ้านนี้เป็นคนใจดี จึงถามเหมือนกับดอกบานคำที่มีสีสดสวยหลากสี

ผู้บ่าวบ้านนา

ผู้เขียนกล่าวถึงการไถนาของน้ำชาย เมื่อหยุดพัก น้ำชายนำควายไปกินหญ้าบริเวณที่มีหญ้าเขียวสด เมื่อว่างจากงานในนา น้ำชายจะช่วยตา พ่อและแม่ทำไร่ยาสูบ และการหาอาหารในฤดูฝนในหนองน้ำมีปลาและสัตว์อื่น ๆ มากมาย พวกเด็ก ๆ จึงหามาเป็นอาหาร

ไปโรงเรียน

คนอีสานตื่นนอนตอนเช้า เพราะเสียงปลุกของไก่ ทุกคนต่างทำหน้าที่ของตน พ่อและน้ำชายแบกคันไถ ไถควายไปทุ่งนา คำด้ว์ช่วยแม่เตรียมอาหาร และไปใส่บาตรก่อนไปโรงเรียน จากนั้นจึงไปรออีวไปโรงเรียนด้วยกัน อีวแต่งตัวเสร็จก็สายแล้ว ทั้งสองจึงพากันวิ่ง ระหว่างทางพบเพื่อนซึ่งจักรยานมา อีวจึงซ้อนท้าย ไป คำด้ว์จึงต้องวิ่งไปคนเดียวถึงโรงเรียนก็ได้ยินเสียงเพลงชาติแล้ว

ได้เอือน้อย

วันนี้แม่ทำอาหารจากปลาตองที่หลานชายเอามาให้ ตกค่ำเจ้าโคตรแต่ละตระกูลจะไหว้ผีพ่อเฒ่าหรือผีบรรพบุรุษ เพราะเป็นวันพระ ตาบอกว่าผู้ชายเมื่อแต่งงานแล้วก็จะไปนับถือผีทา งฝ่ายเมีย ทุกคนในตระกูลจะเชื่อฟังคำสั่งของเจ้าโคตร คำสั่งของเจ้าโคตรเปรียบเหมือนกฎหมายของหมู่บ้านที่ปกครองกันเอง

ไปนา

ในวันหยุดพวกเด็ก ๆ ต่างดีใจที่ได้เดินทางไปนา ที่เถียงนาพบอ้ายทิดแก้วปั่นจักรยานเพื่อไปซื้อผลไม้ที่ร้านเจ๊กอำ แต่เดิมคนในหมู่บ้านจะตีเหล็กทำผลไม้ใช้กันเอง แต่ปัจจุบันมี

ขาย ทุกคนจึงเลือกที่จะซื้อแทน อาหารมื้อเช้าวันนี้แม่นำปลาที่หาได้จากท้องนามาปรุงเป็นอาหารให้ทุกคนได้กินอย่างมีความสุข

ฝนตกริน

การบรรยายธรรมชาติขณะที่ฝนตกพรำ ๆ ทุกคนอยู่ที่เถียงนา วัว ควายกำลังเล็มหญ้า พี่ชายออกไปนอกเถียงนาทำให้คำด้วและน้องชายเป็นห่วง จึงเฝ้ามองไปที่ท้องนาพบ ตา พ่อ น้ำชาย และแม่กำลังดำนาอยู่กลางสายฝน คำด้วส่งสารพ่อ แม่ น้ำชาย และตาที่ต้องทำงานหนัก

เจ้าผู้ดอกเกษแก้ว

เสียงเพลงจากอ้ายเคนวัดร้องรำในการลงแขกดำนา ของแม่ใหญ่ทองพาที่โลกคำผาง โดยมีคนในหมู่บ้านมาช่วยกันดำนาทุกคนแบ่งหน้าที่กันทำ แม่ใหญ่ทองพาเลี้ยงลาบเนื้อวัว และขนมลอดช่อง ซึ่งหากินยากนอกจากในงานบุญ ระหว่างการลงแขกดำนามีการโต้ตอบกลอนลำที่ฝ่ายชายฝากถึงฝ่ายหญิง

จี้กระต่าย

ผู้เขียนบรรยายสภาพท้องนาหลังปักดำข้าว ต้นข้าวยังไม่แข็งแรงต้องดูแลให้น้ำ และไม่เข้าไปเหยียบย่ำ ในช่วงนี้ทุกบ้านดำนาเสร็จหมดแล้วจึงพาวัว ควายไปกินหญ้าบริเวณท้องนาที่ห่างจากต้นข้าวที่ปลูก และพากันไปหาอาหารที่ตาม ระหว่างทางพบกระต่ายตัวหนึ่งจึงช่วยกันล้อมจับ แต่ไม่สามารถจับได้เพราะคำด้วกลัวมันตายจึงใช้วิธีตะครุบ กระต่ายหนีลอดได้ และจับได้เพียงจี้กระต่ายเท่านั้น

น้ำแก่ง

ฝนตกทั้งวัน ทั้งคืนในช่วงเข้าพรรษา ทำให้น้ำหลากท่วมทุ่งนาและข้าวเป็นสีขาวไปทั่วทุกคนตื่นแต่เช้าเพื่อทำหน้าที่ของตนเอง พวกเด็ก ๆ ไปโรงเรียน น้ำชายไปหาปลาที่ตาม ซึ่งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำที่สำคัญของหมู่บ้าน พอตกคำทุกคนต่างเสียใจเมื่อรู้ข่าวบักสีดกน้ำแก่งตาย

แนวหิน

ผู้เขียนกล่าวถึงการเจริญเติบโตของต้นข้าวก่อนออกรวง วันนี้แม่เก็บเทาหรือสาหร่าย ซึ่งเป็นพืชสีเขียว ลอยเป็นสายอยู่ใต้น้ำมาปรุงอาหาร พี่ชายและน้องชายให้น้ำชายสอนทำเบ็ดเพื่อไปตกปลา คำด้วอยากไปด้วยแต่น้ำชายบอกว่าเป็นงานของผู้ชาย คำด้วจึงไปช่วยแม่ทำลานเทา

ใส่เบ็ด

ตอนเย็นหลังเลิกเรียน พี่ชายและน้องชายไปใส่เบ็ดที่ท้องนา คำด้วขอตามไปด้วย คำด้วสังเกตเห็นว่าพื้นนาของตา ต้นข้าวงามมาก เนื่องจากน้ำที่ไหลมาจากป่าไผ่ ซึ่งเป็นป่าที่ชาวบ้านใช้ปลูกทุกซ์ เพราะชาวบ้านไม่มีส้วม จึงพากันมาปลูกทุกซ์ที่ป่าไผ่แห่งนี้ คำด้วถือกระบอกลำสำหรับใส่ไส้เดือน ที่ใช้สำหรับเกี่ยวเบ็ดล่อเป็นเหยื่อให้ปลากิน

ข้าวต้มแตก

การทำบุญข้าวประดับดิน และการทำบุญข้าวสาก เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้เปรต อีกทั้งเป็นการเฉลิมฉลองต้นข้าวที่งอกงาม โดยชาวบ้านเตรียมอาหาร ข้าวต้ม ขนมไปถวายพระ และทำใส่ห่อวางตามพื้นดินให้เปรตกิน สิ่งสำคัญในการทำบุญคือการทำข้าวต้มแตก* ซึ่งคนในหมู่บ้านจะช่วยกันทำ

กบกินเดือน

ค่ำนี้หลังกินอาหาร คำด้วนำหนังสือมาอ่านที่นอกชาน ต่อมาดวงจันทร์ที่สว่างค่อย ๆ มีดเสียงคนยิงปืน ตีกละม้ง ตีป๊อบ ดังไปทั่ว น้ำชายจึงชวนให้ไปเคาะต้นไม้ ครู่เดียวดวงจันทร์ก็สว่าง คำด้วเกิดความสงสัย แม่จึงเล่านิทานซึ่งเป็นเรื่องชายยากจนคนหนึ่ง นำเปลือกต้นไม้ไปช่วยชีวิตสัตว์ สุดท้ายดวงจันทร์แย่งเอาไป กบจึงอาศัยจะกลืนดวงจันทร์ แต่เมื่อเข้าใกล้ดวงจันทร์ก็มีเสียงตีเกราะ เคาะไม้ กบตกใจไม่สามารถเอายามากินได้จนทุกวันนี้

สรภัญญะ

ช่วงเวลาเข้าพรรษา ชาวบ้านไปวัด ฟังเทศน์ ฟังธรรม สวดมนต์จำศีลในเวลาเย็น หลังจากพระเทศน์จบลง พวกสาว ๆ ซึ่งนั่งเป็นแถวข้างหน้ายกพานด ออกไม่ขึ้นมาถึง จากนั้นร้องเป็นต้นเสียง ในเรื่องกล่าวถึงนางมัทรีตามหาคัญหา ชาลี แม่ใหญ่คนหนึ่งบอกว่านี่คือการร้องสรภัญญะ

หมวกขนกระต่าย

ผู้เขียนบรรยายลักษณะพานหมวกและวิธีการกินหมวก วันนี้ลู่ทิดคานมาเยี่ยมตา พร้อมกับนำแหวนเนื้อกระต่ายมาฝากตา คำด้วได้หมวกขนกระต่ายเป็นของขวัญฝาก เมื่อลู่ทิดคานคุยธุระ

* ข้าวต้มที่ทำจากการนำเอาสิ่งที่เหลือจากข้าวต้มอื่น ๆ มาตำ(แตก)รวมกัน แล้วใส่กล้วยสุก มะพร้าว และน้ำตาลปีบ ต้มจนเป็นเนื้อเดียวกัน

เสร็จก็กลับมาหนองหญ้าม้า คำคั่วนำหมวกชนกระต่ายไปอวดทุกคน อีว่รเกิดความอิจฉาจึงจับหมวกโยนทิ้ง หมวกที่นอนอยู่ใกล้ ๆ คาบหมวกไปกัด

ผีหลอก

น้ำชายไปช่วยลุงทิด勘ตัดปอ จากลับ ได้เก็บใบหมาน้อยมาด้วย หมาน้อยมีลักษณะเหมือนใบพลูแต่มีขนาดเล็กกว่า ขนสีน้ำตาล คำนี้แม่ทำหมาน้อยเป็นอาหารจึงให้คำคั่วไปซื้อผงชูรสที่ร้านเจ๊กอำ จากลับเดินมาพร้อมกับอี่บั้ง เมื่อถึงบ้านต่างแยก กัน ครู่ต่อมา ได้ยินเสียง อี่บั้งร้องเสียงดัง จึงไปดูพบว่าอี่บั้งถูกผีซึ่งอำหวั่นทำหลอกไว้บนต้นมะเฟือง จนขวัญเสีย

หนังเข้าบ้าน

ผู้เขียน กล่าวถึง ในหมู่บ้านมีหนังกลางแปลง เป็นหนังขายยาของบริษัทไอศกรธภา เด็กเฮงหยู เข้ามาในหมู่บ้าน พวกเด็ก ๆ และหนุ่มสาวเมื่อกินข้าวแล้วต่างรีบพากันไปที่ลานวัดเพื่อรอดูหนังทันที

คนแปลกหน้า

ที่วัดมีงานบุญแจกข้าวออกพรรษา ชาวบ้านต่างทำข้าวเม่าไปทำบุญ ตอนเช้าที่วัด มีเสียงหมอลำสลับกับเสียงประกาศเชิญชวนให้คนไปทำบุญ ทุกคนในงานแต่งกายอย่างสวยงาม คำคั่วเห็นชายหนุ่มแปลกหน้าแต่งกายดีมาจากกรุงเทพฯ แอบมองเอื่อยวาด จึงรู้สึกสงสารอายทิดแก้วที่รักเอื่อยวาดอยู่

หลัว

เมื่อถึงฤดูหนาวข้าวในนาเป็นสีเหลือง และจะเกี่ยวได้ในเดือนสิบเอ็ด หลังเลิกเรียน เด็ก ๆ พากันไปตัดหลัวไว้สำหรับเป็นฟืนที่โสกไฟท้ายหมู่บ้าน หลัว คือ ไม้ไฟที่แห้งตายอยู่ใน กอทุกคนจะเลือกตัดเฉพาะต้นที่ตายแล้วเท่านั้น เด็ก ๆ ได้รับคำชมจากตาว่าเป็นเด็กดีรู้จักคิด

โสกไฟ

ผู้เขียนบรรยายสภาพแวดล้อมเวลาเย็น ขณะที่ทุกคนพาวัว ควาย ผ่านทุ่งนาข้าวกลับเข้าหมู่บ้าน คำคั่วกับน้องชายค้อนฝูงวัว ควายไปก็เถียงกันไปเรื่องการเป็นเจ้าของ อีขาวโหม่น ตาบอกว่าเป็นพี่น้องกันต้องรักกัน จึงให้ทั้งสองคน ช่วยกันดูแลอีขาวโหม่น เมื่อเดินถึงโสกไฟซึ่งเป็นทางเข้าหมู่บ้าน ที่มีลักษณะเป็นทางน้ำเซาะผ่านสู่ท้องนา เมื่อกลับมาถึง บ้านได้ข่าวเอื่อยวาดหายไ้ คนในหมู่บ้านช่วยกันตามหาและพบเอื่อยวาดที่โสกไฟ

รางวัล

วัดจะมีงานบุญกฐิน ชาวบ้านจึงประชุมเพื่อหาหมอลำที่จะมาแสดง หนุ่มสาวก็จะช่วยกันหาเงินเข้าวัดโดยมีรางวัลการกุศล และการจัดสอยดาว ชาวบ้านช่วยกันเตรียมงาน บนศาลาวัดหนุ่มสาวช่วยกันทำสลากสอยดาว ปีนี้รางวัลใหญ่เป็นรถจักรยาน เมื่อทำสลากเสร็จเรียบร้อย เสี่ยงกลองดังขึ้นหนุ่มสาวโห่กันออกไปร่าอย่างสวยงาม

ทาลาน

ผู้เขียนบรรยายลักษณะข้าวที่สามารถเก็บเกี่ยวได้ จึงต้องมีการทำลานสำหรับนวดข้าว น้ำชาทำลานนวดข้าวใกล้ๆ กับต้นกะบก ตากับน้ำชา เทจี้ควายสดลงไปผสมน้ำแล้วเหยียบให้เข้ากันตรงกลางลาน และใช้ไม้ทาลานปาดให้เสมอกัน ตากทิ้งให้แห้งก็จะได้นวดข้าวที่เรียบดังตาบอกว่าควายกินหญ้า มูลของมันจะมีเส้นใย เมื่อนำมาผสมจะติดกันเป็นแผ่น เมื่อทาลานเสร็จแล้วพอกับน้ำชาก็จะมานอนเตียงนา

แมงมัน

อากาศหนาวเย็นแต่ทุกคนยังคงก้มหน้าเกี่ยวข้าวในนา คำเดียวตามไปนาและช่วยเกี่ยวข้าว หากพบแมงมันก็จะวิ่งไล่จับ นำมาอย่างเป็นอาหาร พักกลางวันแม่ปลาที่ หาได้มาทำก้อยปลาชิว พี่ชายรีบก่อกองไฟย่างแมงมันทันที นอกจากนี้ยังมีส้มตำให้กินกันอย่างเอร็ดอร่อยอีกด้วย

นอนนา

คำเดียวบรรยายลักษณะการนอนเตียงนาในเวลากลางคืน น้ำชาให้นาหนูและงูที่หาได้มาอย่างคำเดียวและน้องชายจึงออกมานั่งด้วย เสียงหมาหอนดังขึ้น ผู้ใหญ่เคยบอกว่าหมามีตาทิพย์มองเห็นผี น้ำชาจึงบอกว่าเป็นเสียงร้องของหมาจิ้งจอก เนื้อที่อย่างสูง น้ำชาตัดแบ่งเป็นชิ้น ๆ ให้เด็ก ๆ กินและให้เข้านอน

หาบข้าว

ผู้เขียนบรรยายสภาพท้องนาในเวลาเย็นในหมู่บ้าน ชาวนาหาบฟ่อนข้าวไปยังลานนวด คำเดียว พี่ชาย และน้องชายไปช่วยน้ำชาขนฟ่อนข้าวในท้องนาด้วย ระหว่างนั้นอ้ายคำแบ่งเงินหาบไม้คันเหลากับพวงดอกพะยอมมา คำเดียวอยากได้แต่ไม่กล้าขอและคิดอยากไปเก็บเอง เมื่อถึงลาน คำเดียวพบว่าตาทำลอมข้าว ไว้สูงเป็นกอง เมื่อได้กองหนึ่งตาก็จะนำไปบูนและไบเกล็ดลั่นไปเสียบไว้ ซึ่งหมายถึง การค้ำนั่นเอง

สายแนน

อากาศที่หนาวจัด ทุกคนต้องอยู่ในเรือนด้านใน พวกเด็ก ๆ ต่างรีบทำการบ้านเพราะ วันรุ่งขึ้นแม่จะพาไปนอนนา วันนี้ลุงไกรมาบอกให้ตาไปสู้ออเอียววด ตาบอกว่าอ้ายทิดแก้วมีฐานะยากจนผู้ใหญ่เพิ่มคงไม่ยกลูกสาวให้ และว่าคนเป็นเนื้อคู่กันแล้วอย่างไรก็ต้องได้พบกัน อ้ายทิดแก้วบวชเรียนแล้ว ตาจึงให้ผู้ใหญ่ฝ่ายอ้ายทิดแก้วไปสู้ออเอง

ตะขบกัด

บริเวณลานนวดข้าวเต็มไปด้วยกองฟาง น้ำชาวยกับแม่เมื่อว่างจากงานก็จะปลูกผักและเก็บฝ้ายไว้สำหรับตำหูก เด็ก ๆ จึงพากันช่วยแม่และน้าชาย เมื่อถึงเวลานวดข้าว ตาทำพิธีปลงข้าวก่อนที่จะฟาดข้าวลงลาน เวลาเย็นหลังกินข้าวแล้วทุกคนออกไปฟาดข้าวต่อ เด็ก ๆ ออกไปวิ่งเล่นรอบกองฟาง คำดู่ถูกตะขบกัด ทุกคนหยุดฟาดข้าวพากันวิ่งกลับเข้าบ้าน คนในหมู่บ้านเป็นห่วงและช่วยกันดูแล

ข้าวขึ้นเถ้า

เมื่อฟาดข้าวหมดแล้ว จะกวาดข้าวมากองรวมกัน เมล็ดข้าวที่ยังเหลือ อดิอยู่กับเศษฟาง พวกเด็ก ๆ ช่วยกันใช้ไม้ตีให้เมล็ดข้าวร่วง จากนั้นนำไปผัดเมล็ดที่ลืบทิ้ง ฟางข้าวก็จะทำเป็นลอม โดยใช้หลักไม้ปักไว้ให้ยาว ควายกิน พวกเด็ก ๆ ช่วยพอกับน้าชายทำลอมฟางจนเสร็จ และรอวันนำข้าวขึ้นเถ้า

ฟัวดอกต้าง

ทุกคนพาควายไปเลี้ยง ในสภาพอากาศที่แห้งแล้งหนาวเย็น ในเวลากลางคืนทุกคนออกมานั่งผิงไฟเพื่อให้ร่างกายอบอุ่น ผู้ใหญ่พูดถึงการสู้ออเอียววด ที่ผู้ใหญ่เพิ่มตะขันทะขานของเผ่าแก่ที่เจ้าโคตรอ้ายทิดแก้วจัดมา ตาพูดว่าผู้ใหญ่เพิ่มคงอยากให้ลูกได้คนที่มีความรู้ทัดเทียมกัน ลุงเทียมจึงบอกกับน้าชายว่าให้หาคนที่ฐานะเสมอกัน ไม่ต้องไปเอื้อมเค็ดฟัวดอกต้างหรือดอกฟ้า

คู่แข่ง

ผู้เขียนบรรยายถึงท้องนาหลังเกี่ยวข้าวจะมีต่อขงข้าวเต็มไปทั่วบริเวณที่กว้างไกล พวกเด็ก ๆ พากันหาเก็บผักและขุดปูในท้องนาเพื่อนำไปกินเป็นอาหาร ทุกคนสนทนถึงเรื่องบ่อบาดาลที่นายช่างจากหน่วยพัฒนาชนบท สร้างให้ชาวบ้านมีน้ำใช้ในหน้าแล้ง คำนี้เรือนพ่อใหญ่เพิ่มมีการต้มไก่และลาบไก่เลี้ยงแขกที่เป็นพวกนายช่าง อีรรมาชนาคำดู่ไปคุณนายช่าง

๘ ตักแตนใบโศก

ผู้เขียนกล่าวถึงขั้นตอนการทำดอกไม้จากหลอดพลาสติกของป้านงลูกของยายไค บ้านของยายไคปลูกผักไว้หลายอย่าง คำด้วจึงมาขอเก็บเป็นประจำ เช่น ถั่วพู ขณะที่เก็บถั่วพูพบตักแตนตัวใหญ่ตัวหนึ่งจึงจับไปให้เพื่อน ๆ ดู พี่ชายบอกว่ามันคือแมงทะนิโน หรือตักแตนใบโศก เป็นแมลงที่ออกหากินในเวลากลางคืน บางคนเชื่อว่าเป็นตักแตนผี จึงรับนำไปปล่อยทันที

สารคดีเยาวชนเรื่อง ลมแล้งเริงระบำ ของจตุพร พงทองดี เป็นผลงานเล่มที่สองที่ได้รับรางวัลชมเชยจากการประกวดหนังสือสำหรับเด็กในงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๕๓ ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นตอนๆ รวม ๓๖ ตอน โดยแต่ละตอนมีเนื้อหา ดังนี้

ดอกกุหลาบพัน

ผู้เขียนกล่าวถึงลักษณะการทำไร่ยาสูบที่ทำความคู่ไปกับการปลูกผัก พวกเด็ก ๆ ช่วยพ่อแม่รดน้ำผักที่ปลูกไว้ เมื่อรดน้ำเสร็จจึงชวนกันไปเก็บดอกกุหลาบพันหรือจั่วแดง ผักเมื่อแก่จัดจะแตกเป็นปุยนุ่ม ลำต้นมีหนามแหลม ดอกตูมมีสีชมพูเมื่อบานจะมีกลีบดอกสีแดง พวกเด็กๆ นำกลีบดอกสีแดงมาติดเล็บเล่น

ลงช่วง

ในหมู่บ้านเวลาใกล้ค่ำ ทุกคนจะมานั่งล้อมกองไฟเพื่อผิงไฟและทำงานไปด้วย แม่แยกปุยฝ้าย ดัดฝ้ายให้เป็นปุย เพื่อทำเป็นหลอดปุยฝ้ายและทำให้เป็นเส้นด้าย แม่บอกว่าผู้หญิงต้องทอผ้า เลี้ยงไหมเป็นถ้าทำไม่เป็นจะไม่มีใครต้องการ ให้เป็นสะใภ้ เวลาค่อยมาช่วยพาเพื่อนต่างหมู่บ้านมาเที่ยวเล่น เพื่อนของยายส่วยเป่าแคนเก่ง ตาบอกว่าเสียงแคนคือเสียงสวรรค์ เพราะมีความไพเราะกว่าดนตรีชนิดอื่น

บุญข้าวจี

ผู้เขียนกล่าวถึงขั้นตอนการทำข้าวจี เริ่มตั้งแต่การนึ่งข้าว การไล่ความร้อน และการเก็บข้าวใส่กระติบ นำมาป็นเป็นก้อนกลม ๆ ทาเกลี้ยงย่างให้เหลืองราดด้วยไข่หรือน้ำตาลอ้อย ข้าวจีจากน้ำตาลอ้อยมีรสชาติอร่อยหากินยาก แต่การทำบุญต้องเลือกสิ่งที่ดีที่สุดไปทำบุญ บ้านไหนไม่มีน้ำตาลอ้อยก็จะนำข้าวจีที่ทำไข่หรือเกลือไปถวายพระ

กุดจี

ผู้เขียนกล่าวถึงธรรมเนียมเข้า พวกเด็ก ๆ พวกกันเดินข้ามทุ่งนาเพื่อไปขุดหากุดจี กุดจีเป็นแมลงเปลือกแข็ง ตัวเล็ก สีดำ ท้องและขาหลาย มีเขาเล็ก ๆ บนหัว อาศัยในกองข้าว ขี้ควาย กุดจีที่

อาศัยในกองจี้ควายจะมีขนาดใหญ่กว่าตัวที่อาศัยในกองจี้วัว เมื่อเด็ก ๆ หากจุดจี้ได้มากพอจึงเก็บดอกคำฝอยกลับมาเป็นอาหารด้วย

อยู่ไฟ

หลังเลิกเรียนเด็ก ๆ เดินกลับบ้านผ่านต้นโพธิ์ในวัด ทุกคนรู้ว่าไม้ที่ค้ำต้นโพธิ์นั้น หมายถึงการค้ำเพื่อให้อายุยืนยาวไม่เจ็บป่วย เมื่อมาถึงบ้านรู้ข่าวเอื้อยหว่างกำลังจะคลอดลูก จึงไปช่วยเก็บใบเปล้า เตรียมไว้สำหรับต้มน้ำ หลังคลอดเอื้อยหว่างต้องอยู่ไฟ ด้วยการนอนบนไม้สองแผ่นข้างเตาไฟ และอาบน้ำร้อนต้มใบเปล้า กินข้าวจี้กับเกลือ กินน้ำร้อนจากหม้อดิน

นาหนองหญ้าม้า

ผู้เขียนกล่าวถึงความงามสองข้างทาง ขณะที่เกวียนแล่นผ่านไปทางนาหนองหญ้าม้า ที่มีพันธุ์ไม้ต่าง ๆ มากมาย พวกเด็ก ๆ พากันตื่นเต็นกับธรรมชาติสองข้างทาง จึงขอให้น้ำชายหยุดเกวียนเมื่อพบต้นมะไฟซึ่งห้อยเป็นพวงอยู่เต็มต้นบริเวณข้างทาง แม่บอกว่าที่บ้านลุงทิดคานก็มีเมื่อไปถึงจึงค่อยไปเก็บ

งูแม่ช้อย

ผู้เขียนกล่าวถึงเงิงนาของลุงทิดคาน มีต้นผลไม้หลายอย่างอยู่ใกล้ ๆ พวกเด็ก ๆ พากันไปเก็บผลไม้ในป่า พบงูตัวหนึ่ง น้องชายของคำด้วตีมัน ตาย ลุงทิดคานบอกว่า งูชนิดนี้มีชื่อว่า งูแม่ช้อย เป็นงูที่ช่วยเหลือกัน เมื่อตัวใดตาย ด้วยสัญชาตญาณของ พวกมันจะมาทันที ทุกคนจึงรีบพากันกลับโดยเร็ว

จี้ฝุ่น

ตอนสายหลังจากกินข้าวแล้ว ทุกคนช่วยกันกวาดจี้วัว จี้ควายเพื่อนำไปใส่ในนา ตาบอกว่าจี้วัว จี้ควาย หรือจี้ฝุ่นมีประโยชน์ ทำให้ดินดีไม่กระด้างเหมือนกับ ปุ๋ยเคมี เมื่อใส่จี้ฝุ่นแล้วก็จะทำการไถคลุกเคล้าให้เข้ากับดิน ข้าวที่ปลูกก็จะเจริญงอกงาม พวกเด็ก ๆ จึงช่วยกันขนจี้ฝุ่นอย่างแข็งขัน

ทำธง

คำด้วนำอาหารไปถวายเพลที่วัด บนศาลาวัด มีการทำธงหรือธงเพื่อเตรียม งานบุญเพล คำด้วลองฝึกทำและสามารถทำได้อย่างสวยงาม การทำบุญเพลถือเป็นงานบุญอันยิ่งใหญ่ ทุกคนจึงช่วยกันอย่างเต็มที่ หลังจากพระฉันเพลเรียบร้อยแล้ว พระให้ขนมไข่คำด้วหนึ่งชิ้น คำด้วจึงรีบกลับบ้านเพื่อนำขนมไปให้ตา

แห่เพศ

ศาลาวัดประดับประดาด้วยดอกไม้ กระจาดแก้ว และธง อย่างสวยงาม เมื่อถึงพิธีกล่าวอัญเชิญเพศเข้าเมืองจบ ทุกคนลุกขึ้นตั้งขบวนแห่ ฟ้อนรำไปกับเสียงกลอง ด้านหน้าสุดของขบวนจะเป็นเสลี่ยงพระพุทธรูป และตามด้วยเสลี่ยงของพระ คนที่แบกเสลี่ยงจะเดินไปตา มังหะกลองอย่างสนุกสนาน ชาวบ้านคนอื่น ๆ เดินถือผ้าเพศตามแถวของขบวนแห่ เมื่อมองไปข้างหลังผืนผ้า นั้นยาวสุดลูกหูลูกตา

เอาบุญ

งานบุญเพศมีการถวายเม็ง หรือการอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย โดยจะตั้งไว้ที่วัดหนึ่งคืนเพื่อฉลองก่อนถวายพระ ใครจะร่วมอนุโมทนากับเจ้าของ เม็งก็นำมาร่วมได้ ในวัดหนุ่มสาวแต่งตัวสวยงามเดินกันเป็นกลุ่ม ๆ คนส่วนใหญ่จะนั่งคอยหน้าเวทีหมอลำ นอกจากหมอลำในวัดยังมีการสอยดาว การทำบุญ

กันจอบ

การทำบุญเพศ แต่ละหมู่บ้านจะร่วมกันเป็นเจ้าภาพ มีการ เรียไร เงินทำบุญและตั้งเป็นกันหลอน* ใครจะทำด้วยก็ได้ และ ไม่กำหนดเวลาในการถวาย ส่วนการถวายจตุปัจจัย พระที่ขึ้นธรรมมาสน์เทศน์ คนในหมู่บ้านมีเจตนาจะถวายเฉพาะพระที่ขึ้นเทศน์เท่านั้นเรียกว่า กันจอบ คนที่นำกันจอบไปถวายจึงต้องคอยดูว่าใช่พระหรือเณรที่ตนตั้งใจนำมาถวายเท่านั้น

แกงแขนง

ผู้เขียนกล่าวถึงการเตรียมปลูกเรือนใหม่ และการหาอาหารของชาวบ้านที่ทาม ทามเป็นแหล่งน้ำแห่งเดียวที่เหลือให้คนในหมู่บ้านใช้ บริเวณโดยรอบหมู่บ้านมีกอไผ่ที่ชาวบ้านอาศัยป่าไผ่ในการปลดทุกข์ ป่าไผ่บางแห่งเป็นแหล่งอาหารที่พวกเด็กๆ พวกกันไปหาหน่อไม้ และแขนงที่แตกออกมา นำมาเป็นอาหาร

ย่ากินปลิง

ผู้เขียนบรรยายการเตรียมหูกทอผ้า และการย้อมเส้นด้ายที่เอื่อยพัวเตรียมทอผ้าไว้สำหรับพิธีแต่งงาน คำดั่งเดินมาคุยด้วยและได้ยินวิทยุกำลังเล่นเรื่อง ย่ากินปลิง ที่กล่าวถึงลูกชายแต่งงาน

* เป็นการทำบุญที่เปิดโอกาสให้คนอื่นร่วมทำด้วย เพราะผู้ทำบุญจะแห่มาถวายแก่พระ โดยไม่มีกำหนดการ

กับหญิงที่แม่ไม่เห็นด้วย ต่อมานางให้ยาพิษปลิง ยาตายลง วันเผาศพไม่มีใครแบกโลงได้้น ออกจากนาง ทุกคนจึงรู้ว่านางเป็นคนฆ่ายาจึงเผานางไปพร้อมกับโลงศพ

ล่ากะปอม

ผู้เขียนกล่าวถึงการดำเนินชีวิตของคนอีสานในการเก็บอาหารเพื่อป้องกันมดไม่ให้มากินอาหาร และการออกล่ากิ่งกามาเป็นอาหารของพวกเด็ก ๆ ด้วย การใช้เครื่องมือในการล่า สัตว์บางชนิด ตัวนาเกลียดแต่เมื่อนำมาปิ้งเป็นอาหารแล้วมีรสชาติอร่อย เช่น กิ้งก่า ตุ๊กแก

ผู้ไท

เวลาเช้าอากาศหนาวเย็น ป่านางทอง คำด้วงและอี่บั้งเดินทางไปขายของที่อำเภอ โรงสีข้าว และโรงเลื่อยไม้ คำด้วงขายกบได้เงินสิบบาท จึงขออนุญาตป่านางทองเดินเล่นในตลาดพบแม่ใหญ่คนหนึ่งแต่งตัวแปลกไปจากคนในหมู่บ้าน คือใส่ผ้าชิ้นมัดหมี่ติดชายล่างสีแดงดำ เสื้อแขนกระบอก ไม่มีปก รอบคอผูกด้วยผ้าสีแดง ผมยาวเกล้าสูง และใส่ตุ้มหูหนา วงใหญ่

นายช่าง

ผู้เขียนกล่าวถึงลักษณะอากาศที่ร้อนอบอ้าวในตอนหัวค่ำ และรู้ว่าว่ายายทิดแก้วเอามีดไปฟัน นายช่าง ทุกคนจึงไปที่บ้านผู้ใหญ่เพิ่ม คนพูดว่ายายทิดแก้วถือมีดจะไปฟันนายช่าง แต่นายช่างและลูกน้องเห็นก่อนจึงไม่เป็นอันตราย ผู้ใหญ่เพิ่มถามนายช่างจะเอาเรื่องหรือไม่ ฝ่ายเจ้าโคตรของยายทิดแก้วขอร้องไม่ให้เอาโทษถึงตำรวจ และขอโทษแทนยายทิดแก้ว เรื่องจึงยุติลง

ผีป่า

พวกเด็กๆ ออกหาจับตัวแมงกิ้งก่าในเวลากลางวัน แมงกิ้งก่าเป็นแมลงปีกแข็งสีน้ำตาลแดง มันจะออกไปไว้ในคืนได้โคนต้นไม้ เมื่อตัวโตจึงบินมากัดกินใบไม้ ต้นไม้ที่มันชอบกินคือ มะขาม เด็ก ๆ ทุกคนได้แมงกิ้งก่าแล้ว จึงพากันกลับบ้านเดินผ่านกลางทุ่งนาเห็นแสงไฟวูบวาบคิดว่าเป็นผีป่าพากันวิ่งหนี แต่เมื่อมาถึงเรือนจึงรู้ว่าผีป่าเป็นพ่อใหญ่คนหนึ่งแกล้งไปปลุกทุกข์และสุขเขาไปด้วย

แมงแคง

ผู้เขียนบรรยายการปลุกโปของชาวบ้าน ซึ่งนิยมปลุกในหน้าแล้งหลังจากมีการไถพรวนดินเรียบร้อยแล้ว พวกเด็ก ๆ พากันหาเก็บผัก แมงจิ้งจกไปจับแมงแคง ที่ใกล้ไร่ปอ แมงชนิดนี้ลำตัวแบนมีลายสีดำแดงสลับกัน ตัวอ่อนของแมงแคงที่ลอกคราบเมื่อนำไปคั่ว หรือทำป่นจะมีรสชาติมันอร่อย ปีหนึ่งชาวบ้านจะจับแมงแคงกินเป็นอาหารได้เพียงครั้งเดียว

กินดอง

พิธีแต่งงานของคนอีสาน มีการเตรียมพาวัว สิ่งของ ในพาวัวสื่อถึงความเป็นมงคล เช่น ดอกกรักกับดอกสามพันปี หมายถึง ให้รักกันยืนยาว ใบคูณคือความค่าคุณ และใบขอมหมายถึง ผู้คนเอ็นโย เมื่อขบวนเจ้าบ่าวมาถึงฝ่ายเจ้าสาวตักน้ำรดเท้า และผ่านการกั้นประตู เมื่อเริ่มพิธีฝ่าย เจ้าโคตร* ของทั้งสองฝ่ายเปิดห่อขันหมากนับเงินสินสอด ไปรยถ่วงา จากนั้นพ่อใหญ่คนหนึ่งทำพิธี คู่ขวัญด้วยการสวด และการผูกข้อมือรับขวัญ

เด็กเลี้ยงวัว

ในหน้าแล้งทุกบ้านจะพาวัว ควายที่มีอยู่ไปเลี้ยงรวมกันตามท้องทุ่งที่มีหญ้า เจ้าของ วัว ควาย จะนำวัว ควายของตนมาเข้าฝูงรวม เพื่อนำกลับเข้าหมู่บ้านอีก ครั้งในเวลาเย็น เมื่อมาถึง ท้องนาจึงปล่อยให้พวกมันเล็มกินหญ้า ทุกคนจึงนั่งฟังเพลงหมอลำ และเล่นกันอย่างมีความสุข

เล่นเตย

เด็ก ๆ พาฝูงวัวไปเลี้ยงซึ่งต้องระวังไม่ให้มันเข้าไปกินใบมันสำปะหลังที่ชาวบ้านปลูกไว้ เพราะอาจตายได้ แต่วันนี้พวกเด็ก ๆ ต้อนฝูงวัวขึ้นโคกไปเลี้ยงในทุ่งโล่ง และปล่อยให้วัวเล็มหญ้า พวกเด็ก ๆ จึงชวนกันเล่นเตยในท้องนา มีการแบ่งข้างออกเป็นสองฝ่าย เล่นกันจนใกล้ค่ำจึงต้อนวัว ควาย กลับบ้าน

กินข้าวป่า

วันนี้คนในหมู่บ้าน นิมนต์พระสงฆ์ ไปฉันเพลที่สระน้ำนอกหมู่บ้าน บางคนมาถึงก่อน เพื่อมาหากุ้ง หอย ปู ปลาไว้ทำอาหาร อาหารทุกอย่างถูกปรุงและนำไปถวายพระสงฆ์เมื่อถึงเวลาฉัน เพล หลังจากนั้น ทุกคนก็กินข้าวด้วยกัน การกินข้าวป่าครั้งนี้นอกจากชาวบ้านจะช่วยกันลอก ผักตบชวา จอก แหน และยังทำให้พระสงฆ์ที่อยู่แต่ในวัดได้ออกมานั่งข้าวนอกวัดอีกด้วย

เนื้อสวรรค์

ผู้เขียนกล่าวถึงการทอดผ้าเพื่อเก็บไว้สำหรับนำมาตัดสวมใส่ภายหลัง คำนี้จึงไปเล่นกับ เพื่อน ๆ ที่บ้านป้านางนั้น และกลับขึ้นเรือนจนค่ำไม่ทันเวลากินข้าวเย็น ซึ่งทุกคนกินกันหมดแล้ว ด้วยความหิว คำนี้จึงร้องให้ น้ำชาจึงนำเนื้อที่ยังไม่แห้งดีมาอย่างให้กิน คำนี้กินเนื้ออย่างอ่ย าง เอรีดอ่อย

* คำเรียกญาติผู้ใหญ่ ผู้ซึ่งถือว่าเป็นผู้ปกครองสูงสุดในแต่ละสายตระกูล

ตักน้ำกิน

ผู้เขียนกล่าวถึงการสานกระติบข้าว ถ้ำ สำหรับ ใช้ในบ้านจะสานใบใหญ่เป็นลวดลายธรรมดา แต่ถ้าใส่ข้าวไปวัดจะสานใบเล็กกว่า และมีลวดลายขกดอกสวยงาม คำคว่ำล่างโองเสร็จจึงไปตักน้ำที่บ่อน้ำท้ายหมู่บ้าน พบอ้ายสังเดินลัดทุ่งนาไปไว ๆ ทำให้นึกถึง คำนิทานของชาวบ้านเรื่องเอี้ยบวโลแอบคบผู้ชาย

ແງຸ່ງ

ผู้ใหญ่มุขกันว่าพวกนายช่างกลับไปหมดแล้ว ส่วนอ้ายทิดแก้วก็ได้ภรรยาที่อำเภอเสลภูมิ หลังจากหนีไปจากหมู่บ้าน คำคว่ำไปบ้านอีวกับเพื่อน ๆ เพื่อไปคูพี่ของอีวอีกคนที่มาจากกรุงเทพฯ โดยหวังว่า อาจจะได้ของฝาก คนมารวมกันอยู่มากเพราะตื่นตื่นเมื่อลูกหลานกลับมา เอี้ยบวโลเดินແງຸ່ງ* ไม่ตกทายใคร กลายเป็นคนหยิ่ง คำคว่ำกลับเรือน โดยได้มันแกวเป็นของฝาก

ແຫ້ດອກໄມ້

วันสงกรานต์คนในหมู่บ้านทำน้ำหอมไปสรงน้ำพระ คนหนุ่มสาวพากันແຫ້ດອກໄມ້เข้าวัด การແຫ້ດອກໄມ້สมัยก่อน คือการเก็บดอกไม้ในป่าเพื่อนำมาบูชาพระ ในปัจจุบันการແຫ້ດອກໄມ້เปลี่ยนมาเป็นการออกไปเล่นน้ำสงกรานต์ในหมู่บ้านต่าง ๆ ที่ศาลาวัดเมื่อพระสวด มนต์จบผู้คนทยอยกันไปสรงน้ำพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ข้างล่าง

ນາງເອກໝອລຳ

น้ำสะใภ้ของคำคว่ำซึ่งเป็นภรรยาของน้ำชายคนโต เป็นนางเอกหมอลำมาเที่ยวบ้านพร้อมกับคณะหมอลำ คำคว่ำอยากเป็นหมอลำ จึงถามเอี้ยบคนหนึ่ง ทำอย่างไรเสียงจึงไพเราะ จะได้เป็นนางเอกหมอลำ เอี้ยบคนนั้นบอกว่าต้องเลียขี้ไก่ไป กับอีกอย่างรองน้ำค้ำที่ตกกลางดึกมากิน คำคว่ำนึกในใจว่าจะลองทำวิธีที่สองดู

ເຕີນໂຮ່ວ

คำนี้ที่บ้านของคำคว่ำลึกลึก ตามีความสุขที่ลูกชายมาเยี่ยม คณะหมอลำตั้งวิทยุเทปเพื่อซ้อมการ เຕີນໂຮ່ວ คณะหมอลำของน้ำชายเป็นหมอลำหมู่หรือหมอลำเรื่องต่อกลอน ก่อนแสดงจะต้องมีการเຕີນໂຮ່ວหน้าเวที คำคว่ำจึงได้ฝึกซ้อมเຕີນໂຮ່ວไปกับคณะหมอลำ คืนต่อมาคณะหมอลำแต่งตัวให้คำคว่ำสวยกว่าทุกวัน เมื่อถึงเวลาเຕີນໂຮ່ວมีคนมาเฝ้าดูมาก คำคว่ำอายจนไม่กล้าเຕີນ

* ແງຸ່ງ – มอง, ຄິດ – ร่างกาย ในที่นี้หมายถึงเดินโดยคอยมองความสวยงามของร่างกาย

โคกโก่ง

น้ำชายเล่าเรื่องป่าโคกโก่งให้ เด็ก ๆ ฟัง และ นำกล้วยไม้สีขาว มาเป็นของฝากให้กับคำ
คำคำจึงนำไปแขวนไว้ชายคา ครู่ต่อมามีคนมาเรียกตาให้ไปดูยายเหล็กที่นอนเล่นแล้วกลับไป
ทุกคนรีบลงจากเรือนตามไป และรู้ว่ายายเหล็กไปตัดไม้ในป่าโคกโก่งโดยไม่ได้อุญาต จึงต้องม
การขอขมา

ลูกสาวหล้า

คำคำใส่บาตรทุกเช้า วันนี้พบพระรูปหนึ่ง คือยายสังที่มาบวชเจียบ ๆ คนในหมู่บ้านพูด
กันว่ายายสังบวชเพราะหนีเอี้ยยบัวโล เมื่อกลับถึงบ้านเห็นคนมุงดูการตอนว้ คำคำจึงขึ้นเรือนเพื่อ
เตรียมข้าวห่อไปกินเมื่อไปเลี้ยงว้ น้ำสาวตื่นนอนใช้ให้คำคำ ไปตักน้ำให้อาบ และไปขึ้นมะเฟือง
มาให้ คำคำตื่นตื่นกลัวไม่ทันซ้อนว้ไปกับฝูง

เล่นบ่าว

คำคำกลับจากเลี้ยงว้ในตอนเย็นพบพวกเด็ก ๆ ในหมู่บ้านกำลังเล่น น้ำเต้า ปู ปลา
จึงไปช่วยแม่ทำอาหารมือเย็น น้ำสาวเรียกใช้ให้ช่วยงาน เมื่อถึงเวลาอาหารเย็น น้ำสาวบอกว่าจะมี
ผู้ชายมาคุยที่เรือนให้เตรียมขันน้ำ และให้อยู่ในเรือน

ดอกไม้ห้าย

คำคำตื่นนอนแต่เช้าไปตักจกจกกับเพื่อน ๆ จกจกที่หาได้นำมาทำป่น และคิดว่าคืนนี้
จะพากันไปหาเขียดอีก จึงขึ้นเรือนเพื่อไปรดน้ำกล้วยไม้ที่อยู่ชายคา แต่ว่า กล้วยไม้ดอกสีขาวนวล
นั้นได้หายไปแล้ว

ครูทวิ

หลังจากกินข้าวเย็นแล้ว ตาไปเรือนบ้านป้านางทองคุยกันเรื่องอ้ายส่วยที่ไปยุ่งเกี่ยวกับ
เอี้ยยบัวโล น้ำสาวให้คำคำช่วยซักผ้าและบอกว่าเมื่อกลับมาอีกจะซื้อของมาฝาก พร้อมกับเล่าเรื่อง
คนที่มาคุยด้วยเมื่อคืนนี้ คำคำจึงรู้ว่า กล้วยไม้หายไปในไหน

ต้นดอกเผิง

ผู้เขียนบรรยายลักษณะค้ำพลูที่ปลูกไว้บริเวณชานเรือน ของคนในหมู่บ้าน และคำนี้
คำคำ ไปเก็บพลูที่บ้านอี่บั้ง และรู้ว่าบ้านของอี่บั้งมี การทำต้นดอกเผิง เพื่อนำไปถวายพระที่วัด
ต้นดอกเผิงทำจากไม้ไผ่ผ่าซีกมัดด้วยดอกเป็นรูปสามเหลี่ยมสำหรับใส่ของ และแผ่นจี๊ซึง เส้นฝ้าย

ไว้สำหรับให้พระทำเทียนใช้เอง เป็นการทำบุญที่ไม่กำหนดเวลาสามารถทำให้กับญาติผู้ล่วงลับเวลาใดก็ได้

อ่าวโหม่น

ผู้เขียนบรรยายช่วงเวลาใกล้ค่ำทุกครัวเรือนต่างหุงหาอาหารในมือเย็น พอรุ่งเช้าคำด้วกับอีวเตรียมปืนโตไปวัดเห็นคนแปลกหน้าคุยกับตา แต่ก็ไม่รู้ว่าเป็นใคร เมื่อกลับมาเตรียมห่อข้าวเพื่อไปเลี้ยงวัว แม่บอกว่าวัวเหลือเพียงสามตัว เพราะตาได้ขายอ่าวโหม่นกับลูกวัว ไป เพื่อนำเงินให้น้ำสาวเป็นค่ารถกลับกรุงเทพฯ คำด้วเสียใจมากจึงออกวิ่งตามไปท้ายหมู่บ้าน แต่ก็ไม่พบอ่าวโหม่นกับลูกของมัน

จากสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภ ได้แบ่งเนื้อหาเป็นตอน ๆ จำนวน ๓๕ ตอน โดยเรื่องย่อแต่ละตอนกล่าวถึงวิถีชีวิตคนอีสานในช่วงฤดูการทำนา ซึ่งมีการดำเนินชีวิตโดยพึ่งพาอาศัยธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น

สำหรับสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภและลมแล้งเรไรระบำ นี้ จัดเป็นหนังสือประเภทสารคดีที่สามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ส่วน คือ เนื้อหาที่เป็นความรู้หรือข้อเท็จจริงและเนื้อหาที่เป็นพรรณนาของผู้เขียน ดังนี้

๑. เนื้อหาที่เป็นความรู้หรือข้อเท็จจริง

เนื้อหาในส่วนที่เป็นความรู้หรือข้อเท็จจริงในสารคดีควรเป็นเนื้อหาที่ให้ความรู้ ความคิดแก่ผู้อ่านและควรเป็นเรื่องที่คนส่วนใหญ่สนใจและทันสมัยหรืออาจเป็นเรื่องในอดีตที่ผู้คนละเลย แต่ผู้เขียนเห็นว่าน่าจะหยิบยกมา เขียนในแง่มุมใหม่ โดยอาจเป็นเรื่องเกี่ยวกับ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยมของคนในสังคม ตลอดจนเหตุการณ์ปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ทั้งนี้ข้อมูลที่น่ามาเขียนนั้นจะต้องเป็นเรื่องจริง ไม่ใช่เรื่องที่แต่งขึ้นจากจินตนาการ

ในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภและลมแล้งเรไรระบำนี้ เนื้อหาที่เป็นความรู้หรือข้อเท็จจริง สามารถแบ่งออกได้เป็น ๕ ประเภท ดังนี้

๑.๑ ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนอีสาน

วิถีชีวิต ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๒ : ๑๐๓๕) หมายถึง ทางดำเนินชีวิต เช่น วิถีชีวิตชาวบ้าน

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน (๒๕๑๘ : ๓๖) ให้ความหมายคำว่า วิถีชีวิต หมายถึง แนวทางหรือสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติกันในกลุ่มชนทั่วไป

จากคำจำกัดความของวิถีชีวิตที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า วิถีชีวิต คือ สภาพของสังคมทั่วไป ที่มีการดำเนินชีวิตไปในแนวทางเดียวกัน หรือเหมือนกัน

สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเรไรระบำ สะท้อนวิถีชีวิตของคนภาคอีสานที่อยู่ในท้องถิ่น ในด้านอาชีพ ความเป็นอยู่ อาหารการกิน การรักษาโรค การละเล่น เช่น

การกินอาหาร

คนอีสานมีการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ในด้าน อาหารการกิน คนอีสาน นมักกินพืชผัก และสัตว์ทุกชนิดที่มีอยู่ตามธรรมชาติในท้องถิ่น ซึ่งตามปกติจะมีเนื้อปลา หรือเนื้อวัวเนื้อควาย แต่สิ่งที่เป็นอาหารหลัก แต่ละมือได้แก่ ผัก อาหาร อีสานส่วนใหญ่ มีรสชาติเผ็ด เค็มเปรี้ยว ส่วนเครื่องปรุงที่ขาดไม่ได้ คือ ปลาร้า และผงชูรส

จากสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเรไรระบำ ปรากฏการกินอาหารของคนอีสาน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

อาหารประเภทเนื้อสัตว์

เนื้อสัตว์ที่กินเป็นอาหารเป็นเนื้อสัตว์ที่หาได้จากธรรมชาติ ในท้องถิ่น เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา ที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ สัตว์เลื้อยคลาน และแมลงต่าง ๆ ส่วนเนื้อไก่ เนื้อวัว และเนื้อควาย คนอีสานถือว่าเป็นอาหารมีพิษ พิเศษ อาหารที่ได้จากเนื้อสัตว์พอจำแนกได้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

อาหารจำพวก กุ้ง หอย ปู ปลา

กุ้ง หอย ปู ปลา เป็นอาหารที่หาได้ง่ายมีมากในท้องถิ่นตามธรรมชาติ ครอบครัวของคำด้สามารถหา ปู และปลาเป็นอาหารได้จากท้องถิ่น ดังตัวอย่าง

ปลา

ปลาเป็นสัตว์น้ำที่หาได้ง่ายมีมากในท้องถิ่น คนอีสานสามารถหาปลาเพื่อนำมาประกอบอาหารได้หลายชนิดในช่วงฤดูการทำนา เช่น ปลาหมอ ปลาช่อน และปลาอื่น ๆ ดังตัวอย่าง

หลังจากไถแปรแล้วต้องคราดนาเพื่อให้ก้อนดินแตก ดินกับน้ำผสมเข้ากันกลายเป็นขี้โคลนและ ๆ ปลาตัวเล็กตัวน้อยพากันคิดตัวขึ้นมาหายใจคำด้กับพี่ชาย และน้องชายกระโจนลงไปแย่งกันเก็บอย่างสนุกสนาน มีปลาขาว (ตะเพียน) ปลาหมอ ปลาช่อน ปลาช่อนตัวไม่ใหญ่ ปลาหลดลื่นมือจับยากมาก ส่วนปลากระเดียด (กระดี่) ที่คิดขี้โคลนอยู่แต่ๆ นั้นมีมากที่สุด

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓: ๘๕)

ปลาต่าง ๆ ที่หาได้ในท้องนา ส่วนใหญ่เป็นปลาดุกเล็ก ๆ แม่ของคำด้วจึงนำปลาดุกเล็ก ๆ เหล่านั้นมาปรุงเป็นอาหารที่เรียกว่า เอาะปลา คนอีสานมีวิธีการทำเอาะปลา ดังตัวอย่าง

แม่เอาหม้อแกงเก่า ๆ ตั้งบนก้อนเสาเหนื อกองไฟ ใส่น้ำลงไป นิดหน่อย ใส่ปลาเล็กปลาน้อย น้ำปลาร้า เกลือ พริกขี้หนู ผงชูรส และบอกลูกคำด้วจิน ไปเด็กผักอีตุ๋ (แมงลัก) ที่ขึ้นเองข้างเถียงนามาให้ แม่เอาลงแกงลงในครุ่ แล้ววางโปะลงไป จากนั้นจึงปิดฝา ครู่เดียว น้ำก็เดือดเสียงดังอ้อบ ๆ

(โสภโฬบิชา ๒๕๕๓: ๕๐)

นอกจากการทำเอาะปลาที่นิยมใช้ปลาดุกเล็ก ๆ แล้ว คนอีสานยังนำปลาชิว ซึ่งเป็นปลาขนาดเล็กอาศัยอยู่ในท้องนา มาปรุงเป็นก้อยปลา ดังตัวอย่าง

เมื่อนำปลาชิวมาล้างน้ำให้สะอาด จากนั้นจึงใส่ลงในครกที่มีพริกสดตำ เหยาะน้ำปลาร้า ข้าวคั่ว ใบผักบัว (ใบต้นหอม) ผงชูรส ปาดมะกอกปาดสุกใส่ลงไปทั้งหมดแล้วตำเบา ๆ พอให้เข้ากัน เมื่อได้ทีแล้วจึงตักใส่จาน เป็นก้อยปลาชิว แม่แบ่งส่วนหนึ่งไปคั่วให้สุกเพื่อให้อีก ๆ กิน

(โสภโฬบิชา ๒๕๕๓: ๕๐)

ปู

ปูเป็นสัตว์ไม่มีกระดูกสันหลัง มีกระดองแข็งหุ้มตัว คนอีสานกินปูเป็นอาหาร โดยนำปูที่หาได้จากท้องนามาปรุงเป็นอาหาร ดังตัวอย่าง

ลูกปูนาสีน้ำตาล กระดองยังไม่แข็งมากนัก จึงบางใสจนแทบมองเห็นเนื้อข้างใน เวลากินน้ำชาจะแกะเพื่อแยกกระดองกับตัว คลุกใส่น้ำตำบักหุ้ง แล้วเอาเข้าปากทั้งที่มันยังคันกระดองอยู่อย่างนั้น น้ำว่าเนื้อของมันหวานฉ่ำ อ้ายเคนดิพี่ชายได้กินบ้าง แต่คำด้วยยังไม่เคยชิม แม่บอกว่ารอให้โตเสียก่อน

(โสภโฬบิชา ๒๕๕๓: ๕๐)

หอย

หอยเป็นสัตว์น้ำไม่มีกระดูกสันหลัง มีเปลือกแข็งหุ้มตัว คนอีสานนิยมกินหอยเป็นอาหาร โดยนำหอยที่หาได้มาปรุงเพื่อเพิ่มรสชาติให้มีความอร่อยยิ่งขึ้นด้วย ดังตัวอย่าง

ก้อยหอยปั้งนี้จะแกะเอาแต่เนื้อส่วนหัวที่มีสีขาว ๆ มาหั่นให้เป็นชิ้น ๆ แล้วจึงปรุงให้เค็มเผ็ด อ้ายหวนกับพวกเพื่อน ๆ พวกกันวิ่งไปกุมเอารังมดแดงบนต้นไม้มาให้ เพื่อใส่เป็นส้ม หรือเพื่อให้มีรสเปรี้ยว พอตักใส่จานจึงเห็นตัวมดแดงที่ตายแล้วปะปนอยู่ในนั้น

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓: ๒๒๐)

อาหารจำพวกสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ

สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ หมายถึง สัตว์ที่อาศัยอยู่ได้ทั้งบนบกและในน้ำ คนอีสานมีการเลือกและนำสัตว์จำพวกครึ่งบกครึ่งน้ำมาปรุงอาหาร เช่น ฮวก * นำมาทำหมก เขียดนำมาปิ้ง เป็นต้น ดังตัวอย่าง

แม่ปิ้งเขียดโดยเขี่ยไฟในเตาให้เป็นถ่านแดง ๆ แล้วเอาเขียดคือน้ำที่ใสไม่หนีบด้วยการพับขาให้แนบลำตัวขึ้นย่างไฟ แล้วจึงตำแฉ่วด้วยการเค็ดพริกสดสี่ห้าเม็ดลงในครก ใส่เกลือเล็กน้อย ตำพอแหลก ตักขึ้นมาเหยาะน้ำปลาร้า

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๗๒)

อาหารจำพวกสัตว์เลื้อยคลาน

สัตว์เลื้อยคลานอาศัยอยู่ตามธรรมชาติบริเวณป่า หรือท้องนาที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำ เช่น งู กิ้งก่า คนอีสานนำงู และกิ้งก่ามากินเป็นอาหาร โดยมีวิธีการทำอาหารต่างๆ ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

กะปอม

กะปอม หรือกิ้งก่าเป็นสัตว์เลื้อยคลาน ลำตัวมีเกล็ด หางยาว ส่วนใหญ่อาศัยอยู่บนต้นไม้ ชอบกินแมลงเป็นอาหาร คนอีสานนำกะปอมมากินเป็นอาหาร โดยมีวิธีการทำให้สุกอย่างหนึ่งที่พี่ชายของคำด้วนำกะปอมมาทำก้อย ดังตัวอย่าง

การทำก้อยกะปอมที่เคยเห็น พี่ชายทำนั้นจะก่อไฟเผาทั้งตัวจนสุกแล้วจึงเอามืออุดหนึ่งเป็นสะเก็ดเล็ก ๆ ออกจนเหลือแค่เนื้อขาว ๆ จากนั้นสับให้ละเอียด แล้วเอาลงตำในครกสับมะม่วงเป็นเส้น ๆ ใส่ลงไปด้วยเพื่อให้สับ แต่ถ้าไม่มีมะม่วงจะใส่ผัดแดงก็ได้

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๑๓๔)

หนู

หนูเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม อาศัยอยู่ตามบ้านเรือนและในถิ่นธรรมชาติ เช่น ท้องนา เพราะหนูจะกินเมล็ดพืช ได้แก่ข้าวเป็นอาหาร คนอีสานจึงนำหนูที่จับได้บริเวณท้องนามากินเป็นอาหาร ดังตัวอย่าง

กลางดึกคืนหนึ่ง คำด้วนรู้สึกตัวตื่นเพราะได้ยินเสียงไฟกินเนื้อไม้แตกดังเบรียะ ๆ กับได้ยินเสียงคนพูดกัน เมื่อลืมตาตื่นขึ้นมาจึงรู้ว่าพวกคนสามคนไม่ได้นอนที่บ้าน แต่เบียดกันอยู่

* ลูกอ๊อดหรือลูกกบตัวเล็ก ๆ ลักษณะตัวสีดำ มีหาง

ในคูบฟางข้าวข้างลานนวดข้าว เมื่อคลานออกมาก็น้ำชาขำอย่างหนูตัวใหญ่ มันถูกผ้าท้องใส่ไม้กั้นอยู่เหนือกองไฟให้น้ำมันหยดลงถ่านแดง ๆ ดังถี่ ๆ อยู่ตลอดเวลา

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓: ๒๔๕)

งู

งูเป็นสัตว์เลื้อยคลานมีพิษ และอาจเป็นอันตรายแก่คนโดยทั่วไป คนอีสานกินงูเป็นอาหาร งูที่คนอีสานเลือกกินได้แก่ งูสิง ซึ่งมันชอบอาศัยอยู่บริเวณที่รกรากตามป่าและท้องนา เมื่อจับงูได้จะนำมาล้างเพื่อให้สุก ดังตัวอย่าง

น้ำชาขำอย่างหนูตัวใหญ่ มันถูกผ้าท้องใส่ไม้กั้นอยู่เหนือ กองไฟให้น้ำมันหยดลงถ่านแดง ๆ ดังถี่ ๆ อยู่ตลอดเวลา ส่วนอ้ายคำแปงนั้นพลิกหีบย่างงูสิงที่ลอกหนังดิบใส่ไม้ไผ่คูปิ้ง

มา

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓: ๒๔๕)

อาหารจำพวกแมลงต่าง ๆ

คนอีสานกินแมลงต่าง ๆ ที่หาได้ในท้องถิ่นนำมาปรุงอาหาร เช่น ทำก้อย ปั่น แกง และน้ำพริก แมลงที่นิยมนำมาปรุงอาหารได้แก่ แมงกระงะ แมงข้าวสาร แมงด้บเต่า แมงเหนียง แกง (แมงก้องเขน) แมงดา เป็นต้น ดังตัวอย่าง

ตามตะบิ่ง* นาที่มีน้ำขัง บางทีโชคดีอาจได้แมงดามาปิ้งให้หอมแล้วตำใส่พริกเป็นแก้วแมงดา คำด้วกก็เคยช้อนแมงต่าง ๆ เหล่านั้นอยู่บ่อย ๆ พอหลังเลิกเรียน อีวาร์ อีนวน อีบั้ง และคำด้วชอบพากันถือสวิงกับช้อนไปที่ตะบิ่งนาท้ายหมู่บ้าน บางทีก็ได้ฮวกกบ ตัวใหญ่ ๆ ที่มีหางและขามาให้แม่ทำหมก ถ้าช้อนได้แมงกระงะมาก ๆ แม่จะทำก้อย คือตำทั้งสด ๆ ใส่พริก น้ำปลา ร้า ใส่ส้มอาจเป็นมะม่วง หรือมะนาว และใบผักบัว ส่วนแมงอื่น ๆ นั้นจะทำแกง

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓: ๖๒)

แมงคาม

แมงคามหรือด้วง คือแมลงชนิดหนึ่งมีสีน้ำตาล ปีก และลำตัวแข็ง ตัวผู้จะมีเขายาวโค้ง ชอบกินใบครามและหน่อไม้เป็นอาหาร พวกเด็ก ๆ นิยมนำมาเล่นขวิดกัน แต่คนอีสานถือว่าเป็นอาหารที่มีรสชาติอร่อย ดังตัวอย่าง

* นาที่กั้นเป็นคันดินเล็ก ๆ

แมงคามนี้มีสีน้ำตาลแดง ปีก และลำตัวแข็ง เวลาคำด้วถูกตัว มันต้องผงกหัว ขยับแขนขา และชอบร้องเสียงดังเอี้ยดอ๊าด ๆ แมงคามมีขายาวโค้ง เฉพาะในตัวผู้ พวกเด็กชายจึงเอามาเล่น ชนกันบ่อย ๆ แต่คำด้วว่าจิกนอเร็วกว่า

(โสภโณบาย ๕๕๓ : ๕๔)

แมงมัน

แมงมันเป็นสัตว์จำพวกแมลง คล้ายด้กแต่นมีปีกสีเขียวยาวกว่าลำตัว หัวของมันเล็ก แหลม และมีปากสีแดง คนอีสานถือว่าแมงมันเป็นอาหารที่มีรสชาติอร่อยกว่าด้กแต่นทั่วไป ดังตัวอย่าง

แมงมันเป็นของกินเล่น พวกเด็กน้อยจีด้วยการเด็ดปีกโยนเข้ากองไฟที่มีถ่านแดง ๆ แล้วใช้ไม้เขี่ยออกมาเลย น้าชายสอนว่าหากไม่ทำอย่างนั้นมันจะไหม้จนกินไม่ได้ แมง (แมลง) ชนิดนี้รสชาติอร่อยกว่าด้กแต่นมาก คือ มีรสมัน หากสิ่งทิวสียงได้แก่กลิ่นหอม

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๒๔๐)

กุดจี

กุดจีหรือด้วงมูลสัตว์ เป็นแมลงชนิดหนึ่งมีเปลือกแข็งสีดำ คนอีสานกินกุดจีเป็นอาหาร โดยมีวิธีการเลือกกุดจีที่กินเฉพาะมูลสัตว์ ได้แก่ มูลวัว และมูลควาย ดังตัวอย่าง

กุดจี หรือจุกจี (ด้วงมูลสัตว์) นี้มีอยู่หลายชนิด ตัวของมันมีเปลือกแข็งหุ้มอยู่ ถ้าหากตัวเล็ก ปีกดำ แต่ท้องกับขาขาว และมีขาเล็ก ๆ บนหัว เรียกว่า “กุดจีหอย ” ส่วนตัวใหญ่ขึ้นมาขนาดปลายนิ้วก้อย มีสีดำสนิทเรียกว่า “กุดจีมูม” ซึ่งอร่อยกินดีกว่าใคร

(ลมแล้งเริงระบ่า ๒๕๕๓ : ๓๕)

แมงแคงค้อ

แมงแคงค้อ คือแมลงชนิดหนึ่ง ที่อาศัยอยู่ตามยอดของต้นค้อ คนอีสานใช้เครื่องมือในการจับ คือตาข่ายในล่อนเย็บเป็นถุงมัดติดกับปลายไม้ไผ่ แล้วนำแมงแคงค้อมาย่างไฟ ตำกับพริก ใส้ใบหอม ปูรุกรสก็สามารถกินเป็นอาหารที่อร่อย เรียกว่า ป่นแมงแคงค้อ ดังตัวอย่าง

แมงแคงค้อจีไฟสุกดีแล้วรวลือบตัววางอยู่ในถ้วย คำด้วจึงช่วยแกะปีกที่ไหม้ไฟคำ ๆ ออก แล้วรดพริกซึ่งเสียบไม้ย่างไฟจนสุกดีลงใส่ในครก จากนั้นจึงตำ เมื่อแหลกดีแล้วเอาแมงแคงค้อที่คำด้วแกะให้ใส่ลงไปตำต่อ

(ลมแล้งเริงระบ่า ๒๕๕๓ : ๓๒)

แมงกีนูน

แมงกีนูนเป็นแมลงชนิดหนึ่งที่อาศัยอยู่ในรูตามโคนต้นไม้ มีปีกแข็งสีน้ำตาลแดง ออกหากินใบมะขามในเวลากลางวัน คนอีสานจึงมีวิธีการจับ โดยใช้ไม้ฟาดต้นไม้ เพื่อให้แมงกีนูนที่เกาะอยู่ตกลงมา จากนั้นจึงเก็บใส่ถังน้ำ แล้วนำมาคั่วกับเกลือกินเป็นอาหาร ดังตัวอย่าง

แมงกีนูนที่ได้ในวันนี้จะคั่วใส่เกลือจนแห้งสนิท ทแล้วจึงแบ่งกัน แมงที่คั่วจนสุกแล้ว สามารถเก็บไว้กินได้หลายวัน บางทีพวกเด็กน้อยก็กินกับข้าวเหนียวร้อน ๆ เวลาเคี้ยวกรอบ ๆ เค็มอร่อย และไม่มัน (มีไขมัน) มากจนทำให้วัน (วัน - เวียนหัว) อย่างการกิน แมงเมา

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓ : ๑๖๔)

แมงแคง

แมงแคง คือแมลงชนิดหนึ่งที่อาศัยอยู่ในต้นจิก ตัวอ่อนมี ลักษณะแบนบางคล้าย กระดาก ตัวมีสีดำและแดงสลับกัน เมื่อลอกคราบหลาย ๆ ครั้งตัวจะพองขึ้น คนอีสานนำมา คั่วกินเป็นอาหาร ดังตัวอย่าง

โดนางนี้คือแมงแคงที่ลอกคราบมาจนถึงระยะเกือบสุดท้ายตัวมีสีขาว เมื่อคั่วจนสุก ไขมันอยู่ข้างในจะมีรสมัน คำคั่วสังเกตเห็นว่า ยิ่งตัวของแมงแคงนี้พองขึ้นเท่าใด พวกมันก็จะยิ่ง อร่อยมากขึ้นเท่านั้น

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓ : ๑๖๔)

จักจั่น

จักจั่นเป็นแมลงชนิดหนึ่งที่มีอายุสั้น ในรอบปีจะออกมาหากินเพียงครั้งเดียว มันจะส่งเสียงร้องพร้อมกันในป่า คนอีสานนำจักจั่นมากินเป็นอาหาร โดยถือว่าการกินจักจั่นนั้นไม่บาป เพราะจักจั่นเมื่อออกมาส่งเสียงร้องระยะหนึ่งแล้วก็ต้องตายไป แม่ของคำคั่วจึงนำมา ทำป่น ดังตัวอย่าง

การกินจักจั่นมักทำป่น ใส่น้ำน้อย ๆ ด้วยการเคี้ยวปึก เอาลงคำในครกทั้ง เป็น ๆ หรือกินทั้งตัวกับแจ่วก็ได้ แต่คำคั่วยังไม่เคยเห็นใครนำไปแกงแม่แต่ครั้งเดียว

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓ : ๓๑๗)

นอกจากการกินอาหารจำพวกแมลงต่าง ๆ แล้ว มดยังเป็นอาหารชนิดหนึ่งที่คนอีสานนิยมนำมาปรุงอาหารเพื่อให้เกิดรสเปรี้ยว โดยทำลาบ หรือก้อย จะนำไข่มดแดง ตัวมดแดง มาปรุงรวมกัน ดังตัวอย่าง

แม่จะใช้เศษผ้าจีวรึงเป็นเส้นยาว ๆ ลงไปแกว่งในครุ น้ำ เพื่อแยกเอาเฉพาะตัวมดแดง เพื่อเกี้ยวติดผ้าขึ้นมาต่ รางหาก พวกแม่เป้ง หรือ นางพญามด ซึ่งมีตัวใหญ่สีเขียวมีปีกก็จะติด ขึ้นมาด้วย ไข่มดแดงทำอาหารได้สารพัดชนิด ก้อย หรือลาบกินดิบ ๆ เวลาเคี้ยวจะแตกดังกรุบ ๆ อยู่ในปาก แต่คำด้วชอบกินไข่ที่ปรุงสุก เพราะว่ามีรสมันและหอมกว่า

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๑๑๘)

อาหารประเภทพืชผัก

ผักเป็นอาหารหลักในแต่ละมื้อ ที่ขาดไม่ได้ในครอบครัวของคนอีสาน ซึ่งผักต่าง ๆ จะหาได้ในท้องถิ่น และปลูกไว้กินเอง เช่น ครอบครัวของคำด้ว แม่จะพาคำด้วไปเก็บผัก ในป่าหรือ ระหว่างการเดินทางไปนา นำผักต่าง ๆ มาทำเป็นอาหาร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

อีลอกอีลาย

อีลอกอีลาย เป็นพืชชนิดหนึ่งขึ้นอยู่บริเวณป่าในฤดูฝน ลักษณะลำต้น กลม ๆ คล้าย สายบัว คนอีสานนำลำต้นอ่อนที่ใบยังม้วนอยู่มากินเป็นอาหาร เช่น แม่ของคำด้วจะเลือกเก็บ ต้นอีลอกอีลายที่ยังอ่อน ๆ ใบยังไม่กางออกมาทำอ่อม โดยมีวิธีการปรุง ดังตัวอย่าง

เวลาแกงแม่จะลอกเปลือกทิ้งก่อน แล้วหั่นเป็นท่อน ๆ แกงใส่เห็ด หรือแกงเฉพาะตัวของ มันเอง

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓ : ๑๕)

หน่อไผ่ล้าง

หน่อไผ่ล้าง เป็นหน่อไม้ชนิดหนึ่งขึ้นเองตามธรรมชาติ คนอีสานนิยมนำมา ทำอาหารประเภทหนึ่ง ที่เรียกว่า ชุบหน่อไม้ ดังตัวอย่าง

หน่อไผ่ได้นำฝนจึงอวบอ้วน แม่ใช้เสียมสับเพียงหน่อ เดียวก็เอาไปทำแกงได้ถึงหม้อ ใหญ่ๆ มีกอไผ่ล้างไฟ (ไผ่ล้มระวาก) สองกอปลูกอยู่ใกล้ๆ กัน คำด้วถามแม่ว่าจะเอาหน่อมัน ไปแกงด้วยไหม แม่บอกว่าเอาไปด้วย แต่จะเผาไฟสำหรับนำกลับบ้านเย็นนี้เพื่อทำชุบหน่อไม้

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓: ๔๕)

แม่จะนำหน่อไม้ที่ซูดเป็นเส้น ๆ นี้ลงต้มในหม้อหนึ่งหลังจากข้าวสุก เมื่อจืดได้ที่ จึงเทน้ำ ขม ๆ ทิ้ง แล้วบีบน้ำออก เอาเฉพาะเนื้อไผ่ลงไปนึ่งในน้ำใบย่านาง ผสมข้าวเปลือก ให้น้ำพอ ขลุกขลิก ตั้งไฟ ปรุงรสด้วย น้ำปลา ร้า พริก ให้เค็มเผ็ด เหยาะ ผงชูรส ใส่ผักสะแงะ (ผักชีไร่) บางครั้งแม่หั่นใบขิงสดลงผสมถ้ามี แล้วโรยหน้าด้วยงาขาวคั่ว กินกับผักอย่างเช่น ยอดหรือผัก กระถินหรือขี้เหล็กเป็นที่สุด

(โสภโศปโศว ๒๕๕๓ : ๕๒)

แหน ผักโศปโศว ผักพวยใหญ่ ผักพวยน้อย

แหน ผักโศปโศว ผักพวยใหญ่ ผักพวยน้อย ผักดงกล่วเป็นพืชน้ำ คนอีสาน นำผักดงกล่วมาปรุงเป็นอาหาร ดังตัวอย่าง

แหนชนิดนี้มีสีเขียวออกน้ำตาล มันแตกกิ่งก้านอยู่ใต้น้ำได้เหมือนต้นไม้ คนในหมู่บ้านใช้กินเป็นผัก น้ำชาชอบม้วนเป็นคำ แล้วเคี้ยวดังกร๊อบ ๆ

ผักโศปโศว (สันตะวา) เวลาเก็บต้องดึงขึ้นมาทั้งกอเบา ๆ เพราะใบที่หัก ๆ ยับย่นนั้นเปราะหักง่าย

ผักพวยใหญ่(ก้านจง,ตาลปัตรฤาษี) รูปร่างเหมือนใบพาย ต้นใหญ่สูงเท่าต้นข้าว ถ้าม้วนขึ้นมากไปตาจะถอนทิ้ง แม่บอกว่าให้เอาเฉพาะก้านที่ยังอ่อน ใบม้วนเข้าจึงดี ข้างในก้านที่เป็นรูปสามเหลี่ยม นั้นมีรูเล็ก ๆ เหมือนฟองน้ำอยู่เต็มไปหมด เวลาดึงมียางสีขาว ๆ ไหลออกมา รสชาติของมันขมเล็กน้อย แต่กินกับส้มตำได้อร่อยมาก

ผักพวยน้อยนั้นกอเล็ก ก้านอวบน้ำ ใบเล็ก เก็บทั้งกอถือดึงขึ้นมาทั้งรากขาว ๆ

(โสภโศปโศว ๒๕๕๓ : ๑๓๐)

เทา

เทาหรือสาหร่ายเป็นพืชที่ขึ้นอยู่ในน้ำ มีสีเขียวลักษณะเหมือนเส้นผม ลอยเป็นสายอยู่ใต้น้ำคนอีสานนำเทามาทำลาบผสมกับเนื้อปลาที่ต้มสุกจากน้ำปลาร้า มาปรุงรส กินกับผักสด ดังตัวอย่าง

แม่ดักเอาเฉพาะปลาขึ้นมาพักไว้ในถ้วย คั้นจากตัวของมันลอยนวลหอมยั่วจมูก แม่ช้อนพริกสดสี่ห้าเม็ดซึ่งโยนลงไปต้มด้วยในตอนแรกใส่ครกตำเบา ๆ แล้วแกะเนื้อปลาใส่ลงไปตำด้วย เมื่อเหล็กได้ทั้งตั้งคักน้ำต้มใส่แต่น้อยจากนั้นใช้ช้อนคนเบา ๆ คำคั่วซึ่งหั่นใบหอมเสร็จแล้ว รับประทานมะเขือขื่นสีเหลืองไว้รอทำ แม่เอาเทาใส่ถ้วยสังกะสีใส่ลงในครกที่มีปลาน้ำจืด ตำด้วยมะเขือขื่นใบผักบัว เนื้อหอยบึงต้ม จากนั้นจึงคนให้เข้ากัน

(โสภโศปโศว ๒๕๕๓ : ๑๓๓)

หมาน้อย

หมาน้อยหรือใบหมาน้อยมีสีเขียว รูปร่างเหมือนใบพลู มีขนสีน้ำตาลขึ้นอยู่ทั้งด้านบนและด้านล่างของใบ คนอีสานนำใบหมาน้อยมาคั้นน้ำเหมือนใบย่านาง จากนั้นจึงนำไปปรุงร่วมกับเนื้อปลา ปรุงรสแล้วทิ้งไว้จะได้อาหารที่มีลักษณะเป็นวุ้น ดังตัวอย่าง

ต้มปลาในหม้อที่ค้างอยู่บนกองไฟเริ่มส่งกลิ่นหอม แม่จะเอาเนื้อปลามาโขลก ทำป่นน้ำน้อยๆ เพื่อเอาลงผสมกับน้ำสีกะเจียวจากใบหมาน้อยที่คั้นได้ เมื่อปรุงรสให้พอดีแล้วตั้งทิ้งไว้สักครู่ มันก็จะแข็งกลายเป็นตัว (วุ้น) เรียกว่า หมาน้อย ให้ทุกคนได้กิน

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๑๓๘)

ดอกผักอีสุ่ม

ดอกผักอีสุ่ม(มะรุ้ม) มีดอกสีขาว ลำต้นสูงใหญ่ คนอีสานนำดอก ใบ และผักมาเป็นอาหาร เช่น แม่ของคำค้วนนำมาปรุงอาหาร ดังตัวอย่าง

แม่นำดอกและใบของมันมาลวก บางคราวก็นึ่งใส่ปลา หากผักแข็ง ๆ ถูกปล่อยทิ้งให้แห้งคาต้น คนในหมู่บ้านของคำค้วนไม่มีใครกิน กลิ่นของดอกและใบแปลก คืออยู่กึ่งกลางระหว่างความหอมกับความขื่น(เหม็นเขียว) แต่เวลาสุกกกลับหวานน้อย ๆ

(โสภโณบาย ๒๕๕๓: ๒๒๕)

แขนงหน่อไม้

แขนง คือ กิ่งเรียวเล็ก ๆ ที่แตกหน่อออกมาจากตาของลำต้น แขนงหน่อไม้มีลักษณะเป็นกาบสีเขียวนุ่มอยู่ภายนอก พบมากในหน้าแล้ง คนอีสานนำแขนงหน่อไม้มาปอกเปลือกต้มให้จืด แล้วเทน้ำทิ้ง จากนั้นจึงนำมาปรุงอาหาร โดยใส่ใบหญ้านางและเครื่องปรุง ดังตัวอย่าง

แม่เอาน้ำใบหญ้านางใส่หม้อหน่อไม้ ปรุงด้วยน้ำปลาร้า เกลือ ผงชูรส แล้วตัดข้าวเบือในครกลงไปคน ๆ ให้ละลาย จากนั้นตำพริกใส่ แล้วยกขึ้นตั้งไฟ และสั่งพวกเด็กน้อยว่าเมื่อแกงแขนงเดือดดีแล้วให้ปิดฝา แล้วเอาใบผักข่าและยอดผักอีสุใส่

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓: ๑๑๖)

มะเขือ

มะเขือเป็นไม้พุ่ม มีลักษณะทั้งที่เป็นผลกลม และผลยาว มีด้วยกันหลายพันธุ์และหลายสี ผลของมะเขือใช้กินเป็นอาหาร คนอีสานนำมะเขือมาปรุงอาหาร โดยการต้มให้สุก ตำ ใส่กับเนื้อปลา ปรุงรส และโรยด้วยใบหอมหั่น ซึ่งคนอีสานเรียกอาหารชนิดนี้ว่า “เหนียน ” ดังตัวอย่าง

หมากแข้งอ่อน (มะเขือพวง) มาเคี้ยวกินเพื่อลบขม หมากแข้งนี้เวลาแม่ทำเหนียน คือต้มให้สุกตำใส่น้ำปลาจะอร่อยมาก

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓: ๒๓๗)

นอกจากการกินอาหารที่ได้จากพืช และสัตว์ตามปกติแล้ว คนอีสานมี โอกาสกินอาหารพิเศษ ซึ่ง เป็นอาหารที่หากินได้ยาก มีเฉพาะใน โอกาสสำคัญ เช่นงานบุญ และเทศกาลวันสำคัญที่ชาวบ้านร่วมกันจัดเตรียมขึ้นในแต่ละ โอกาส ซึ่งประกอบด้วยอาหารคาว และ หวาน ดังต่อไปนี้

อาหารคาว

อาหารคาว ส่วนใหญ่ทำมาจาก ปลา ส่วนเนื้อสัตว์ เนื้อไก่ เนื้อวัว คนอีสานไม่ได้กินบ่อยนัก เพราะเป็นอาหารที่หายาก จะได้กินเฉพาะในโอกาสพิเศษ เช่น ในงานบุญ อาหารดังกล่าวได้แก่

ลาบเนื้อวัว

ลาบเนื้อวัว เป็นอาหารคาวอีกอย่างหนึ่ง คนอีสานนิยมทำลาบทั้งที่สุก และการปรุงกับน้ำดีที่มีรสขมดิบ ๆ กินกับผักสด และถือว่าการ ได้กินเนื้อวัวเป็นอาหารพิเศษที่สุด ดังตัวอย่าง

ลาบเนื้อวัว อาหารนี้ผู้คนในหมู่บ้านของคำด้วงจะได้กินเฉพาะในโอกาสพิเศษเท่านั้น เนื้อวัวถือว่าเป็นสุดยอดของอาหาร

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓ : ๑๐๕)

คำด้วงอยากให้หมู่บ้านมีงานบุญ ทุกวันเสียจริง ๆ แม่ซื้อชิ้น (เนื้อวัว) มาทำลาบใส่เพี้ย * ขมๆ ให้กิน

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓ : ๒๐๑)

น่องวัว

น่องวัว คือรกวัวที่ออก มาพร้อมกับ ลูกวัวที่ออกมา ใหม่ ๆ คนอีสานนำมากินเป็นอาหาร และถือว่ารกวัวเป็นอาหารที่หากินยาก เมื่อใครมีก็จะแบ่งปันกันกิน ดังตัวอย่าง

เมื่ออธิบายว่าน่องวัวไม่ใช่สิ่งที่หายาก และได้กินบ่อย ๆ เมื่อได้มาจึงต้องแบ่งปันให้พี่น้องเพื่อแสดงน้ำใจ

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓ : ๑๘๘)

* น้ำดี มีรสขม

ข้าวจี

ข้าวจี คือ ข้าวเหนียวหนึ่งนวดกับเกลือป่นเป็นก้อนเสียบไม้ปิ้งไฟ บางทีใส่น้ำอ้อยข้างใน ทาไข่แล้วปิ้งไฟ คนอีสานนิยมทำข้าวจีในช่วงฤดูหนาว ซึ่งตรงกับงานประเพณีบุญข้าวจี ดังตัวอย่าง

ข้าวจิน้ำอ้อย ข้าวจีนิยมทำกินในฤดูหนาว มักนิยมใส่น้ำอ้อยเพราะจะทำให้ร่อยมากกว่าใส่เกลือ และไข่ ดังตัวอย่าง

ถ้าคำว่าอ้ายจวน้อยคือ งอยากกินปั้นข้าวจีใส่ก้อนน้ำอ้อยที่ทั้งหอมทั้งร่อยอย่างคำด้ว พี่ชาย และน้องแ่น ๆ จึงเสียดใจถึงกับร้องไห้เวลาคนถวายข้าวจีธรรมดาในงานบุญข้าวจี ซึ่งมีเพียงปีละครั้งเดียว

(ลมแล้งเวียงระบ่า ๒๕๕๓ : ๓๕)

อาหารหวาน

อาหารหวานคือของกินที่มีรสหวาน ประกอบด้วยน้ำตาลและมะพร้าว นิยมกินเป็นอาหารว่าง คนอีสานมักได้กินของหวานในโอกาสพิเศษ เช่น งานบุญประเพณีต่าง ๆ ชาวบ้านนอกจากเตรียมอาหารหวานไปทำบุญแล้ว ยังนำอาหารหวานเพื่อไปทำบุญ ดังต่อไปนี้

ข้าวใจ คือ ชื่ออาหารหวานชนิดหนึ่งทำจากข้าวเหนียวดำ ผสมกับพืช ผักผลไม้ ดังตัวอย่าง

ข้าวกำ (ข้าวเหนียวดำ) หรือข้าวชนิดนี้ แม่หนึ่งใส่กลอย หมากอี (ผักทอง) แล้วชุดมะพร้าว เส้นใหญ่ ๆ ใส่พร้อมกับน้ำตาล คลุกเคล้าให้เข้ากัน

(โสภโผไพบข้าว ๒๕๕๓ : ๔๒)

ข้าวลอดช่อง หรือขนมลอดช่อง คนอีสานจะได้กินในงานบุญแจกข้าว หรือการอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับ จึงเป็นอาหารที่หาากินยาก ดังตัวอย่าง

“ข้าวลอดช่อง” หรือขนมลอดช่อง ขนมชนิดนี้จะได้กินเฉพาะเวลาในงานบุญ อย่างเช่นบุญแจกข้าว หรือการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับ ซึ่งมักกินคู่กับขนมจีนหรือข้าวปุ้นเสมอ

(โสภโผไพบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๐๓)

ที่อยู่อาศัย

คนอีสานสร้างบ้านเรือนอยู่รวมกัน เป็น หมู่บ้าน ที่มีลักษณะเหมือน ๆ กัน ส่วนเถียงนาซึ่งเป็นพักอาศัยชั่วคราวของชาวนาตั้งอยู่ในทุ่งนานอกหมู่บ้าน นอกจากบ้านเรือนและ

เถียงนาแล้ว คนอีสานยังสร้างเรือนน้อยหรือเรือนฝั่พอเตาไว้สำหรับบูชา และส้วม ซึ่งเป็นสถานที่ปลดทุกข์ของชาวบ้าน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เรือนแฝด เป็นลักษณะเรือนที่ปลูกคู่กันสองหลัง เช่น เรือนแม่ใหญ่ทองพายเป็นเรือนแฝด มีครัวที่ใหญ่กว่าบ้านอื่น ดังตัวอย่าง

เรือนของแม่ ใหญ่ทองพายเป็นเรือนหลังแฝดปลูกหันหน้าเข้าหากันสองหลัง โดยมีคานเชื่อมอยู่ตรงกลาง และมีเรือนครัวใหญ่กว่าบ้านของคำด้วเกือบตัวปลูกต่อชานไปด้านหลัง บันไดของเรือนครัวด้านหนึ่งทอดลงไปที่ลานอาบน้ำ ตามปกติบ้านของคนส่วนใหญ่จะอาบน้ำที่ชานบน แต่ก็เหมือนกันที่ทำได้ข้างล่าง อย่างเช่นบ้านของแม่ใหญ่ทองพานี้

(โสภโผโผข้าว ๒๕๕๓ : ๓๔)

เรือนเดี่ยว มีลักษณะการปลูกสร้างหลังเดียว มีการจัดห้องภายในบ้านเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัย เช่น บ้านของคำด้วเป็นบ้านหลังเดี่ยวได้ถุ่ นสูง ด้านล่างใช้เป็นที่อยู่ของ สัตว์เลี้ยง ดังตัวอย่าง

เฮือน หรือเรือนในหมู่บ้านที่คำด้วอยู่นี้ปลูกกันรวมเป็นกลุ่ม แต่ละหลังห่างเพียงชั่วไม่กี่ก้าวเดิน และสร้างเกือบเหมือนกันหมด คือเป็นบ้านชั้นเดียวได้ถุ่สูง บริเวณข้างล่างใช้เป็นคอกวัว คอกควาย

ข้างในตัวบ้านไม่กี่ห้อง หากแบ่งโดยใช้ช่วงเสา บ้านของคำด้วมีสามห้องคือ ห้องเปิง* อยู่ทางด้านทิศตะวันออก น้าชาชนอนในห้องนี้ ห้องกลางเป็นของตา ตั้งหีบไม้ ขนาดใหญ่สองใบ ใบหนึ่งใส่เสื้อผ้าเครื่องใช้ ใบหนึ่งใส่ข้าวของมีค่าจำพวกเงินฮ้อย เงินสง** โฉนดที่ดินซึ่งม้วนใส่กระบอกไม้ไผ่กลม ๆ ห้องสุดท้ายเรียกว่า “ส้วม” ซึ่งเป็นห้องนอนลูกสาว

ตัวเรือนชั้นในมีประตูทางเข้าสองด้าน พวกผู้หญิงและเด็ก ๆ ต้องใช้ประตูทางทิศตะวันตก แต่ก็มิได้เป็นข้อห้ามที่เคร่งครัดนักนอกจากพ่อผู้เป็นเขยที่ไม่สามารถใช้ประตู านทิศตะวันออกได้

(โสภโผโผข้าว ๒๕๕๓ : ๕๖)

เถียงนา คือที่พักชั่วคราวของชาวนา สร้างไว้สำหรับพักผ่อนในฤดูการทำนา ชาวนาจะสร้างเถียงนาอย่างง่าย ๆ ดังตัวอย่าง

เถียงนาสร้างอย่างง่าย ๆ ด้วยไม้ เพราะมีรอยขวานากตาไม้และรอยกดของเสาอย่างชัดเจน ตาไม้แถม หรือดือะไรปิดที่ข้างฝา แต่ใช้ซี่กไม้ไผ่ค้ำฟางให้เป็นด้ามมาปิดไว้เพียงครึ่ง

* ห้องว่างไม่ได้กั้น เป็นที่ตั้งหิ้งศักดิ์สิทธิ์

** เงินโบราณ ชนิดหนึ่ง

เดียวอย่างหยาบ ๆ ข้างหนึ่งหลังคาของเถียงนามุงด้วยตับหญ้าคา แต่ที่สำหรับเก็บถ้วยชาม กระติบข้าว หรือสิ่งของนั้นเรียกว่า “จาละแม” มันเหมือนชั้นวางของที่สร้างจากบริเวณคอเสาขึ้นไปจรดชายคาเป็นแนวยาวตลอดสองข้างของเถียงนา

เถียงนาตั้งอยู่ติดชายป่า มีนอกชานเล็ก สร้างยื่นเข้าไปใต้ต้นหมากขามแป (มะขามเทศ)... ทางขึ้นเป็นบันไดห้าขั้น ทำจากท่อนไม้กลม

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๓ : ๓๖)

เรือนน้อย หรือเรือนผีพ่อเผ่า คนอีสานสร้างเรือนน้อยให้เป็นที่อยู่อาศัยสำหรับผีบรรพบุรุษทุกวันพระเจ้าโคตรของแต่ละตระกูลจะทำพิธีไหว้ โดยเรือนน้อยจะมีลักษณะการปลูกสร้าง ดังตัวอย่าง

เรือนผีของพ่อเผ่าตั้งอยู่มุมทางทิศเหนือของเคียน (ลาน) บ้านเป็นเรือนไม้หลัง เล็ก ๆ ชั้นเดียวสร้างง่าย ๆ หลังคามุงสังกะสีข้างในมีหิ้ง เพื่อวางสิ่งของที่ใช้บูชา

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๓ : ๘๐)

ห้องส้วม คนอีสานส่วนใหญ่มีฐานะยากจน จึงไม่นิยมสร้างส้วมไว้สำหรับขับถ่าย ทุกคนจึงไปอาศัยขับถ่ายในป่าไผ่นอกหมู่บ้านหรือทุ่งนา ดังตัวอย่าง

คนใน หมู่บ้านของคำด้วไม่สร้างส้วม ส่วนใหญ่จะไปปลดทุกข์ที่ป่าไผ่แห่งหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าป่าชี แต่บางวันที่ฟ้ากันแบกจอบออกไปขุดหลุมเพื่อปลดทุกข์กลางทุ่งนา

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๑๑๓)

อาชีพ

อาชีพการทำนาถือว่าเป็นอาชีพหลักของคนอีสาน เมื่อถึงฤดูกาลทำนาทุกคนจะตื่นแต่เช้ามีด เร่กริบเพื่อเตรียมไปทำงานในนาที่ตั้งอยู่ไกลจากหมู่บ้าน และกลับถึงบ้านก็เป็นเวลาค่ำ ดังตัวอย่าง

คำด้วรู้ว่าทุกคนจะกลับถึงบ้านก็มีดคำ จากนั้นต้องตื่นแต่ดึกเพื่อออกมาทำงานอีกครั้งแต่ว่าไม่ใช่เฉพาะครอบครัวคำด้วเท่านั้นดอก ทุกคนในหมู่บ้านก็ต้องทำเช่นกัน

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๓ : ๑๐๑)

เมื่อว่างจากการทำนา คนอีสานจะไม่ปล่อยเวลาว่างไปโดยไม่เกิดประโยชน์ พวกเขาจะใช้เวลาดังกล่าวในการทำไร่ ปลูกผัก ทอผ้า และการหาอาหาร เช่น พ่อกับแม่ของคำด้วจะทำไร่ยาสูบและปลูกผักต่าง ๆ ไว้กินเป็นอาหาร ดังตัวอย่าง

เวลาที่บ้านของคำด้วปลูกยาสูบนั้นอยู่หลังฤดูเกี่ยวข้าวแล้ว (เสร็จ) พ่อจะถือจอบไปที่
ตะบิ้งนาของพ่อใหญ่สิงห์ซึ่งอยู่ติดชายหมู่บ้าน แล้วลงมือขุดหลุมให้ห่างกันราวหนึ่งศอกผู้ใหญ่
รองกันหลุมด้วยขี้ฝุ่นหรือปุ๋ยคอก แล้วจึงเอาบักยาสูบต้นเล็ก ๆ มาปลูก

แม้มักกันพื้นที่ส่วนหนึ่งลงพืชผักสวนครัว จำพวกหมากเชือเครือ (มะเขือเทศ) ผักบัว
(ต้นหอม) กระเทียม ผักแป้น (กุไช) ผักกะหล่ำปลี ไปด้วย คนอื่น ๆ ที่ปลูกยาสูบก็ทำเช่นเดียวกัน

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๑ : ๖๕)

การคมนาคม

การคมนาคม คือ การติดต่อไปมาถึงกัน จากสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโผไปข้าวและ
ลมแล้งเริงระบำ มีการใช้เส้นทางเพื่อไปมาติดต่อกันและเขตติดต่อตามลักษณะพื้นที่ เช่น ถนน
โสภ ดังต่อไปนี้

ถนน เป็นเส้นทางในการเดินทางติดต่อของคน ในแต่ละสถานที่ เช่น ถนนใน
หมู่บ้าน อำเภอ และถนนที่เชื่อมติดต่อกันระหว่างจังหวัด เช่น ถนนในหมู่บ้านของคำด้วเป็นดิน
ทราย ที่แยกมาจากอำเภอ ซึ่งถนนในอำเภอกำลังมีการสร้างไปจรดกับถนนลาดยางสายใหญ่
ดังตัวอย่าง

ทางดินทรายทอดตัวยาวผ่านท้องทุ่ง พวกนายช่างกำลังเจาะน้ำบาดาลอยู่วัด อ้าย ยหวัน
บอกว่าในอำเภอนั้นได้เห็นรถเกรดปรับดินทางโรงเรียนมัธยมของตนเอง ทุกวัน แต่ว่ายังไม่มี
ใครทำอะไรกับถนนปาก ทางเข้าหมู่บ้านของ คำด้ว ถนนนี้แยกมาไกลมาจาก ถนนใหญ่หรือ
ทางสาย (ถนนลาดยาง) ทางที่วานี้ตัดผ่านอำเภอซึ่งคำด้วอยู่ อ้ายยหวันว่ามันยาวมาจากเมืองสี่แยก
(อำเภอสมเด็จ) ไปจอด (จรด) ฝั่งน้ำของ (แม่น้ำโขง) ยังเมืองมุกดาหารเลยทีเดียว

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๔๕)

นอกจากถนนดินทรายที่เป็นเส้นทางสำคัญในหมู่บ้านแล้ว คนในหมู่บ้านของคำด้ว
จะใช้ถนนอีกเส้นทางหนึ่ง ที่มีลักษณะเล็กเป็นทางเกวียนเพื่อเดินทางไปในที่ต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านใช้
เป็นทางลัดเพื่อความสะดวกและรวดเร็วเป็นการย่นระยะเวลาการเดินทาง ดังตัวอย่าง

ทางเกวียนเล็ก ๆ ทอดยาวผ่านป่าโคก เห็นหมู่ต้นชาด ต้นกุง ขึ้นสูงสลับ แต่หน้าแล้ง
อย่างนี้พวกมันทิ้งใบสีน้ำตาลแห้งทับถมอยู่เต็มดิน บางทีคำด้วเห็นเจ้าของป่าเผาใบไม้เหล่านี้ทิ้ง
จนกลายเป็นขี้ฝุ่นสีดำ ๆ เปื้อนเท้า แม้ว่าเป็นการเผาเพื่อเตรียมพืชให้แตกหน่อออกขึ้นมา เมื่อได้
น้ำฝน ทางเส้นเล็ก ๆ เหมือนยาวไปไม่มีที่สิ้นสุด ในบางช่วงป่าบางทองพาเดินลัดผ่านคันนา
แล้วจึงวกกลับมาทางเกวียนเพื่อย่นระยะทาง

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๑๓๕)

โสก เป็นเส้นทางที่ชาวบ้านใช้เดินทางไปมา และไปยังหมู่บ้านอื่น ซึ่งเกิดจากน้ำฝน ที่ตกไหลกัดเซาะทำให้เกิดเป็นร่องตามธรรมชาติ คนในหมู่บ้านใช้เป็นเส้นทางเข้าออก ดังตัวอย่าง

เกวียนแล่นลงโสก ขอบสองข้างของมันสูงท่วมหัว คำด้เห็นรากไม้โผล่แทงลงดิน ยอด หล้าคาอ่อนสีขาวปลายแหลมกำลังแทงตัวออกมา น้ำชาว่าตรงนี้คือทางน้ำไหล น้ำเซาะดินให้ ลึกลงในหน้าฝน มันจึงต่ำกว่าที่อื่น

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๖๐)

การเกิด

คนอีสานส่วนใหญ่คลอดลูกที่บ้าน เมื่อใกล้กำหนดก่อนคลอด มีการเตรียมสถานที่ และสิ่งของที่จำเป็นสำหรับการคลอดลูก ดังตัวอย่าง

แม่ใหญ่คนหนึ่งซึ่งเป็นหมอดำแขนงอยู่ใกล้ ๆ คำด้เห็นเชือกเส้นใหญ่ ๆ เส้นหนึ่งผูก โยงลงมาจากข้อให้แขวนอยู่ตรงหน้า กับมีคิ๊บไฟอันใหม่อันหนึ่ง สิ่งที่ว่านี้คือกระเบไม่ขนาด ใหญ่ที่ใส่ขี้เถ้าจนเต็ม วางก้อนเส้าสามก้อนตรงกลาง ใช้แทนเตาเวลาก่อไฟ แต่คิ๊บไฟอันใหม่นี้มี ดันกล้วยตัดเป็นท่อน ๆ วางรองเป็นฐานอยู่

บนคิ๊บไฟตั้งป๊อบใบหนึ่งต้มน้ำจวนไฟลุก มีหม้อดินแบบมีฝาปิดตั้งอยู่ ใกล้ ๆ คำด้รู้ว่ามัน คือหม้อยา ใกล้คิ๊บไฟมีแม่สะแนนหรือแผ่นไม้กระดานสองแผ่นปูโด ยหนุนหัวท้ายให้สูงเสมอ ไฟวางหมอนใบเล็กหนึ่งใบ

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๔๘)

ในอดีตการคลอดลูกของคนอีสานจะใช้หมอดำเป็นผู้ทำคลอด โดยหมอดำจะ ใช้วิธีการทำคลอด ดังตัวอย่าง

หมอดำเข้มท้องเอื้อยหว่างด้วยการเอาสองมือวางบนท้องแล้วถ่าน้ำหนักตัวลงไปนวด คำด้ใจไม่ตี กลัวว่าน้องและเอื้อยหว่างจะเจ็บเอาได้ แม่บอกว่าหมอดำเขาจะยกท้องเอื้อยหว่าง เพื่อให้น้องกลับหัวด้วยเช่นกัน

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๔๙)

ใบเปล้าเป็นสมุนไพรชนิดหนึ่งที่คนอีสานนำไปต้มให้ผู้หญิงคลอดลูกอาบน้ำขณะ อยู่ไฟ กลิ่นหอมของใบเปล้า จะช่วยให้สดชื่นแข็งแรงไว ดังตัวอย่าง

ใบเปล้านี้มีกลิ่นหอมมาก บางครั้งแค่คำด้เดินผ่าน หรือไปโดนเข้ ก็ได้กลิ่นที่ว่ามันแล้ว มันไม่หอมหวานอย่างดอกไม้ แต่คำว่าหอมเหมือนยา เวลาที่ใครคลอดลูกและอยู่ไฟต้องเอา ใบเปล้านี้ไปต้มน้ำให้อาบเสมอ

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๕๑)

เมื่อมีเสียงร้องของเด็กทารก จึงเป็นสัญญาณแสดงว่าการคลอดนั้นผ่านไปแล้ว
ดังตัวอย่าง

เวลาผ่านไปเหมือนนานแสนนาน เสียงร้องของเอื้อยหว่างดังและถี่ขึ้นกว่าเดิม คำความรู้สึก
อี้อัจจนไม่ยอมคุยกับใคร อี้อรก็คงเป็นเหมือนกัน ต่างคนจึงต่างนั่งเงียบ ๆ แล้วครู่หนึ่ง ก็ได้ยิน
เสียงเด็กร้องให้จ้า

(ลมแห่งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๕๓)

การอยู่ไฟเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญหลังจากการคลอดลูก ที่ต้องปฏิบัติเพื่อให้แม่มี
สุขภาพที่แข็งแรง คนอีสานจึงมีวิธีการปฏิบัติขณะอยู่ ดังตัวอย่าง

“อยู่ไฟ” ด้วยการนอนบนไม้สองแผ่นข้างทับไฟตลอดเวลานั้น แດต้องอาบน้ำร้อนต้ม
ใบเปล้า กินข้าวจืดกับเกลือ หัวกระเทียม และดื่มน้ำร้อนต้มขานหม้อดินนั้นแทนน้ำเย็น

(ลมแห่งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๕๓)

รก คือ เครื่องสำหรับหล่อเลี้ยงเด็กในครรภ์แนบอยู่กับมดลูก มีสายล่อมาที่สะดือ
เด็ก (ราชบัณฑิตสถาน ๒๕๔๖ : ๕๒๑) คนอีสานเมื่อคลอดลูกออกมาแล้ว จะนำรกที่ห่อตัวเด็กไป
ฝังดิน เพราะเชื่อว่าทำให้เด็กที่เกิดมาเมื่อเติบโตขึ้นจะเป็นคนรักบ้านเกิด รักญาติพี่น้อง อีกทั้งเป็น
ผู้มีสติปัญญาดี ดังตัวอย่าง

คำคำถามแม่ว่าตนเองมีรกเหมือนจวน้อยไหม

“มี แต่ว่าเอาไปฝังดินไว้พร้อมกับสายปือ (สายสะดือ) แล้ว”

“เป็นหยังคือฝังดิน” คำด้วสงสัย

“เมื่อโตขึ้นสิ (จะ) ได้เป็นคนฮัก(รัก) ถิ่นฐานบ้านเรือน ฮักญาติพี่น้อง กับเฮียน (เรียน)

หนังสือเก่ง ๆ

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๘๘)

การรักษาโรค

คนอีสานมีการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเอง โดยอาศัยธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่อยู่
รอบตัวในการดำรงชีวิตอยู่ เมื่อมีโรคภัยไข้เจ็บก็นิยมใช้วิธีการรักษาโรคที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น

ปลิงเกาะ

ปลิงเป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่ในน้ำ เวลาดูดเลือดจากเหยื่อจะเกาะติดแน่น คนอีสานจะใช้ยาสูบเป็นการช่วยทำให้ปลิงหลุดออกมา เช่น คำคั่วเคยถูกปลิงกัด ตาจึงใช้ยาสูบชুবน้ำบีบใส่ตัวปลิง ดังตัวอย่าง

“ปลิงตัวดำ ๆ ก็ยังคงกดแน่นไม่ยอมปล่อยจนตาต้องเอาเส้นยาสูบชুবน้ำมาบีบใส่ให้มัน
จึงอตัว และร่วงลงไป”

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๔๓)

ก้างติดคอ

คนอีสานกินเนื้อสัตว์ ได้แก่ ปลา เป็นอาหารหลัก ซึ่งเป็นอาหารที่หา กินง่ายใน
ท้องถิ่น ปลาเป็นสัตว์ที่มีก้างมากเวลากินต้องระมัดระวังก้างอาจติดคอได้ แต่ถ้าก้างปลาติดคอ คน
อีสานเชื่อว่าการใช้น้ำมันคั้นกับข้าวปั้นกลม ๆ กลืนลงไปจะช่วยทำให้ก้างหลุดออกได้ ดังตัวอย่าง

คำคั่วเคยโดนก้างคาคอ (ติดคอ) ครั้งหนึ่ง ตาทำน้ำมันคั่วให้กินพร้อมกับ คำข้าว ครัวเดียว
ก็หาย

(โสภโณบาย ๒๕๕๓:๑๒๔)

การรักษาเหา

คนอีสานนำใบน้อยหน่ามาตำ เอน้ำที่ได้มาหมักผมฆ่าเหา โดยหมักทิ้งไว้สักพักจึง
ล้างออก เช่น แม่ของคำคั่วนำใบน้อยหน่าที่อยู่ข้างบ้านมาตำแล้วหมักฆ่าเหาให้คำคั่ว ดังตัวอย่าง

แม่ให้คำคั่วไว้ผมยาว แต่เรียนอยู่ไม่นานก็ติดเหามาจากเพื่อน ร่วมชั้น พวกมันแพร่พันธุ์
อย่างรวดเร็ว จนตาต้องบอกให้แม่เอา ใบหมากเขียบ (น้อยหน่า) มาตำ คั้นเอาแต่น้ำ สระหัวเพื่อ
ฆ่าเหาให้

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๑๕๑)

การรักษาแผล

สมุนไพรเป็นสิ่งสำคัญในการรักษาโรคของคนอีสาน เช่น การนำว่านมาปิด
บาดแผล เพื่อรักษาให้แผลแห้งหายเร็ว อีกทั้งคนอีสานยังเชื่อว่าการนำขี้ควายตากแห้งมารักษาแผล
จะช่วยได้พิษได้ โดยมีวิธีการ ดังตัวอย่าง

ลุงจารย์ลือเลี่ยมวิ่งไปที่ลำห้วยว่านมาล้างน้ำ จะส่งให้ ตาใช้มัด คม ๆ เเดือนให้เป็นแวน
นำมาปะที่ปากแผล พร้อมกับว่าคาถาเป่าพรวด ๆ ลงไป

“ไปเอาจี้ควายแห้งมา” เสียงผู้เฒ่าคนหนึ่งร้องบอก “เอาหม้อดินมานำ มาใส่จี้ควายย่างไฟรมขามัน”

คนในหมู่บ้านของคำด้ว มีความเชื่อกันว่า ล้วนจากจี้ควายแห้งเผาไฟจะช่วยขับไล่พิษต่างๆ ได้

(โสโกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๖๕)

การละเล่น

การละเล่น เป็นวัฒนธรรมแสดงถึงวิถีชีวิตของคนในอดีต และคงสืบทอดจนถึงปัจจุบัน การละเล่นบางอย่างอาจเปลี่ยนแปลงไปตามสังคมของแต่ละภาค ดังเช่น การละเล่นของคนอีสาน ที่นิยมเล่นกันอยู่มีหลายชนิด เช่น เตะ กิ่งก่องแก้ว กากิโหลก หมากอี รีรีข้าวสาร มอญซ่อนผ้า ต่อไก่ และแก้งจี๋ข้าง เป็นต้น การละเล่นแต่ละอย่างเล่นเพื่อ เป็นการผ่อนคลายความตึงเครียด สร้างความสนุกสนาน อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความป็นเอกลักษณ์สำคัญของสังคมไทย จาก สารคดีเยาวชนเรื่อง โสโกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ ปรากฏการละเล่นของคนอีสาน ดังนี้

เคยในหมากแต่ เป็นการละเล่นชนิด หนึ่งของคนอีสาน ผู้เล่นนำใบและเมล็ดของหมากแต่มาใช้เป็นอุปกรณ์ที่เรียกว่า เคย เป็นตัวสำหรับคิดเมล็ดอื่น ดังตัวอย่าง

การเล่นจะเอาใบหมากแต่ที่พั่นมารวมกัน แล้วตั้งเรียงเป็น หน้ากระดานให้สั้นออกมาทางด้านนอก แต่ละคนมีใบ หรือเมล็ดเอกลที่ใช้เป็นตัวเคย (คิด, ปั่น) คนที่เล่นก่อนจะยื่นที่เส้นซึ่งขีดไว้ห่างจากแถวพอประมาณ ใช้นิ้วชี้ทั้งสองข้างคีบตัวเคยไว้ เสร็จแล้วคิด หรือปั่นให้ตัวเคยหมุนเร็ว ๆ ออกไปโดนแถวผู้เล่นจะกินได้หรือเก็บจำนวนในหมากแต่ที่ล้มลงเท่านั้น

(โสโกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๗๒)

เตะ เป็นการละเล่นกลางแจ้งที่ใช้ผู้เล่นจำนวน ๖- ๑๒ คน ผู้เล่นแต่ละคนจะต้องมีความว่องไว และมีไหวพริบในการหลอกล้อฝ่ายตรงข้าม โดยมีวิธีการเล่น ดังตัวอย่าง

ทุกคนตกลงเลือกตะบิ้งน้ำซึ่งโล่งยาวและพื้นเรียบที่สุดเป็นที่เล่น อ้ายหวนจิตตารางสี่เหลี่ยมยาว ๆ แล้วขีดแบ่งให้เป็นสี่ช่องกว้าง ๆ เพื่อให้ได้ห้าเส้น ปลายเส้นแต่ละด้านเขียนวงกลมเล็กสำหรับเป็นจุดเตะ คนอยู่ข้างเดียวกันทั้งห้าคนจะเป็นผู้รับผิดชอบแต่ละเส้นกันไม่ให้ฝ่ายตรงข้ามที่เป็นผู้เล่น (ฝ่ายขึ้น) วิ่งมาเตะจุดเตะได้ โดยมีหัวหน้ากลุ่มผู้ซึ่งสามารถเคลื่อนไหวไปได้ทุกที่ภายในเส้นเป็นผู้ช่วย การเล่นเคยนี้ผู้เล่นจะต้องมีฝีเท้าว่องไวเพื่อวิ่งหลบหลีกฝ่ายกัน หรือฝ่ายรักษาเส้นเข้าไปเตะเพื่อขึ้นให้ได้

ฝ่ายของคำด้วได้ขึ้น(เล่น) ก่อน อ้ายหวนวิ่งเร็วกว่าคนเฝ้าเส้นแรกจึงตะผ่านขึ้นไปอย่าง
ง่ายดาย คำด้วก็ขึ้นได้เพราะอาศัยจังหวะที่พี่ชายกับเอี้ยยคนหนึ่งหลอกล่อคนเฝ้าเส้นกับ หัวหน้า
ฝ่ายกันหลงทาง แล้วตัวเองก็รีบฉวยโอกาสเข้าไปแตะทันที

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๐๖)

กึ่งกองแก้ว เป็นการละเล่นของเด็ก เล่นได้ทั้ง เด็กผู้หญิงและเด็กผู้ชาย สถานที่
เหมาะสมในการเล่นควรเป็นที่โล่งกว้าง และอุปกรณ์ที่ใช้เล่นคือหนังยางโดยมีวิธีเล่น ดังตัวอย่าง

อึ้งกำลังเล่นกึ่งกองแก้ว (กระโดดหนังยาง) ตอนถึงอึ้งเอว(สูงระดับเอว) มันกระโดดข้าม
ไปได้อย่างง่ายดาย แต่ว่าพอสูงขึ้นเรื่อยไปถึงอีหนู(สูงระดับหู) มันถอยออกไปตั้งหลักไกลมาก แล้ว
จึงวิ่งเข้ามา ส่งแรงไปที่ขากระโดดขึ้นแต่ก็ไม่ข้าม อึ้งว่าถ้าหากเป็นมันรับรองว่าทำได้ แล้วมัน
ก็ขอลดลงดู แต่ก็กระโดดไม่ถึงเช่นกัน คำด้วคิดว่าตนเองก็คงทำไม่ได้เพราะว่าเอี้ยยสองคนผู้
ยืนจับหนังยางนั้นทั้งตัวใหญ่และสูงมาก

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๒๘)

กาภิโหลก เป็นการละเล่นกลางแจ้ง ของพวกเด็ก ๆ อุปกรณ์สำคัญในการเล่นคือ
เบี้ย ซึ่งหาได้จากเศษกระเบื้องแตกหรืออุปกรณ์อื่นๆโดยมีวิธีการเล่น ดังตัวอย่าง

คำด้วได้เข้าเล่น “กาภิโหลก” การเล่นนั้นจะขีดตารางสี่เหลี่ยมยาว ๆ แบ่งออกเป็นหกช่อง
ด้านบนเขียนหัวกาภิโหลก (กะโหลก) ครึ่งวงกลมขีดไว้ เลขขึ้นไปคือเส้นทอยเอาบ้าน หรือกา
(ของ) ที่ขีดแยกไว้ต่างหาก ส่วนช่องทั้งหกช่องภายในตารางสี่เหลี่ยมนี้ ในช่อง ที่สี่กับช่องที่หก
จะขีดเส้นผ่ากลางแบ่งครึ่งเอาไว้

คำด้วหาเบี้ย คือเศษถ้วยกระเบื้องแตกชิ้นหนึ่งมาจากใต้ถุนบ้าน พอถึงตาตัวเองก็โยนเบี้ย
ลงไปยังช่องแรกก่อน จากนั้นกระโดดขาเดียวข้ามช่องแรกไปยืนในช่องที่สอง ต่อด้วยช่อง
กระโดดขาเดียวไปช่องที่ห้า เมื่อถึงช่องที่ หกกระโดดขาอีกครั้งให้ตัวเองหมุนกลับด้าน
จากนั้นจึงกระโดดขาเดียวลงมาตามทางเดิม

การเล่นกาภิโหลกนี้แต่ละช่องกระโดดได้เพียงครั้งเดียวยืนขาเดียว ขกเว้นช่องที่กระโดด
ครอบได้ และห้ามไม่ให้เท้าแตะเส้นเป็นอันขาด เมื่อถึงช่องที่สองคำด้วขอตัวเอี้ยมมือเก็บเบี้ย
โยนไว้ เมื่อได้ก็กำให้มั่น จากนั้นกระโดดข้ามช่องที่หนึ่งออกมา

เมื่ออยู่นอกเส้นทั้งหมด ก็สามารถเอาขาลงมาเดิน หรือยืนตามปกติได้ คำด้วทอยหรือ
โยนเบี้ยไปช่องที่สองต่อ เมื่อได้ก็กระโดดขาเดียวไปช่องที่หนึ่ง จากนั้นออกแรงกระโดดให้ข้าม
ช่องที่สอง แต่ว่าแต่ละช่องขีดกว้างมาก ดินของคำด้วเลยเหยียบลงบนเส้นพอดี จึงถือว่า “ตาย”
และต้องหยุดเล่น

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๒๘)

หมากอี เป็นการละเล่นที่ผู้เล่นฝ่ายหนึ่งต้องร้อง คำว่า “อี” เข้าไปแตะฝ่ายตรงข้าม หรือจับตัวฝ่ายตรงข้ามเข้ามาให้ถึงเส้นแดน แต่ต้องร้องอีจนกว่าจะถึงเส้นแดน ถ้าหยุดร้องก่อนถึงแดนเพื่อหายใจถือว่าเป็นฝ่ายแพ้ ดังตัวอย่าง

เด็กน้อยเปลี่ยนมาเล่นหมากอี โดยแบ่งผู้เล่นเป็นสองฝ่าย จิตเส้น ขาว ๆ แบ่งครึ่งให้เป็นแดน (เขต) ฝ่ายที่ได้เล่นก่อนให้ตัวแทนหนึ่งคนร้องว่า “อี” ขาว ๆ โดยไม่หยุดหายใจ วิ่งข้ามเส้นคั่นแดนเข้าไปแตะตัวอีกฝ่ายให้ได้ แล้ววิ่งกลับตลอดเวลานั้นห้ามหยุดร้อง

คำคำอยู่ข้างเดียวกับอีवल พอเอื้อยคนหนึ่งร้องว่า “อี” วิ่งเข้ามาจึงพากันรีบวิ่งหนี เอื้อยหัวหน้าหลอกให้แกว่งไกลออกมาจากเส้น จากนั้นพวกคำคำก็รุกกันจับตัวเอาไว้ เอื้อยคนเล่นพยายามดิ้นเพื่อลากทั้งหมดมาที่เส้น แต่ก็สู้แรงหลายคนไม่ได้เลย “ขาดใจ” หรือหยุดร้องเพื่อหายใจเสียก่อน แกจึง “ตาย” หรือต้องออกจากการเล่น

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๓๐)

รีรีข้าวสาร เป็นการละเล่นที่มีคำร้อง และจังหวะประกอบอย่างสนุกสนาน อีกทั้งยังเป็นการฝึกความว่องไวสำหรับผู้เล่น ดังตัวอย่าง

เอื้อยคนหนึ่งพาเล่นรีรีข้าวสาร คำคำกับเพื่อน ๆ ตะโกนร้องเพลง

“รีรีข้าวสาร สองทะนานข้าวเปลือก เลือกทองใบลาน เก็บเบี้ยใต้ถุนร้าน ...” พร้อมกับเดินลอดบ่วงที่เอื้อยสองคนยื่นหันหน้าเข้าหากันและเอามือสองข้าง จับกันไว้ให้ตั้งขึ้นคล้ายรูปสามเหลี่ยม เมื่อร้องถึงตอน

“พานเอาคนข้างหลังไว้” ก็รีบวิ่ง ไม่ให้บ่วง หรือมือที่จับกันตกลงมาคล้องกักตัวเอาไว้ได้

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๓๑)

ต่อไก่ เป็นการละเล่นของคนอีสานที่นิยมเล่นในเวลากลางคืน เพื่อทายว่าใครที่อยู่ในลุ่มไก่ ดังตัวอย่าง

การจันเหือนดีนี่ (จัน- สมโพธิ) จะทำในตอนกลางคืน คำคำไม่เคยเห็นคนร้องให้เศร้าโศกเลย พวกผู้บ่าวผู้สาวเล่นมอญซ่อนผ้าบ้าง ต่อไก่โดยให้คนเข้าไปอยู่ในลุ่มแล้วเอาผ้าปิดไว้เพื่อทายบ้าง

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๕๒)

แก้งจีช้าง เป็นการละเล่นชนิดหนึ่งที่คนอีสานเล่นเพื่อความสนุกสนาน และฝึกความคล่องแคล่วของร่างกาย โดยมีวิธีเล่น ดังตัวอย่าง

แก่งจีช้าง เป็นการละเล่นชนิดหนึ่ง ใช้มือโยนลูกมะเขือ หรือลูกมะนาว กลม ๆ ให้สูงขึ้น อีกข้างเก็บตัวไม้สับอันซึ่งหวานลงบนพื้นมาใส่มือ และชอกนิ้วข้างที่ว่าง แล้วรีบรับลูกที่โยนไม่ให้ตกลงพื้น จะเล่นครั้งละกี่คนก็ได้ การเล่นเริ่มจากอีกหนึ่งคือเก็บขึ้นทีละตัว แล้วไปอีสอง อีสาม มากขึ้นไปเรื่อย ๆ

(ลมแห่งวังระบำ ๒๕๕๓ : ๒๕๔)

ความบันเทิง

ความบันเทิง คือ ความรู้สึกที่สนุกสนาน คนอีสานหาความบันเทิงได้จากการดูหมอลำ หนังสือกลางแปลง และรางวัล ที่มีในหมู่บ้านและจากการฟังวิทยุ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

หมอลำ เป็นการแสดงที่ใช้กลอนลำโต้ตอบกันเพื่อความสนุกสนานกับผู้ชม ซึ่งลักษณะของหมอลำก็มีหลายแบบที่ผู้ชมนิยมแตกต่างกันไป ในปัจจุบัน หนุ่มสาวจะนิยมหมอลำที่แต่งตัวทันสมัย ต่างไปจากอดีต ดังตัวอย่าง

ก่อนหน้านี้มีการติดกล่องประชุมกัน เพื่อหาแนวกัน (สมโภช) พวกผู้เฒ่าอยากฟังลำกลอน ที่มีหมอลำผู้หญิงกับหมอลำผู้ชายมาลำโจทย์ หรือโต้ตอบกัน แต่พวกผู้บ่าว ผู้สาวอยากได้ลำเพลินกกาขาว เพราะหมอลำอย่างหลังนี้แต่งตัวทันสมัย ผู้หญิง นุ่งกระโปรงสั้น ๆ จนเห็นต้นขา และลำด้วยกลอนลำที่มีจังหวะสนุกสนาน

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓ : ๒๒๒)

การ “พื่อนหน้าฮ้าน” * ไม่ใช่สิ่งที่น่ารังเกียจแต่อย่างใด เมื่อตอนที่หมอลำเดินโชว์ก่อนการแสดง พวกผู้บ่าวที่มักม่วนจะพากันพื่อนตามจังหวะอันสนุกสนานของคนตรีที่ด้านหน้าเวที

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓ : ๒๒๓)

หนังสือกลางแปลง คนอีสานดูหนังสือกลางแปลง ได้ในงานบุญต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ผู้เขียนได้บรรยายลักษณะของหนังสือที่มากมาย ดังตัวอย่าง

จอหนังเป็นแผ่นสีขาวผืนใหญ่ ตั้งขึ้นอยู่กับเสาเหล็กสองเสา ขอบจอมีสีน้ำเงิน ติดยุโรประชาครุฑทางปีกไว้ตรงกลาง กับเขียนตัวหนังสือว่าบริษัทโอสโสภาเด็กเฮง หยู่อยู่ด้านล่าง เครื่องฉายหนังตั้งอยู่บนขาตั้งข้าง ๆ รถ มองเห็นม้วนหนังกลมใหญ่ ๆ สองม้วน อันหนึ่งอยู่ข้างบน อันหนึ่งอยู่ต่ำลงมา มีเส้นหนัง(ฟิล์ม) ที่คงทำให้เกิดภาพเป็นรูปบนจออยู่

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓ : ๑๙๑)

* ร้าน, เวที

ร่ำวง คือ การรำโดยมีผู้เล่นจับคู่รำตามกันไปเป็นวง (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒ : ๕๕๖) คนอีสานเล่นร่ำวงในงานบุญเพื่อความสนุกสนาน และยังเป็นการช่วยหารายได้เข้าวัด ดังตัวอย่าง

เสียงกลองทาง ตีเส็งกัน ปะ เป้ง ปะ เป้ง ปะ เป้ง ๆ ดังมาให้ม่วนหัวใจเหลือหลาย ขณะ
กินข้าวแลงคำด้วขออนุญาตแม้ว่าขอลงไปดูผู้บ่าว ผู้สาวเขาหัด ร่ำวงกัน

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๒๒๑)

“ดวงจันทร์วันเพ็ญ ลอยเด่นอยู่บนนภา ทรงกลดสดสิริศมีทอแสงงามตา...”

เสียงเพลงร่ำวงบวกกับเสียงกลองจังหวะเร้าใจนั้น ม่วนเสียจน พวกคำด้วพากันร้องตาม
เมื่องานบนศาลาวัดชาลง พวกผู้บ่าวผู้สาวพากันมาหัดร่ำวง ในวันงานบุญฐานที่กำลั้งมาถึงนี้จะ
มีร่ำวงการกุศล โดยผู้บ่าวที่อยากรำกับผู้สาวคนไหนต้องเสียเงินซื้อบัตร แล้วจึงมาไถ่ออกไปรำ
แต่ว่าก่อนถึงวันงานทั้งคนรำและคนไถ่ก็ต้องซ้อมเสียก่อน

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๒๒๖)

ศาสนา

คนอีสานนับถือศาสนา พุทธเป็นแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิต และสถานที่
สำคัญในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา คือ วัด และมีพระสงฆ์เป็นผู้เผยแผ่ศาสนา คนอีสานมี
ความเชื่อว่าการทำบุญมาก ๆ จะได้แต่สิ่งที่ดี ดังนั้นสิ่งของที่นำมาทำบุญ ใ้สาบตร จึงเลือกสิ่งที่ดีที่สุด
มาใ้สาบตร เวลาใ้สาบตรต้องอธิฐานเพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับ และกรวดน้ำทุกครั้ง
เพราะถือว่าเป็นสิ่งที่ดี อีกทั้งกา รช่วยกันดูแลผลิตเปลี่ยนเวรเพื่อนำอาหารไปถวายพระเป็น
การปฏิบัติร่วมกันในสังคมเป็นสิ่งที่ดีงาม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การใ้สาบตร คือ การทำบุญให้ทาน คนอีสานเชื่อว่าเมื่อทำบุญใ้สาบตรมาก ๆ เมื่อ
ตายไปจะได้ขึ้นสวรรค์ ดังตัวอย่าง

คนจึงต้องหมั่นใ้สาบตร กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ การใ้สาบตรบ่อย ๆ หรือทำบุญ ถือ
ศีลเป็นประจำจึงเป็นเรื่องที่ดี และควรทำ

(โสภโณบาย ๒๕๕๓: ๑๘๐)

การทำบุญ คนอีสานมีความตั้งใจนำสิ่งของที่เลือกสรรอย่างดีที่สุดไปทำบุญ การเอา
ของที่ไม่ดี หรือไม่ตั้งใจทำก็จะไม่ได้บุญ ดังตัวอย่าง

แม้ว่า “แต่ว่าของที่จะนำไปถวายพระเราต้องทำให้ดีที่สุดและเอาของที่ดีที่สุดจึงจะได้บุญมาก ถ้าเราขี้เกียจ (ขี้เหนียว) ก็ไม่ได้บุญ”

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๓๔)

คนอีสานมีการปฏิบัติตนในขณะใส่บาตร โดยมีแนวทางปฏิบัติ ดังตัวอย่าง

การใส่บาตรนั้นจะต้องคุกเข่า เปิดฝากระติบข้าวแล้วยกขึ้นจบที่ศีรษะเพื่ออธิฐาน จากนั้นปั้นข้าวเหนียวให้เป็นก้อนพอประมาณ แล้วจึงหย่อนลงในบาตร

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๓ : ๗๓)

คนอีสานเรียกพระสงฆ์แตกต่างกัน เช่น ญาคู ญาพ่อ อ้ายหม่อม อ้ายจั่ว หรือ อ้ายจวน้อย ดังตัวอย่าง

คำที่ชาวบ้านใช้เรียกพระสงฆ์โดยรวมที่ไม่เจาะจงว่าเป็นองค์ใดองค์หนึ่ง มีหลากหลายที่ คำตัวได้ขึ้นบ่อย ๆ ก็คือ ญาคู ญาพ่อ อ้ายหม่อม อ้ายจั่ว เจ้าหัว และพระ ส่วนสามเณรนั้น เรียกว่า อ้ายจวน้อย กับอ้ายเณรน้อย

ตามบอกว่าคนที่บวชเมื่อสึกออกมาจะเรียกว่า ทิด หรือถ้าหากผู้บวชมีความรู้มากจนเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านและผ่านพิธีสดสง (สงน้ำ) เรียกว่า สำเร็จ เมื่อสึกจึงเรียกว่า “จารย์” ส่วนจวน้อยหรือสามเณร ถ้าหากสึกออกมาเรียกว่า “เซียง” และผู้ชายที่ไม่บวชนั้นถือว่าเป็นคนดิบ

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๓ : ๗๓)

คนอีสานจะผลัดเปลี่ยนเวรเพื่อนำอาหารไปถวายพระ เมื่อถึงวันพระ ดังตัวอย่าง

การนำอาหารไปถวายพระที่วัด ในวันปกติอันไม่ใช่วันศีล (วันพระ) แต่ละบ้านแบ่งเวรผลัดกันรับผิดชอบ มัคน ายก็จะเอาปิ่นโตของวัดห้าเต้าไปแจกให้บ้านห้าหลังแรกก่อน เมื่อทำอาหารลงวัดเสร็จแล้ว บ้านที่ครอบครองปิ่นโตจึงล้างทำความสะอาดและส่งให้บ้านหลังถัดไป ทำอย่างนี้เรื่อย ๆ จนเวียนกลับมาที่เดิมอีกครั้งหนึ่ง แต่ทั้งนี้จะยกเว้นบ้านที่มีภาระต้องค้า หรือดูแลพระองค์หนึ่งองค์ใดอยู่แล้ว

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๗๘)

นิทานท้องถิ่น

นิทาน คือ เรื่องที่เล่าสืบต่อกันมา จากสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโผไปข้าวและลมแล้งเริงระบำ ปรากฏนิทานท้องถิ่น ดังต่อไปนี้

บุญนางอ้ว นิทานพื้นบ้านอีสานเรื่อง บุญนาง อ้ว เป็นเรื่องที่หมอลำนำมาแสดงให้คนในหมู่บ้านของคำด้วงบอย ๆ จนคำด้วงจำได้ ดังตัวอย่าง

บุญนางอ้วเป็นเรื่องที่คนอีสานทุกคน ไม่เว้นแต่เด็ก ๆ อย่างพวกคำด้วงรู้จักเป็นอย่างดี มันเป็นนิทานหรือเรื่องเล่าเรื่องเดียวที่จบลงด้วยความเศร้าโศก “พ่อกับแม่ของนางอ้วกับบุญเป็นเสี่ยว (เพื่อน) กัน แต่ตอนที่ตั้งท้องนั้น แม่ของนางอ้วไปเมืองของแม่ท้าวบุญแล้วเกิดอยากกินหมากส้มเกลี้ยง(ส้มโอ) แต่ว่าแม่ของบุญขี้เกียจ (ขี้เหนียว) ไม่ยอมให้ โดยตัว (โกหก) ว่ามันยังไม่สุก แม่ของนางอ้วเลยเกลียด(โกรธ) นับตั้งแต่นั้นมาพอบุญกับนางอ้วคบกัน โศกขึ้น ทั้งสองคนต่างก็รักกัน แต่แม่ของนางอ้วยังเกลียดอยู่เลยยกนางอ้วให้กับท้าวขุนกลาง ซึ่งเป็นคนมีฐานะดีแต่หน้าตาขี้เหร่ นางอ้วเสียใจจึงผูกคอตาย ท้าวบุญตัดสินใจใช้ดาบแทงตัวเองให้ตายตามไปด้วย”

(โตงไผ่ใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๐๖)

กบกินเดือน เป็นนิทานพื้นบ้าน คนอีสานมักเล่าสืบทอดให้เด็ก ๆ ฟัง ซึ่งเกี่ยวข้องกับ ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเมื่อดวงจันทร์เกิดมีดลง ดังตัวอย่าง

แม่ใจดีเล่าเป็นนิทานให้ฟังว่ามีชายยากจนคนหนึ่งเดินทางไปเสี่ยงโชค ระบุว่า ทางการได้พบเจอกับพมอที่กำลังต่อสู้กันอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง จึงจอบเบ้ง(แอบดู) ก็เห็นว่า เมื่อจอบพมอก็ไปแห่น (แหะ) เปลือกต้นไม้ที่อยู่ใกล้ ๆ มาพ่นใส่ งูก็พ่น เวลาพมอตาย งูก็ทำเช่นเดียวกัน...

...แม่เล่าต่อว่าชายคนนั้นได้เดินทางต่อไปอีก และได้พบกับชู้ งามตาย ก็ได้ช่วยชุบชีวิตสัตว์ทั้งสองให้กลับคืนมาตามลำดับ แล้วทั้งหมดก็เดินทางไปด้วยกัน จนกระทั่งถึงเมืองหนึ่ง ได้เห็นผู้คนร้องไห้อยู่ เมื่อสอบถามดูจึงรู้ว่าลูกสาวคนเดียวของเจ้าเมืองตาย

“บักอ้นนั้นมันช้อย (ช่วย) ลูกสาวเพิ่นบ่”

“ช้อย” แม่ตอบ “แล้วก็ได้แต่งงานกับลูกสาวเจ้าเมืองและอยู่ที่นั่นอย่างมีความสุข”

จากนั้นแม่เล่าต่อว่า อยู่มาวันหนึ่ง เป็นคืนเดือนแฉ่งชายคนนั้นกับเมียคือลูกสาวเจ้าเมืองก็ออกมาเล่นอยู่นอกชาน นางคนนั้นได้ขอให้ผู้เป็นพ่อเล่าให้ฟังว่าช่วยให้นางพ่นได้อย่างไร ชายคนนั้นจึงเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมด เมื่อได้ฟังแล้วนางอยากเห็นเปลือกไม้วิเศษที่พ่อช้อนเอาไว้ ครั้นไม่ให้ดูก็เกลียด (โกรธ) ชายคนนั้นจึงต้องเอามาจากห่อผ้า พอดวงจันทร์ที่ลอยอยู่เห็นจึงคว้าเอาไป ผู้เป็นพ่อเสียใจ และเสียชามาก

สัตว์ที่เขาเคยช่วยชีวิต คือ อีกา ช้าง และกบ สงสารจึงได้ปรึกษากัน ในที่สุดกบก็รับอาสาว่าจะขึ้นไปเอายามาคืนให้ด้วยการกลืนพระจันทร์เข้าไปในท้อง แต่พอเข้าไปใกล้ก็ช่วยกันตีเกราะ เคาะไม้ดัง ๆ เสียก่อน เพื่อให้กบตกใจ กบเลยยังไปเอายาไม่ได้จนเท่าทุกวันนี้

(โตงไผ่ใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๕๕)

จำปาสัติน เป็นนิทานพื้นบ้านอีสานที่เล่าสืบต่อกันมา ดังตัวอย่าง

“พวกมึงไม่เคยได้อินนิทานเรื่องนางคำทองหรือ ที่พ่อมันจับไปใส่ไว้ในกอง (กลอง)
เพราะชาวเมืองถูกสั่งกินจนหมด”...

คนที่ช่วยนางคำทองออกมาต้องเอาเม็ดปลา (กริด) ห้างกลอง และฆ่าสัตว์ นั้นตาย แต่ว่า
ภายหลังนางคำทองซึ่งได้แต่งงานกับคนที่ช่วยคือเจ้าเมือง ออกลูกเป็น ผาแผดสีคน แต่ลูก
นางอัครีที่เป็นเมียหลวงเอาไปฝัง และเอาหมาน้อยมาใส่ให้แทน นางคำทองจึงถูกไล่ออกจาก
เมือง นิทานเรื่องนี้ ชื่อ จำปาสัติน

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๒๗๓)

กระต่ายบนดวงจันทร์ เป็นเรื่องเล่าที่คำขวัญจากน้ำชาว่าพระอินทร์เป็นผู้เขียน
รูปกระต่ายไว้บนดวงจันทร์ ดังตัวอย่าง

กระต่ายอยากทำบุญ แต่ไม่มีของเหมือนเพื่อน คือนากมีปลา ลิงมีมะม่วง และหมาจึงจอก
มีชิ้นย่าง (เนื้อย่าง) จึงอธิษฐานว่าจะให้ตัวเองเป็นทานเพื่อทำบุญ พระอินทร์แปลงร่างเป็นคน
มาขอเพื่อลองใจ กระต่ายก่อไฟจนเป็นถ่านแดง ๆ แล้วเข้าไปนั่ง พระอินทร์เห็นความตั้งใจจึง
เขียนรูปของมันไว้ให้คนได้รู้

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๖๖)

พระเวสสันดร เป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา จากการทำบุญเวส คนอีสานเชื่อว่าการ
ทำบุญเวสเป็นการทำบุญใหญ่ ๑๓ กัณฑ์ กับอีกหนึ่งพันคาถา ดังนั้นจึงมีการเตรียมของให้ครบทั้ง
๑๓ กัณฑ์จบภายในวันเดียว เรื่องของ พระเวสสันดร ซึ่งเป็นการเกิดชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า
ก่อนจะตรัสรู้ โดยเนื้อเรื่อง เช่น

ในครั้งนั้นพระองค์ให้ทานช้างเผือกแก่เมืองหนึ่ง จนเมืองของพระองค์เกิดอาเพศ
ฟ้าฝนแล้ง ผู้คนอดอยาก และโกรธเคือง จึงพากันขับไล่ให้พระเวสสันดร นางมัทรีพระมเหสี
และกัณหา ชาลี ोरส ธิดาเข้าไปอยู่ในป่า แต่ว่าชุกก็ยังคงตามไปขอเอากัณหาและชาลี ครั้งนั้น
เทวดาบันดาลให้ชุกเดินทางไปถึงเมืองสีพี พระเจ้าสุทนต์ของกัณหา ชาลี จึงได้ตัวหลาน
คืน และพระราชทานเลี้ยงอาหาร ชุก ก็ซึ่งเป็นขอทานไม่เคยเห็นอาหารดี ๆ เลยกินมากจนท้อง
แตกตาย

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๘๒)

ย่ากินปลิง เป็นนิทานหมอลำที่คำขวัญจากวิทยุใต้ถุน นเรือนของยายไค้ ที่แม่ของ
พระเอกไม่ยอมให้ลูกชายแต่งงานกับผู้หญิงที่ทำอะไรไม่เป็น คนอีสาน คิดว่าผู้หญิงที่ดีต้องทอผ้า
เป็น ต้องทำงานบ้านการเรือนเก่ง ดังตัวอย่าง

บั๊กพระเอก หรือหมอลำผู้ชายที่เล่นเป็นเชี่ยงคำพากำลังบอกแม่ว่าจะพาอี่เขียวค่อมผู้สาวของตนเข้ามาอยู่ในบ้าน แม่ตาบอดรีบห้ามว่าอี่เขียวค่อมเป็นคนสวยแต่รู ป เอาแต่เอ๋ (แต่งตัว) ไร้เกียจสันหลังยาว ไม่มีคุณสมบัติของแม่เรือน อีกด้วย

“การสืบทอดเชื้อสาย กกลปลายบู้เรื่อง”

หมายถึงคำหูกทอผ้าไม่เป็น จึงไม่ควรเอามาเป็นคู่ครอง และบอกลูกชายว่าได้หมาย (มอง) ผู้สาวที่เหมาะสมไว้ให้แล้ว บักเชี่ยงคำพาเถียงแม่ว่า คนรักอี่เขียวค่อมไม่อยากจะผู้สาวคนอื่น เมื่อฟังถึงตรงนี้คำด้เริ่มโมโห บักพระเอกคนนี้นั้นช่างโง่เสียจริง อี่เขียวค่อมคนนี้จะฆ่าแม่ของมันด้วยการข่าปลิงให้กินแล้วหลอกว่าเป็น ปิ้งปลา...

อี่เขียวค่อมหลอกข่าให้กินปลิงจนติดคอตายแล้ว ตอนชาวบ้านจะนำไปส่งสการ (ทำพิธีเผา) โลงหนักมาก ผู้ชายรวมไปถึงผู้หญิงก็คน ๆ ก็ไม่สามารถยกขึ้นได้ แม้จะเกณฑ์มาหมดทั้งหมู่บ้านแล้วก็ตาม สุดท้ายเหลือแต่อี่เขียวค่อมคนเดียว พอมันยกก็เบาหวิวเหมือนปุยพู่กัน แต่ว่าเมื่อไปถึงป่าช้ากลับวางลงไม่ได้ เพราะโลงติดแน่นเข้ากับบ่า สุดท้ายคนจึงรู้ว่าอี่เขียวค่อมฆ่าย่าแล้วเลยโดนเผาไปด้วย

(ลมแล้งโรงระบำ ๒๕๕๓ : ๑๒๕)

กฎหมาย

กฎหมาย คือ กฎที่สถาบันหรือผู้มีอำนาจสูงสุดในรัฐตราขึ้น หรือที่เกิดขึ้นตามจารีตประเพณีอันเป็นที่ยอมรับนับถือ เพื่อใช้ในการบริหารประเทศ เพื่อใช้บังคับบุคคลให้ปฏิบัติตาม หรือเพื่อกำหนดระเบียบแห่งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือระหว่างบุคคลกับรัฐ (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒ : ๔) คนอีสานนับถือกฎหมายหมู่บ้านในการอยู่ร่วมกัน โดยเจ้าโคตรของแต่ละตระกูลจะเป็นผู้มีอำนาจสั่งลงโทษหรือว่ากล่าวตักเตือนเพื่อให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ดังตัวอย่าง

ตายังบอกอีกว่า ถ้าหากคนไหนที่เจ้าโคตรแต่ง (สั่ง) แล้วไม่เอาความ หรือไม่ทำตามก็จะถูกลงโทษ ซึ่งอาจจะตักเตือนก่อน และถ้าหากไม่ฟังจริง ๆ ก็ร้ายแรงถึงขั้นถูกขับออกจากวงศ์ตระกูลไปเลย และว่าตัวอย่างของวงศ์ตระกูลอื่น ๆ ในหมู่บ้านที่ถูกลงโทษอย่างนี้ก็มีให้เห็นอยู่เหมือนกัน

(โสกลไผ่ใบข้าว ๒๕๕๓ : ๘๑)

เครื่องใช้

คนอีสานทำเครื่องใช้ หรืออุปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับการดำเนินชีวิตในการประกอบอาชีพ และการหาอาหารไว้กิน ดังรายละเอียด

เบ็ด เป็นเครื่องมือสำหรับตกปลา คนอีสานนิยมทำเบ็ดตกปลาด้วยตนเอง โดยมีวิธีการและขั้นตอนในการทำเบ็ดเพื่อตกปลา ดังตัวอย่าง

นำขยาพเหลาไม้ไผ่ให้เป็นซี่กลม ๆ เล็กขนาดนิ้วก้อย ขยรวาแขนผู้ใหญ่ เสียมตรงโคนที่จะใช้ปักลงดินให้พอแหลมเลยโคนขึ้นมาสักสองคืบมัดด้วยไพลอนสำหรับใช้เป็นตะขอเกี่ยวเบ็ด เวลาที่เกี่ยวข้องหรือไม่ได้ใช้ ไม่ให้มันไปพันกับหลังอื่น ส่วนด้านปลายเว้นลงมาราวหนึ่งเซนติเมตรหยักให้เป็นร่องเล็กน้อยเพื่อว่าเวลามัด ด้ายไพลอนจะได้ไม่ลื่นลง

จากนั้นใช้ด้ายไพลอนชักหรือผูกตรงหัวเบ็ด กะความยาวของสาย ด้วยการผูกด้ายด้านไม่ มีเบ็ดเข้ากับรอยหยักด้านบนของคันที่ปักไว้ก่อนหน้านี้ โดยให้ตัวเบ็ดเกี่ยวตะขอที่ใช้ปักกัน ด้ายตั้ง

(โสภโผโผบ่าว ๒๕๕๓ : ๑๓๑)

แงบ เป็นเครื่องมือสำหรับดักกบ มีรูปร่างคล้ายฝ่ามือคนประกบกัน คนอีสานทำแงบดักกบโดยใช้เหยื่อล่อไว้ข้างใน เมื่อกบบวมกินเหยื่อก็จะติดใจ* ออกมาไม่ได้ ดังตัวอย่าง

แงบเป็นเครื่องมือที่ใช้ดักกบ มันมีรูปร่างคล้ายฝ่ามือใหญ่ ๆ สองข้างประกบกัน ตาสาณจากไม้ไผ่ โดยทำโงหรือฝายเป็นทางเข้า

(โสภโผโผบ่าว ๒๕๕๓ : ๑๕๒)

ไม้้อง หรือไม้ทาลานเป็นเครื่องมือชนิดหนึ่ง คนอีสานใช้ไม้ไผ่ทำเป็นค้ำมัดกับฟางข้าวโดยใช้มือจับเพื่อละเลงลานให้เรียบเสมอกัน ดังตัวอย่าง

เมื่อส่วนผสมได้ที่แล้ว ตาจึงส่งไม้้องให้ ไม้้องหรือไม้ทาลาน ทำจากไม้ไผ่ที่เหลาให้มีขนาดราวหัวไปมือ หุ้มด้วยฟางแห้งเอาดอกมัด ตัดให้โค้ง นำขยาใช้สองมือจับแล้วลากไม้ไปมาละเลงข้าวทาไปบนหน้าดิน โดยการเดินถอยหลัง เมื่อทาจนทั่วเรียบดีจึงขึ้นมานบนขอบลาน

(โสภโผโผบ่าว ๒๕๕๓ : ๒๓๒)

ขาหมา เป็นเครื่องมือสำหรับวางมัดข้าวที่เกี่ยวข้องแล้วเพื่อเตรียมหาบไปที่ลานนวด คนอีสานทำขาหมาหรือม้าไ้วางมัดข้าว โดยปรากฏลักษณะ ดังตัวอย่าง

ขาหมานี้ทำจากลำไม้ขนาดเท่าแขนใหญ่ ตีไขว้กันเป็นรูปกากบาท ตรงปลายทั้งสองด้านมีง่ามสำหรับใส่คันหลาววางพาด ตรงฐานตีไม้ท่อนหนึ่งเพิ่มเข้าไปให้เป็นสามขา เพื่อให้สามารถตั้งได้ แล้วเอาไม้ที่มีขนาดย่อมลงมาตียึดฐานทั้งสามท่อนให้เชื่อมติดกัน

(โสภโผโผบ่าว ๒๕๕๓ : ๒๕๒)

* หรืองา คือฝายที่ใช้สำหรับปิดปากตะข้อง ด้านในมีลักษณะเป็นซี่ ๆ ปลายสอบเข้าหากัน

ตะข้อง คือ เครื่องมือสำหรับใส่ปลา รูปร่างคล้ายตะกร้าปากแคบ ก้นเป้นรูปลี่เหลี่ยมจัตุรัส คนอีสานเมื่อว่างจากการทำนา จะหางานอื่น ๆ ทำโดยไม่อยู่นิ่งเฉย เช่น ตาของคำด้วนำไม้ไผ่มาสานตะข้อง โดยปรากฏลักษณะ ดังตัวอย่าง

ตานั่งเหลาไม้ไผ่ให้เป็นเส้นเล็ก ๆ ยาว ๆ ยูนอกซาน เส้นไม้ไผ่นี้เอาไวใส่สานตะข้อง เวลาทำตาจะตั้งใจมาก นอกจากเส้นเล็กจ้จจนอาจขาดไม้ได้รูปแล้ว ผิวไผ่ หรือมีดอาจบาดมือเอาไว่ เศษผิวไผ่ถูกเหลาทั้งม้วนกองอยู่เหมือนฝอยขี้ดหม้อ บางทีคำด้วนสมมติว่าเป็นผัดหมี่

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓ : ๔๘)

จากการศึกษาเนื้อหาที่เป็นความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนอีสาน พบว่าผู้เขียนมุ่งให้ความรู้และสะท้อนภาพวิถีชีวิตของคนอีสาน ซึ่งดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย โดยพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในท้องถิ่น ทั้งในด้านอาหารการกิน อาชีพ ความเป็นอยู่ การละเล่น ยารักษาโรค และอื่น ๆ คนอีสานกินอาหารที่หาได้ในท้องถิ่น สำหรับอาหารประเภท เนื้อสัตว์ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา ที่มีอยู่ในท้องถิ่น กุ้ง กุ้ง และแมลงต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น ส่วนอาหารประเภทเนื้อวัว เนื้อควาย และเนื้อไก่อ้นั้น เป็นอาหารพิเศษที่หากินยาก จะได้กินในโอกาสพิเศษ เช่น งานบุญ หรือ เทศกาลวันสำคัญที่ชาวบ้านร่วมกันจัดเตรียมขึ้นในแต่ละโอกาสเท่านั้น

๑.๒ คำนิยาม

คำนิยาม ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๖ : ๒๔๒) หมายถึง สิ่งที่เป็นบุคคลหรือสังคมยึดถือเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจ และกำหนดการกระทำของตนเอง

ไพฑูรย์เครือแก้ว (๒๕๐๖ : ๖) ให้ความหมายของคำว่า คำนิยาม หมายถึง สิ่งที่น่าสนใจ สิ่งที่คุณปรารถนาจะได้ ปรารถนาจะเป็น หรือกลับกลายมาเป็น เป็นสิ่งที่คุณถือว่าเป็นสิ่งบังคับต้องทำต้องปฏิบัติ เป็นสิ่งที่คุณบูชายกย่อง และมีความสุขที่จะได้เห็น ได้ฟัง ได้เป็นเจ้าของ คำนิยามของสังคมจึงเป็น “วิถีของการจัดรูปความประพฤติ” ที่มีความหมายต่อบุคคลและเป็นแบบฉบับของความคิดที่ฝังแน่นสำหรับยึดถือในการปฏิบัติตัวของคนในสังคม

เพ็ญแข วังสุนทร (๒๕๒๘ : ๒) ให้ความหมายของคำว่า คำนิยาม หมายถึง การยอมรับนับถือและพร้อมที่จะปฏิบัติตามคุณค่าที่คนหรือกลุ่มคนมีอยู่ต่อสิ่งต่าง ๆ ซึ่งอาจเป็นวัตถุ มนุษย์ สิ่งมีชีวิตอื่น ๆ รวมทั้งการกระทำในด้านเศรษฐกิจ สังคม จริยธรรมและสุนทรียภาพ ทั้งนี้โดยได้ทำการประเมินค่าจากทัศนะต่าง ๆ โดยถี่ถ้วนและรอบคอบแล้ว

สุพัตรา สุภาพ (๒๕๓๔ : ๒๓) ให้ความหมายโดยสรุป คำนิยาม หมายถึง สิ่งที่คุณกลุ่มสังคมหนึ่ง ๆ เห็นว่าเป็นสิ่งที่ควรแก่การกระทำ น่ากระทำ น่ายกย่อง หรือเห็นว่าถูกต้อง

จากคำจำกัดความของค่านิยมที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ค่านิยม คือ แนวทางประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม ที่ใช้ในการตัดสินใจ อย่างถูกต้อง และมักเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพสังคม

สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเร้งระบำ มีเนื้อหาเกี่ยวกับค่านิยมสามารถจำแนกได้ คือ ค่านิยมเกี่ยวกับความบันเทิง การเลือกคู่ครอง ความกตัญญู ค่านิยมเกี่ยวกับผู้ชาย ผู้หญิง และอื่น ๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ค่านิยมเกี่ยวกับความกตัญญู

การเลี้ยงดูลูกหลานของคนอีสาน ผู้ใหญ่จะปลูกฝัง ค่านิยมให้รู้จักรักและเคารพต่อผู้อาวุโส เช่น ครอบครัวของคำด้วงทุกคนรักตา ตาเป็นคนแก่ที่ทำงานหนักและลำบากมานาน เมื่อตาแก่เฒ่า ลูกหลาน ก็อยากให้ตาได้รับสิ่งที่ดีและสุขสบาย จึงนำขนมที่ ได้มา เก็บไปฝากตาดังตัวอย่าง

คำด้วงพยักหน้าแล้วเอามือล้วงก้อนขนมขึ้นมาดม มันหอมจนอยากจะแกะพลาสติกที่ใช้ห่อออกทิ้ง แล้วกัดกินเสีย แต่ก็ห้ามใจตนเองอยู่ คำด้วงจะเอาขนมก้อนนี้ไปฝากตา มันหวาน นุ่ม และอร่อย พวกผู้เฒ่าจึงชอบกินกับข้าว

(ลมแล้งเร้งระบำ ๒๕๕๓ : ๘๖)

ตากินข้าวกับขนมไข่ คำด้วงแอบกินน้ำลายอยู่ แต่ว่าทั้งสามคนคือคำด้วง พี่ชาย น้องชายก็ไม่มีใครขอ เพราะทุกคนรักตา และตั้งใจให้เห็นตากินข้าวได้

(ลมแล้งเร้งระบำ ๒๕๕๓ : ๓๑๐)

ค่านิยมเกี่ยวกับการมีคู่ครอง

การเลือกคู่ครองของคนอีสานเมื่อญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายไปสู่ขอฝ่ายหญิง ฝ่ายหญิงก็จะพิจารณาก่อนตกลงยกให้แต่งงานกัน โดยพิจารณา จากฐานะต้องมีความเหมาะสมกัน โดยดูจากจำนวนทรัพย์สิน ได้แก่ ที่นา วัว ควาย เป็นสำคัญ ดังปรากฏค่านิยมในการมีคู่ครองต่อไปนี้

นิยมให้พ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่เป็นผู้ตัดสินใจเลือกคู่ครองให้ ผู้ใหญ่จึงเลือกผู้ที่มีฐานะเสมอกัน เช่น เอื้อยवादที่ชอบพอกับทิดแก้ว แต่พอกับแม่ไม่เห็นด้วยเพราะทิดแก้วมีฐานะยากจนไม่ทัดเทียมกัน จึงไม่ยอมให้แต่งงานด้วย ผู้ชายจึงควรเลือกคู่ครองที่มีฐานะพอ ๆ กัน ดังตัวอย่าง

“พอกับแม่ของเอื้อยवादคงให้ลูกสาวแต่งงานกับคนมีฐานะ “เก้งกัน” หรือใกล้เคียงเสมอกัน

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๓๔)

ลูกเทียมนั้นไปบอกน้าชายว่า ถ้าหากจะชอบผู้สาวที่ไหนก็ขอให้ “หาคนเก่งกัน (เสมอ
กัน) ถ้าบ่จั่งจั้น(ถ้าไม่อย่างนั้น)มันยากอย่างนี้แหละ”

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๘๓)

นิยมเรียกค่าสินสอดเป็นวัว ควาย และเกวียน คนอีสานถือว่าวัว ควาย และเกวียน
เป็นทรัพย์สินที่มีค่า และเป็นกำลังสำคัญในการทำนาเลี้ยงชีพ จึงมีค่านิยมใช้วัว ควาย และเกวียน
เป็นสินสอดทองหมั้น เช่น

ตาว่าการดูฐานะของคนในหมู่บ้าน เขาดูกันที่วัว และควาย บ้านไหนมีมากก็ยิ่ง มีหน้ามี
ตา ยามแต่งงานคนในหมู่บ้านใช้พวกมันเป็นสินสอดด้วยเสมอ

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๘๕)

ค่าครองของคนในหมู่บ้านของคำด้วนั้น “มาด” หรือกำหนดกันตามฐานะ ส่วนใหญ่จะ
เลือกเป็นเงินกับวัว และควาย แต่ละบ้านจึงต้องมีสัตว์เลี้ยงทั้งสองอย่างนี้

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๖๐)

เมื่อคำด้วโตเป็นสาว หากมีผู้บ่าวที่ไหนมาขอ ก็จะทำให้ตาเรียกวัวเกวียนคู่งาม ๆ เป็นค่า
สินสอด

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๗๕)

ตาบอกคำด้วว่า คนในหมู่บ้านเราเลี้ยงชีพด้วยการทำนา ทั้งคนและควายต่างเป็ นกำลัง
สำคัญ การแต่งงานจึงหมายถึงการเพิ่มแรงงาน ก่อนจะไปสู่ขอผู้สาวคนไหน ก็ต้องคำนึงถึงเรื่อง
นี้ รูปร่างหน้าตาจึงกลายเป็นเรื่องรอง

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๘๘)

นิยมให้ฝ่ายชายมาอยู่บ้านฝ่ายหญิง คนอีสานเมื่อแต่งงานแล้วนิยมให้ฝ่ายชายมาอยู่
บ้านฝ่ายหญิง แต่ลูกเขยที่อยู่ในบ้านต้องมีเพียงคนเดียวเท่านั้น ดังตัวอย่าง

ตาบอกว่าในหมู่บ้านของคำด้วนี่ การแต่งงานโดยมากจะเป็นการ “แต่งงานเข้า” คือฝ่ายชาย
ต้องมาอยู่ในครอบครัวของฝ่ายหญิง แต่จะไม่ให้มีเขยซ้อนกันสองคนในเรือนเดียว

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓ : ๑๒๖)

ค่านิยมเกี่ยวกับผู้ชาย

คนอีสานมีค่านิยมเกี่ยวกับผู้ชาย เช่น นิยมผู้ชายที่ผ่านการบวชเรียนก่อนจะมีคู่ครอง
ผู้ชายนิยมสักเพราะเชื่อว่าทำให้อยู่ยงคงกระพัน อีกทั้งต้องเป็นคนขยันทำมาหากินด้วย ดังปรากฏ
ค่านิยมเกี่ยวกับผู้ชาย ดังนี้

ค่านิยมเกี่ยวกับการบวช

การบวชถือเป็นประเพณีปฏิบัติของผู้ชายทุกคน ซึ่งคนอีสานถือว่าคนที่บวช เรียนเมื่อสึกออกมาแล้วเป็นคนสุก คนดี ฉะนั้นผู้ชายทุกคนควรได้บวชเรียนก่อน อีกทั้งเมื่อถึงเวลาแต่งงานหากไม่ได้บวชเรียนมา ทางพ่อแม่ฝ่ายหญิงก็ไม่อยากยกลูกสาวให้แต่งงานด้วย ดังตัวอย่าง

ตาบอกว่าคนที่บวชเมื่อสึกออกมาจะเรียกว่า ทิด หรือถ้าหากผู้บวชมีความรู้มากจนเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านและผ่านพิธีสดสง (สงน้ำ) เรียกว่า “สำเร็จ” เมื่อสึกจึงเรียกว่า “จารย์” ส่วนจวน้อยหรือสามเณร ถ้าหากสึกออกมาเรียกว่า “เชียง” และว่าผู้ชายที่ไม่บวชนั้นถือว่าเป็นคนดิบ พ่อแม่ที่ไหนก็ไม่อยากให้ลูกสาวแต่งงานด้วย

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓ : ๗๓)

พ่อแม่อาจอ้างว่าอาจจะให้ลูกบวชเสียก่อน แต่ว่าคนที่ไม่ได้บวชก็มีเหมือนกัน แต่คนดิบคนตายหรือคนที่ไม่บวชนั้น บ้านเราถือว่าเป็นคนไม่ดี

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓ : ๒๗๒)

นิยมคนที่ขยันขันแข็ง

คนอีสานนิยมผู้ชายที่มีความขยันขันแข็ง เป็นคนดี และไม่เล่นการพนัน เช่น ตากล่าวถึงยายทิดแก้ว ดังตัวอย่าง

ตาว่าบักทิดแก้วมันเป็นคนดี ทำมาหากินขยันขันแข็งโบกเบี้ยบ่เล่น กับบวชเรียนแล้ว เขาอาจจะเห็นความดีก็ได้

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓ : ๒๖๐)

คำตัวบอกว่าเมื่อโตขึ้นจะแต่งงานกับ บอ้ยหวัน เพราะบอ้ยหวันเป็นคน ขยันทำงานเก่ง ดังตัวอย่าง

ป้าสีต้องเคยถูกระสวดตีหัวแน่ ๆ แกจึงไม่ได้แต่งงาน แต่ก็ไม่กล้าถามเลขบอกป้าสีว่า บอ้ยหวันเล่นเตยเก่ง ล่ากะปอมก็เก่ง แถมยังขับเกวียนเป็นแล้ว เมื่อโตขึ้นตนจึงจะแต่งงานด้วย

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓ : ๒๒๔)

ค่านิยมเกี่ยวกับการสัก

ชายอีสานยังนิยมการสักตามอกหรือหลัง เพราะมีความเชื่อว่าเมื่อสักแล้วทำให้คนอยู่ยงคงกระพัน เช่น คำตัวพูดถึงยายคำเป่งที่มีรอยสัก ดังตัวอย่าง

ที่หน้าอกสักลายเสือเผ่นตัวใหญ่ บริเวณแผ่นหลังของยายคำเป่งก็มี รอยสักเช่นกัน แกว่าเป็นรูปยันต์ลงอาคมพันแทงไม่เข้า

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๖๗)

ค่านิยมเกี่ยวกับผู้หญิง

คนอีสาน มีค่านิยมต่อผู้หญิงในเรื่อง คุณสมบัติ เช่น ความสามารถในการบ้าน การเรือนว่า ผู้หญิงต้องเป็นผู้ที่ทอผ้า ตำหูก เลี้ยงไหมเป็น เนื่องจากทุกบ้านเมื่อว่างจากงานนา ผู้หญิง จะทอผ้า ตำหูกที่ได้ถนุเรือน หญิงใดทำไม่เป็นก็จะไม่มีชายใดเลือกไปเป็นคู่ครอง ดังตัวอย่าง

แม่บอกว่าผู้สาวทุกคนต้องรู้จักจักขึ้นฝ้าย สืบหูก ตำหูก (ทอผ้า) ยังสามารถเลี้ยงหม่อนเลี้ยงไหมได้ดียิ่ง หาไม่แล้วก็จะไม่มีบ้านไหนอยากได้ไปเป็นลูกสะใภ้

(ลมแล้งวังระบ่า ๒๕๕๓ : ๒๘)

ค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษา

การศึกษา เป็นการพัฒนาให้คนอ่านออกเขียนได้ คนอีสานจึงต้องการให้ลูกหลานซึ่งเป็นคนรุ่นหลังได้เรียนรู้หนังสือ เช่น ตาของคำด้วพูดถึงลูกหลานของคนในหมู่บ้านที่เรียนหนังสือเก่งพ่อแม่ก็จะภูมิใจและพูดคุยอวดให้คนอื่นฟัง ดังตัวอย่าง

ตาเคยบอกว่าคนในหมู่บ้านรู้หนังสือน้อย บางคนพูดได้แต่เขียนและอ่านไม่ได้ การที่ลูกหลานบ้านไหน เรียนเก่ง อ่านหนังสือออกจึงถือเป็นหน้าเป็นตา และเป็นความภาคภูมิใจที่จะเว้าอ้าง (พูดอวด) กันได้ ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องผิดปกติแต่อย่างใดที่จะมีเสียงอ่านหนังสือดังลอยมาจากแต่ละหลังคาเรือนในยามค่ำคืน

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๑๕๒)

คนอีสานนิยมให้ลูกหลานได้เรียนต่อสูง ๆ ครอบครัวยุคใหม่ก็จะให้ลูกหลานเข้าไปเรียนต่อในอำเภอ แต่คนในหมู่บ้านของคำด้วประกอบอาชีพการทำนาเป็นอาชีพหลัก ฐานะทางครอบครัวยากจน อีกทั้งการเดินทางไปโรงเรียนลำบาก เพราะโรงเรียนมัธยมที่ตั้งอยู่ในอำเภอห่างไกลจากหมู่บ้าน และบ้านใดมีลูกสาวพ่อแม่กลัว ลูกจะเกิดอันตราย จึงให้ลูกออกมาช่วยทำงานบ้าน ดังตัวอย่าง

อ้ายสี่เท้าเรียนอยู่ชั้น ป.๕ เมื่อจบแล้วก็ออกมาช่วยทำนา คนในหมู่บ้านของคำด้วไม่นิยมให้ลูกหลานเรียนหนังสือ ค่าใช้จ่าย ค่าเดินทางของโรงเรียนมัธยมในอำเภอมีราคาแพงมาก คนที่เรียนต่อได้จึงมีแต่ลูกครู หรือลูกคนมีฐานะ

(ลมแล้งวังระบ่า ๒๕๕๓ : ๖๔)

ค่านิยมเกี่ยวกับความบันเทิง

ความบันเทิงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคน ฉะนั้นแต่ละคนจึงมีความชอบ และการแสวงหาความสุขจากสิ่งบันเทิงที่แตกต่างกัน เช่น การชมภาพยนตร์ การฟังเพลง การชม วงดนตรี เป็นต้น จาก สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเรังระบำ ปรากฏค่านิยม เกี่ยวกับความบันเทิง ดังนี้

นิยมชมหมอลำ

หมอลำเป็นการแสดงพื้นบ้านของคนอีสาน ซึ่งคนอีสานจะหาชมได้ในงานบุญ สำคัญที่จัดขึ้นในหมู่บ้าน เช่น ชาวบ้านในหมู่บ้านของคำด้วชอบดูหมอลำมากกว่าการแสดงอื่น ๆ ที่มาให้ชมในแต่ละครั้ง ดังตัวอย่าง

หนังกลางแปลง หรือหนังขายยาที่เข้ามาฉายที่หมู่บ้านมีเพียงไม่กี่ครั้งในรอบหนึ่งปี ส่วนวงดนตรีลูกทุ่งนั้นก็เคยเห็นอยู่ครั้งหนึ่ง แต่ว่าคนชอบดูหมอลำมากกว่า

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๕๑)

ในการจัดงานแต่ละครั้งที่เป็นงานบุญ เช่น บุญเพรส หรืองานสำคัญของหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะจัดหาหมอลำมาแสดงเพื่อให้งานบุญนั้นมีความสนุกสนาน เช่น คนในหมู่บ้านของ คำด้วทุกคนชอบดูหมอลำ คนเฒ่าคนแก่ก็นิยมดูหมอลำแบบเก่า ส่วนวัยหนุ่มสาวส่วนใหญ่ชอบดู หมอลำที่พัฒนาให้เหมาะสมสอดคล้องกับสังคมปัจจุบันมากกว่า หมอลำที่คนอีสานนิยมมีหลาย ลักษณะทำนอง เช่น ลำกลอน ลำเพลิน ลำเรื่อง หมอลำต่าง ๆ จึงมีการพัฒนาเพื่อให้ทันสมัย ดังตัวอย่าง

ก่อนหน้านี้มีการติดลองประชุมกัน เพื่อหาแนวทาง (สมโภช) พวก ผู้เฒ่าอยากฟังลำกลอน ที่มีหมอลำผู้หญิงกับหมอลำผู้ชายมาลำโจทย์ หรือโต้ตอบกัน แต่พวกผู้บ่าวผู้สาวอยากได้ ลำเพลินกกาขาว เพราะหมอลำอย่างหลังนี้แต่งตัวทันสมัย ผู้หญิง นุ่งกระโปรงสั้น ๆ จนเห็น ต้นขา และลำด้วกลอนลำที่มีจังหวะสนุกสนาน

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๒๒)

นอกจากหมอลำที่เป็นการแสดงแล้ว คนอีสานยังนิยมความบันเทิงจากการฟังเพลง จากวิทยุ โดยถือว่าใครที่มีวิทยุเป็นของตนเองเป็นคนทันสมัย เพราะวิทยุเป็น นวัตกรรมใหม่ของเทคโนโลยีที่สามารถฟังได้ทุกเวลา แต่มีราคาแพง จึงมีบางคนเท่านั้นที่มีเงินพอที่จะซื้อวิทยุไว้ฟังได้ ดังตัวอย่าง

เมื่อมาถึงบริเวณของคำด้ว ทุกคนพากันหลบเข้าร่มไม้บนโนนมะม่วง คำด้วนั่งลงเหยียดขาพักเหนื่อย เอื่อยคนหนึ่งหมุนป้อนวิทยุ (วิทยุทรานซิสเตอร์) แกรก ๆ บางครั้งมีเสียงเพลงลูกทุ่ง บางครั้งก็มีเสียงหมอลำ เมื่อแกลบเพลงถูกใจและเสียงชัดเจนนั่งได้จึงหยุดหมุน แล้วทุกคนก็นั่งเงี่ยหูฟังอย่างมีความสุข

วิทยุนี้เป็นเครื่องสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ อ้ายหวันบอกว่า ตัวหนังสือที่ติดอยู่บนเครื่องเขียนว่า “ธานี” มันมีราคาแพงมาก แต่พวกผู้บ่าวผู้สาวก็เก็บเงินขายปอซื้อหามาเป็นเจ้าของ ในหมู่บ้านเลี้ยงวัว ถ้าหากใครมีวิทยุถือว่าโก้ทีเดียว บางทีถ้าหากเป็นเพลงที่โด่งดัง หรือช่วงที่หมอลำเรื่องยอดนิยมนำลงออกอากาศ คนอื่น ๆ ก็จะเดินตามไปด้วยจนต่อกันเป็นพรวน

(ลมแล้งเร่งระบำ ๒๕๕๓ : ๑๕๐)

จากการศึกษาเนื้อหาที่เป็นความรู้เกี่ยวกับ ค่านิยมของคนอีสานได้ ว่า คนอีสานมีค่านิยมที่ยึดปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายประการ เช่น ค่านิยมเกี่ยวกับความกตัญญู คนอีสานจะรักและเคารพผู้ใหญ่ ให้ความสำคัญกับผู้อาวุโส ค่านิยมเกี่ยวกับการมีคู่ครอง คนอีสานนิยมเลือกคู่ครองที่มีฐานะทัดเทียมกัน โดยให้ญาติผู้ใหญ่เป็นผู้ตัดสินใจเลือกให้ และเมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายชายนิยมไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง ค่านิยมเกี่ยวกับผู้ชาย ต้องเป็นคนขยันทำกิน บวชเรียนก่อนแต่งงาน ค่านิยมเกี่ยวกับผู้หญิงต้องทอผ้า ดำหูกเป็น ค่านิยมเกี่ยวกับความบันเทิง คนอีสานนิยมชมและฟังหมอลำที่มาแสดงในหมู่บ้านและ การฟังจากวิทยุ และค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษาที่คนอีสานต้องการให้ลูกหลานได้เรียนสูง ๆ แต่ด้วยเหตุหลายประการที่ทำให้เด็ก ๆ ในหมู่บ้านไม่ได้เรียน ต่อสูงๆ เช่น พ่อแม่มีฐานะยากจน ต้องออกมาประกอบอาชีพ อีกทั้ง โรงเรียน ตั้งอยู่ไกล ไม่สามารถเดินทางไปเรียนได้

๑.๓ วัฒนธรรม

วัฒนธรรม ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๖: ๑๐๕๘) หมายถึง สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ, วิถีชีวิตของหมู่คณะ

สุพัตรา สุภาพ (๒๕๓๔: ๑๐๓) กล่าวว่า วัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่างอันเป็นแบบแผนในความคิดและการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่งมนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์วิธีการในการปฏิบัติ การจัดระเบียบตลอดจนระบบความเชื่อ ค่านิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

สมชัย ใจดี และบรรยง ศรีวิริยากร ณ (๒๕๓๘:๑) ให้ความหมายของ วัฒนธรรมว่าเป็น “วัฒนธรรม” เป็นภาษาบาลีแปลว่า “เจริญงอกงาม” ส่วนคำว่า “ธรรม” เป็นภาษาสันสกฤต

หมายถึง ความดี ซึ่งแปลตามรากศัพท์ หมายถึง “สภาพอันเป็นความเจริญงอกงาม หรือลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม”

ทิพย์สุดา นัยทรัพย์ (๒๕๓๕:๖) ให้ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นสมาชิกในสังคม และถ่ายทอดสืบเนื่องกันมาอย่างมีแบบแผนเป็นมรดกของสังคม

ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๘๕ ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า

วัฒนธรรม หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบ ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีงามของประชาชน

จากคำจำกัดความของวัฒนธรรมที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า วัฒนธรรม คือ ระเบียบ แบบแผนที่มนุษย์สร้างขึ้น ในวิถีชีวิตเพื่อแสดงถึงความ เจริญงอกงามของสังคม

สารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ มีเนื้อหาเกี่ยวกับ วัฒนธรรม การแต่งกาย ดังนี้

วัฒนธรรมการแต่งกาย

ประเทศไทยมีวัฒนธรรมการแต่งกายที่เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ แสดงถึงความเป็นชาติไทย ที่ชาวโลกรู้จักกัน วัฒนธรรมการแต่งกายของไทยแต่ละภาคมีความแตกต่างกัน ดังเช่น วัฒนธรรมการแต่งกายของคนในภาคอีสานที่บ่งบอกถึงลักษณะความเป็นท้องถิ่นอีสาน ซึ่งในสารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ กล่าวถึงการแต่งกายของคนภาคอีสาน ที่เป็นการแต่งกายปกติ เช่น การแต่งกายของชาวนา และการแต่งกายในโอกาสพิเศษต่าง ๆ เช่น การแต่งกายไปวัดในงานบุญ อีกทั้งการแต่งกายอื่น ๆ เช่น การแต่งกายของชนเผ่า ปรากฏในรายละเอียดต่อไปนี้

การแต่งกายปกติ

การแต่งกายปกติ หมายถึง การแต่งกายที่คนอีสานแต่งในชีวิตประจำวัน เช่น ชุดอยู่บ้าน ชุดทำงานตามปกติของคนแต่ละอาชีพ ชุดนักเรียน เป็นต้น จากเรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ ปรากฏการแต่งกาย ดังนี้

การแต่งกายของตาที่ประกอ บออาชีพทำนา ตาจะสวมใส่ กางเกงที่สะดวกในการทำงาน อีกทั้งสีของเสื้อผ้าต้องมีความเหมาะสมกับอาชีพ ไม่สกปรกง่าย ดังตัวอย่าง

แผ่นหลังของดา ค่อมลงบ้างด้วยกาลเวลา กางเกงหูกุดที่ทอจากฝ้ายจูบนิล หรือการย้อมคราม สีมอ ๆ สั้นแค่ว่า ทำให้เห็นขาพอม

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓:๔๑)

นอกจากนี้ยังพบการแต่งกายตามปกติของคนต่างถิ่นที่เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านของคำด้ว ได้แก่ นายช่างซึ่งมาจากกรุงเทพฯ ที่เข้ามาก่อสร้างถนน และบ่อน้ำให้แก่ชาวบ้าน โดยผู้แต่งได้บรรยายลักษณะการแต่งกายของนายช่างที่แตกต่างกับชายหนุ่มในหมู่บ้านของคำด้ว ดังตัวอย่าง

สวมกางเกงยีนส์สีซีด กับเสื้อแขนยาวลายตารางเล็ก ๆ ที่สะอาดสะอ้าน แกเอาชายเสื้อเข้าในกางเกง คาดเข็มขัดหนัง หน้าตาเป็นแต่เบ้ง (น้ามอง) ผิวก็ เหลือง ๆ อย่างคนที่ไม่ค่อยโดนแสงแดด

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓:๒๐๔)

การแต่งกายตามปกติของผู้หญิงในหมู่บ้านคำด้วจะนุ่งผ้าซิ่นยาว แต่ถ้าใครเข้าไปอยู่ในเมืองหรือมาจากกรุงเทพฯ จะแต่งกายแตกต่างจากผู้หญิงคนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน เช่น การแต่งกายของเอื้อยวาดที่อยู่อำเภอ และน้ำสาวที่ไปอยู่กรุงเทพฯ แล้วกลับมาเยี่ยมบ้าน ดังตัวอย่าง

วันที่เอื้อยวาดมา แขนงขึ้นกระโปรงใส่เกีบสั้นของ (รองเท้าสั้นสูง) เนื้อตัวเกลี้ยงเกลา มือเท้าสะอาด ผิวขาว หน้าขาว แก้มแดง ปากแดงงามปายหล่าย

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๔๗)

นอกจากการแต่งกายของเอื้อยวาด ผู้แต่งได้ บรรยายถึงน้ำสาวของคำด้ว ที่แต่งกายแปลกไปจากคนในหมู่บ้าน ทำให้ทุกคนที่พบต่างให้ความสนใจ ดังตัวอย่าง

น้ำสาวเป็นคนงาม และเป็นคนทันสมัยมาก เพราะแกัดขนตาจนงอน ทาลิปสติก ทาแก้ม ทาตาเขียว ๆ นุ่งซิ่นมินิสเกิร์ต(ชุดมินิสเกิร์ตเป็นเสื้อกับกระโปรง ติดกันสั้นแค่ครึ่งขา) กับใส่เกีบสั้นสูง(รองเท้าสั้นตึก) ลงวัดจนพวกผู้เฒ่าผู้แก่มอง ตาล้าง

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๔๘)

การแต่งกายในโอกาสพิเศษ

การแต่งกายในโอกาสพิเศษ เป็นลักษณะการแต่งกายที่นอกเหนือจากการแต่งกายปกติในชีวิตประจำวัน เช่น การแต่งกายไปวัด งานบุญต่าง ๆ จาก สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ กล่าวถึงการแต่งกายของคนแก่ และผู้หญิง ปรากฏในรายละเอียด ต่อไปดังนี้

การแต่งกายไปวัด

คนอีสานถือว่างานบุญต้องทำแต่สิ่งที่ดีที่สุด ดังนั้นการแต่งกายจึงจำเป็นเช่นกัน ที่จะต้องแต่งกายให้สวยที่สุด เช่น การแต่งกายของผู้หญิงจะนุ่งซิ่นที่ดีที่สุด ได้แก่ ผ้าไหม หรือ ผ้ามัดหมี่ติดชาย* สวมเสื้อสีขาว ที่มีลักษณะคล้าย ๆ กันเกือบทุกคน ซึ่งจะเห็นว่ามีแตกต่าง จากชุดที่สวมใส่อยู่บ้านตามปกติ อีกทั้งคนแก่ก็จะ นุ่งขาวห่มขาว เพื่อไปฟังเทศน์เนื่องในงานบุญ ที่วัด ดังตัวอย่าง

เมื่อใกล้ถึงวัด คำตักสั่งเกตเห็นว่าจำนวนของผู้เฒ่าผู้แก่ก็ยิ่งมากขึ้น ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง มีเด็กน้อย หรือลูกหลานเดินถือของตามมาส่ง แต่ละคนแต่งตัวคล้าย ๆ กัน คือ นุ่งผ้าซิ่นไหม หรือไหมก็ผ้าซิ่นมัดหมี่ ติดตีน (ชาย) ลายสี แดงงาม ๆ อย่างแม่ใหญ่ของอ๋อ บั้ง แล้ว นุ่งเสื้อแขน กระบอกสีขาว แขนสั้น บ้างแขนยาวบ้าง มีเบี่ยงสีเดียวกันคาดที่ไหล่ บางคนเอาดอกไม้เสียบมวยผม

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓: ๑๖๕)

นอกจากนั้นในงานบุญสำคัญ การแต่งกายของคนแก่ จะแต่งกายด้วย ชุดขาว เช่น ในงานบุญเทศน์มหาชาติ ดังตัวอย่าง

ในวันนี้เป็นมือบุญ เสียงเทศน์เรื่องกัณหาชาติ (เทศน์มหาชาติเรื่อง พระเวสสันดร) ดังวิวอน ๆ อยู่ตั้งแต่เช้า ตาบอกว่าก่อนเทศน์นั้นต้องให้อ้ายจวน้อย (สามเณร) รูปหนึ่งขึ้นเทศน์ สักกาลเพื่อประกาศพระพุทธศาสนา พระพุทธประวัติเสียก่อน จากนั้นจึงเป็นเทศน์ทศพร ผู้เฒ่า ผู้แก่ใส่ชุดสีขาว ห่มผ้าสไบลงปอนั่งฟังอยู่ ทั้งวัน

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓: ๑๐๒)

นอกจากการแต่งกายของคนแก่แล้ว ผู้หญิงสาวก็จะแต่งกายสวยเป็นพิเศษ ซึ่ง การแต่งกายไปทำบุญที่วัด จะสวมใส่เสื้อผ้าที่สวยงาม เพื่อให้ตนเองดูดีและงามมากที่สุด เช่น การแต่งกายของเอื้อยวาด ที่สวมใส่ไปงานทำบุญออกพรรษาที่วัด ทุกคนเมื่อเห็นต่างชมว่า งาม ดังตัวอย่าง

วันนี้เอื้อยวาดนุ่งซิ่นไหม ใส่เสื้อตัดจากผ้าพอง ๆ สีชมพูที่ซื้อมาจากในอำเภอ ผัดแป้ง หน้าตานวลอ่อนต่อง (ผุดผ่อง) มีดอกกุหลาบทัดหู งามยิ่งกว่าผู้สาวคนไหน

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓: ๒๐๕)

* การนำผ้าซิ่นที่มีการทอลายไว้อย่างสวยงาม มาต่อไว้ในส่วนล่างของผ้าซิ่น

ในงานบุญแต่ละครั้ง ชาวบ้านจะจัดงานที่วัด และมีการแสดง หอมลำ ในเวลา กลางคืน ชาวบ้านทั้งผู้หญิงและผู้ชายต่างแต่งตัวอย่างสวยงามเพื่อมาชมหอมลำ ดังตัวอย่าง

ลานวัดสว่างไสวราวกับเวลากลางวัน มีผู้คนแต่งตัวงาม ๆ เดินไปเดินมาขำขันที่ปูสาด นั่งซอนลอน (สลอน) คอยทำคูหอมลำอยู่ก็เห็นหัวคำไปหมด พวกผู้สาวนุ่งซิ่นต่ง (ผ้าถุง) กับเสื้อ สีต่าง ๆ ผู้บ่าวส่วนมากนุ่งซ่ง ใส่เสื้อลายผ้าอกมีปีก พับขอบแขนขึ้นน้อย ๆ บางคนเหน็บหัวอินใหญ่ ๆ ไว้ถ่วงช่วงด้านหลัง (ถง- ถุง, กระเป๋ - ช่ง – กางเกง)

(ลมแล้งเริงระบ่ำ ๒๕๕๓ : ๕๘)

การแต่งกายอื่น ๆ

นอกจากการแต่งกายในชุดปกติและในโอกาสพิเศษ ที่กล่าวมาแล้ว ยังปรากฏ การแต่งกายอื่น ๆ เช่น การแต่งกายของชนเผ่ากูไท ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ชุดกูไท

การแต่งกายของชาวกูไท มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของชนกลุ่มหนึ่งที่อยู่ใน ภาคอีสาน มีการแต่งกายที่แตกต่างจากชาวอีสานโดยทั่วไป เช่น ผู้หญิงจะไว้ผมยาวเกล้ามวยสูง และโพกผ้า ดังตัวอย่าง

แม่ใหญ่คนนี้อายุน้อยกว่าแม่ใหญ่ทองพา แก่ไว้ผมยาวมวยให้ตั้งสูงขึ้นโพกผ้า เหมือนผ้าแพรมน (ผ้าผืนสี่เหลี่ยม, ผ้าเช็ดหน้า) แต่ทอชิดลายงาม ๆ สีออกแดง ๆ ทั้งยังปลี อยเส้นด้ายไว้ประดับ มันจึงทิ้งชายคู่ระงามตัดกับเส้นผมสีดอกเลาเสื้อที่แม่ใหญ่แปลกหน้าคนนี้ใส่ทำจากผ้าฝ้ายจูบนิล แขนกระบอกผ่าหน้า ไม่มีปีก เช่นเดียวกับเสื้อของป้านางทอง แต่ว่าไม่มีแถบสีแดง กั้นขาวตลอดทั้งรอบคอ ไหล่ลงไปตามหน้าถึงชายและปลายแขน บนแถบส้ายังติดกระดุมเงินสองแถวเรียงประดับอีกด้วย สีแดงตัดสีเงินของมันงามถึงดูคล้ายตาลคน ผ้าชิ้นมัดหมี่ที่ใส่ติดดิน (ชาย) ทอจากสีแดงดำขาวโดดเด่นไม่แพ้กัน

(ลมแล้งเริงระบ่ำ ๒๕๕๓ : ๑๔๘)

นอกจากชุดเสื้อผ้านี้ที่สวมใส่แล้ว หญิงกูไทจะใช้เครื่องเงินเพื่อประดับตกแต่ง เช่น การใส่กระจอนหู ดังตัวอย่าง

แม่ใหญ่คนที่หัดดอกสะเลเตไว้ที่หูด้านหนึ่ง แต่แกก็ใส่กระจอนหูซึ่งตีจากเงิน อันใหญ่หนา ไค้งลงมา แล้วงอนขึ้นเหมือนตะขอ ตรงปลายปล่อยไว้อย่างนั้น ไม่มีตุ้มคล้ายดอกไม้ตุ้ม อย่างกระจอนจูบขาเล็ก ๆ ที่คำดัวเคยเห็นผู้หญิงหรือพวกแม่ใหญ่ในหมู่บ้านของตนใส่ กระจอนนี้คงหนักมากจึงดึงหูของแกให้ยานห้อยลงมา

(ลมแล้งเริงระบ่ำ ๒๕๕๓ : ๑๔๘)

นอกจากนั้นคนอีสานยังนิยมทอผ้าไว้สำหรับตัดเย็บเสื้อผ้า ใส่เอง ทุกบ้านเรือนจะทอผ้าบริเวณใต้ถุนเรือน ในช่วงฤดูกาลที่ว่างจากการทำนา ผ้าที่ทอมีหลายแบบเพื่อให้เหมาะสมกับบุคคล เช่น ผ้าແຫ່ງ ผ้าม่อฮ่อม เป็นต้น ดังปรากฏเหตุการณ์ที่คำด้ขอฝีกการทอผ้าจากเอื้อยพวง และได้รู้จักลักษณะของผ้าที่ใช้ในการแต่งกายของแต่ละคน ดังตัวอย่าง

นอกจากการทอผ้าขาวเก็บไว้เป็นม้วน ๆ แล้ว แต่ละเรือนมักมีผ้าແຫ່ງติดบ้านไว้ด้วย ผ้าที่ว่นนี้มีไว้สำหรับเย็บเป็นเสื้อ ทั้งเสื้อแขนกระบอกของผู้หญิง เสื้อม่อฮ่อมของผู้ชาย รวมไปถึงเสื้อเด็กน้อยอย่างน้องชายและยายเคนดี และกางเกงหูดผ้าที่ใช้ทำผ้าถุงนั้นมักทอต่างหาก แต่ว่าผ้าถุงสำหรับใส่เล่นของเด็กน้อยอย่างคำด้ก็ใช้ผ้าແຫ່ງอยู่

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓ : ๒๒๓)

นอกจากนั้นคำด้ยังพูดถึงการแต่งกายในภาพยนตร์ที่มีการแต่งกายต่างไปจากคนในหมู่บ้าน เช่น ชุตินักแสดงสวมใส่ เพื่อความเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง และบทบาทในสถานการณ์ที่แสดง ดังเช่น

การแต่งกายในภาพยนตร์ ที่ปรากฏใน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และ ลมแล้งวังระบำ ผู้หญิงจะสวมใส่กระโปรงสั้น ผู้ชายสวมใส่กางเกงขาบาน ที่มีสีสดใส ทั้งหญิงและชายแต่งกายต่างจากคนอีสานที่ไม่นิยมสวมใส่ ยกเว้นแต่คนที่ไปทำงานอยู่กรุงเทพฯ เมื่อกลับมาเยี่ยมบ้านก็จะสวมใส่เสื้อผ้าที่สดใสเหมือนในภาพยนตร์ ดังตัวอย่าง

ผู้ชายนุ่งซ่ง(กางเกง) ขาบานสีสด เสื้อแขนยาว ผ่าอกข้างหน้าติดกระดุม ปกใหญ่ กาดเข็มขัดเส้นใหญ่สีสดเช่นกัน ส่วนผู้หญิงนุ่งซดกระโปรงกับเสื้อติดกันสีไม่ต่างจากผู้ชาย คำด้สงสัยว่า ถ้าหากมาเดินที่บ้านของคนควายไ้อ้ ingsต้องตื่นใจไล่ขวิดเอาแน่ ๆ ชายกระโปรงก็เหียน หรือสั้นเหนือเข่า รองเท้าคู่ใหญ่ พื้นหนา ส้นหนาและสูง รองเท้าอย่างนี้ คำด้เคยเห็นผู้สาวในหมู่บ้านที่ไปไทย หรือไปทำงานอยู่กรุงเทพฯ ใส่บ้างเวลากลับมาเยี่ยมบ้าน

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓: ๑๕๒)

จากการศึกษาสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภและลมแล้งวังระบำ พบเนื้อหาที่เป็นความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมการแต่งกาย สามารถสรุปได้ว่าวัฒนธรรมการแต่งกายของคนอีสาน มีการแต่งกายในชุดปกติ ได้แก่ ชุดอยู่บ้าน และชุดทำงานประกอบอาชีพ เช่น ชุดแต่งกายไปนา และการแต่งกายในโอกาสพิเศษ เช่น การแต่งกายไปงานบุญที่วัด คนแก่จะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีขาว ส่วนพวกหนุ่มสาวจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่สวยงาม เพื่อให้ตนเองดูดีที่สุดใน

นอกจากการแต่งกายชุดปกติและชุดในโอกาสพิเศษแล้ว ยังพบการแต่งกายของผู้หญิงไทที่ไว้ผมยาวเกล้ามวยสูง โปกผ้า นุ่งผ้ามัดหมี่ติดชายต่างจากคนอีสานทั่วไป

๑.๔ ประเพณี

ประเพณี หมายถึง สิ่งที่ยึดถือประพฤติปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๖ : ๖๖๓)

สุพัตรา สุภาพ (๒๕๓๔: ๑๑๕) ได้ให้ความหมายของคำว่า ประเพณี คือ ระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติที่เห็นว่าถูกต้องหรือเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ในสังคม และมีการปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา เช่น เกิด หมั้นหมาย สมรส ตาย บวช ปลุกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น

พระยาอนุมานราชธน (๒๕๑๔: ๓๓) ให้ความหมายของคำว่า ประเพณี คือ ความประพฤติที่คนหมู่หนึ่ง อยู่ในที่แห่งหนึ่ง ถือเป็นแบบแผนอย่างเดียวกันและสืบต่อกันมานาน ถ้าใครในหมู่ประพฤติออกนอกแบบก็ผิดประเพณี หรือผิดจารีตประเพณี

สมชัย ใจดี และบรรยง ศรีวิริยาภรณ์ (๒๕๓๘ : ๖) ได้ให้ความหมายของคำว่า ประเพณี คือ ความประพฤติที่คนส่วนใหญ่สืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนอย่างเดียวกัน เป็นระเบียบแบบแผนที่เห็นว่าถูกต้อง เป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ และมีการปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา

จากคำจำกัดความของประเพณีที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ประเพณี คือ ระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติที่คนส่วนใหญ่ในสังคมเห็นว่าดี ถูกต้อง ยอมรับ และมีการปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา สารคดีเยาวชนเรื่องโสกไฟใบข้าว และลมแล้งเร้งระบำ ปรางภูประเพณีเกี่ยวกับศาสนา และประเพณีอื่น ๆ ดังนี้

ประเพณีเกี่ยวกับศาสนา

สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร(๒๕๐๒: ๒๓๕) ได้กล่าวถึงประเพณีเกี่ยวกับศาสนา คือ การทำบุญให้ทาน คนอีสานส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และมีพิธีกรรมเกี่ยวกับศาสนา เช่น บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา บุญกฐิน และบุญข้าวจี่ เป็นต้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

บุญข้าวประดับดิน

บุญข้าวประดับดิน เป็นประเพณีในเดือนเก้า วันแรม ๑๔ ค่ำ เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ และเปรต บุญข้าวประดับดิน จะมีการเตรียมอาหารในวันแรม ๑๓ ค่ำ ได้แก่ ข้าวและของหวานพร้อมด้วยหมากพลู บุหรี่ ที่ห่อด้วยใบตอง มีเผือกมัน ข้าวต้ม ขนมน

น้ำอ้อย น้ำตาล จากนั้นจะแบ่งออกเป็นสี่ส่วน คือ สำหรับเลี้ยงครอบครัว แจกญาติพี่น้อง อุทิศแก่ญาติที่ตายไปแล้ว และทำบุญถวายพระภิกษุสงฆ์ สำหรับการอุทิศให้ญาติที่ตายนั้นจะห่อใบตองแยกของคาว หวาน และหมากพลูบูชา รุ่งขึ้นวันแรก ๑๔ ค่ำ ประมาณติ ๔ จะนำไปวางหรือห้อยไว้ตามต้นไม้หรือวางไว้ตามพื้นดิน เมื่อเสร็จพิธีอุทิศให้ปรตแล้ว ชาวบ้านจะนำอาหารที่เตรียมไว้ไปตักบาตรพระสงฆ์ (วิมลพรรณ ปีตรวิชัย ๒๕๑๖: ๘๕) ดังปรากฏประเพณี บุญข้าวประดับดินในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเร้งระบำ ดังตัวอย่าง

ตาอธิบายต่อว่า ดังนั้นพอถึงวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ ญาติพี่น้องจึงต้องทำบุญ นำอาหาร ข้าวต้ม ขนม ไปถวายพระ กับเข้าวัดฟังธรรม แล้ววางห่อข้าวไว้ตามพื้นดินบ้าง ตามต้นไม้สูง ๆ บ้าง หรือไม่ก็ตามกำแพงวัด เพื่อให้พวกเปรตได้มาเก็บกิน เวลาคนเอาห่อข้าวเหล่านี้วางไว้ตามพื้นดินมาก ๆ เมื่อมองไกล ๆ สวยเหมือนการประดับประดา เลยเรียกว่า บุญข้าวประดับดิน

“แต่ถ้าก็เป็นการเฉลิมฉลองต้นข้าวด้วย ที่พวกมันขึ้นงอกงามอยู่เต็มนา หมายความว่าเรามีความยินดีที่ทำนา เอาข้าวมาประดับประดาพื้นดินจนขึ้นเป็นยอดเขียวได้สำเร็จ”

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๑๔๓)

บุญข้าวสาก

งานบุญข้าวสาก เป็นประเพณีที่ ชาวบ้านภาคอีสานจะทำต่อจากงานบุญข้าวประดับดิน ในเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ซึ่งมีการห่อข้าวใหญ่ โดยทำห่อข้าวใส่กระทงไปถวายพระโดยการทำบัตรใส่บาตร พระจับของใครได้ก็จะรับของผู้นั้น และอีกอย่างเพื่อให้ทานแก่เปรต ดัง

(วิมลพรรณ ปีตรวิชัย ๒๕๑๖: ๘๓) กล่าวถึง การเตรียมบุญข้าวสาก คือ การเตรียมข้าวเม่าพอง และข้าวตอก มาคลุกเข้ากันแล้วใส่น้ำอ้อย น้ำตาล ถังงามะพร้าว ให้เป็นข้าวสาก ภาคกลางเรียกข้าวกระยาสารท เพื่อนำไปทำบุญตักบาตรถวายอุทิศส่วนกุศลไปให้กับญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว จากสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเร้งระบำ ปรากฏประเพณี บุญข้าวสาก ดังเช่น

ต่อจากนั้นเมื่อถึงวันขึ้นสิบห้าค่ำ เดือนสิบก็จะแต่งห่อข้าวอีกครั้ง แต่ครั้งนี้ใหญ่กว่าเพราะเป็นเวลาที่เราเปรตเหล่านั้นต้องกลับขุมนรก ลูกหลานจึงแต่งเสบียงไปให้กินตามทาง เรียกว่า บุญข้าวสาก หรือบุญห่อข้าวใหญ่

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๑๔๓)

บุญออกพรรษา

บุญออกพรรษาเป็นงานบุญในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บุญเดือนสิบเอ็ด คนอีสานมีการเตรียมอาหารทำบุญแก่พระภิกษุสงฆ์ ก่อนที่พระภิกษุสงฆ์จะออก

จาริกไปในที่ต่าง ๆ เพื่อสั่งสอนธรรมแก่พุทธศาสนิกชน และสามารถปฏิบัติธรรมในที่ ต่าง ๆ ได้ โดยไม่ต้องกลับมาค้างแรมที่วัดได้จาก สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ พบว่ามีการเตรียมอาหารสำหรับบุญออกพรรษา ดังตัวอย่าง

ตาบอกว่าในวันมะรืน หมู่บ้านจะเอาบุญแจกข้าวเม่ากับออกพรรษาทุกบ้านจึงต้อง มี ข้าวเม่าเอาไว้สำหรับทำบุญ กินและแจกจ่ายญาติพี่น้อง ที่แม่ต้องรีบทำในวันนี้ก็เพื่อจะได้มีเวลาห่อ ข้าวต้ม กับเตรียมอาหารที่นำลงวัดในวันก่อนวันงาน

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๐๐)

บุญกฐิน

ชาวอีสานถือปฏิบัติเกี่ยวกับบุญกฐินสืบเนื่องกันมา โดยทำหลังจากบุญออกพรรษา แล้ว บุญกฐินมี พิธีกรรมต่าง ๆ เหมือนทางภาคกลาง คือเป็นบุญถวายผ้าไตรจีวร และอัฐบริวาร และเครื่องไทยทานแก่พระภิกษุสงฆ์ ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ (วิมลพรรณ ปีตรวิชัย ๒๕๑๖: ๑๐๙) จากสารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ ปรากฏประเพณีบุญกฐิน ดังตัวอย่าง

ตาบอกว่าบุญกฐินนั้น คือการเตรียมอัฐบริวารไปถวายพระสงฆ์หลังจากผ่านพ้นการออก พรรษามาได้ระยะหนึ่ง

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๐๐)

โชติ ศรีสุวรรณ (๒๕๕๑: ๓๖) ให้ความหมาย ข้าวจี คือ ข้าวเหนียวหนึ่งนวดกับเกลือ ปั้นเป็นก้อนเสียบไม้ปักไฟ บางทีใส่น้ำอ้อยบข้างใน ทาไข่แล้วปักไฟ คนอีสานทำข้าวจีเป็น บุญประเพณีที่เรียกว่า บุญข้าวจี ซึ่งถือว่าการสู่ขวัญข้าวที่ได้จากการออกแรงทำนาในปีนั้น ๆ และจะนิยมทำบุญข้าวจีกันในปลายเดือนสาม ซึ่งเป็นเวลาที่ชาวนาหมดภาระในการทำนา ก็ ร่วมกันทำบุญ โดยนำข้าวเหนียวปั้นจีให้สุก ไปถวายพระสงฆ์ จาก สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ มีการกล่าวถึงการทำบุญข้าวจี เพื่อให้ได้บุญมาก ดังตัวอย่าง

แม่ว่า “แต่ว่าของที่นำไปถวายพระเราต้องทำให้ดีที่สุด และเอาของที่ดีที่สุดจึงจะได้ บุญมาก ถ้าเราจีได้ (จีเหนียว) ก็ไม่ได้บุญ”

คำเดียวไม่ถามอะไรอีก วันนี้หมู่บ้านเอาบุญข้าวจี ทุกครัวเรือนพากันทำข้าวจี อย่างเมก กำลังทำอยู่นี้ เพื่อนำไปถวายพระที่วัด

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๓๔)

บุญเผา

บุญเผาเป็นงานบุญในพุทธศาสนาที่คนอีสานถือปฏิบัติสืบต่อกันมา คือการเทศน์มหาชาติ จะทำหลังจากออกพรรษา โดยชาวบ้านช่วยกันจัดเตรียมอาหาร และปัจจัยต่าง ๆ สำหรับถวายพระ และแขกที่มาร่วมงาน จากสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเร้งระบำ มีการทำพิธีกรรมเกี่ยวกับประเพณีงานบุญเผาเพื่ออัญเชิญเผาเข้าเมือง หรือแห่เข้าวัด โดยชาวบ้านจัดเตรียมขบวนแห่ ดังตัวอย่าง

พอพิธีกล่าวอัญเชิญเผาเข้าเมืองจบลงทุกคนก็ลุกขึ้นยืนตั้งขบวน เพื่อแห่เผาเข้าเมืองเหมือนในเรื่องพระเวสสันดร ในขบวนนั้น ด้านหน้าสุดเป็นเสลี่ยงพระพุทธรูป ตามด้วยเสลี่ยงของชาลานและอ้ายหม่อม รูปอื่น ๆ กานไม้ของเสลี่ยงที่ยื่นออกมาสี่ขาขาว ๆ มีผู้ชายตัวใหญ่ ๆ หลายคนช่วยกันแบก ต่อมาเป็นกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ถือเครื่องบูชา แล้วจึงเป็นกลุ่มคนตีกลอง นักดนตรี อ้ายเคนวัด กับเพื่อนผู้เฒ่า (ผู้เฒ่า - กะเทย) เหมือนกัน และพวกผู้หญิงที่มีครอบครัวแล้วหลายคนแต่งตัวงาม ทัดดอกไม้สีสดใส คอยทำราอยู่

(ลมแล้งเร้งระบำ ๒๕๕๓ : ๕๐)

วันสงกรานต์

วิมลพรรณ ปีตรวิชัย (๒๕๑๖ : ๕๑) กล่าวถึงวันสงกรานต์ของชาวอีสานถือว่าเป็นวันปีใหม่ พระภิกษุสงฆ์จะเชิญพระพุทธรูปมาตั้งไว้ที่หอสงฆ์เพื่อสงฆ์ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ชาวบ้านและพระภิกษุสงฆ์จะนำดอกไม้ที่เก็บจากตามป่ามาบูชาพระ ดังปรากฏการเล่าเรื่องของดาถึงการแห่ดอกไม้ตามประเพณีบุญสงกรานต์สมัยก่อน ดังตัวอย่าง

ดาบอกว่า การแห่ดอกไม้สมัยก่อนคือ การไปเก็บดอกไม้ตามป่าเพื่อนำมาบูชาพระเนื่องในบุญสงกรานต์ เพราะในช่วงเวลานี้พวกดอกไม้กำลังบานงาม โดยการแห่จะถือ อดันดอกไม้ซึ่งทำจากฟางข้าว มัดเป็นเสาไม่สูงมาก และทำฐานสามขาเพื่อให้ตั้งได้ เมื่อเก็บพวกดอกไม้ได้ ก็เก็บใส่ให้เต็ม ขบวนแห่ประกอบด้วยพระสงฆ์ พวกผู้เฒ่า และคนหนุ่มสาว เครื่องดนตรีมีกลอง และฆ้องฮาด หรือฆ้องอันเล็กๆ ที่มีปี่มออยู่ ตรงกลาง

(ลมแล้งเร้งระบำ ๒๕๕๓ : ๒๕๘)

แม้ในปัจจุบันคนอีสานจะเปลี่ยนจากการเก็บดอกไม้จากป่ามาเป็นการเล่นน้ำสงกรานต์อย่างในปัจจุบัน แต่คนอีสานก็ยังคงยึดมั่นประเพณีการสงฆ์น้ำพระก่อนการเล่นน้ำดังตัวอย่าง

แม้จะเป็นวันสงกรานต์ แต่ก็ยังไม่มีใครเล่นสาดน้ำ ผู้เฒ่าผู้แก่บอกว่าถ้าหากยังไม่ได้
เอาพระลงเพื่อประกอบพิธีสงกรานต์จะเล่นก่อนไม่ได้ เพราะจะทำให้เป็นผีบ้า

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓ : ๒๕๖)

เมื่อมีการสงกราน้ำพระคนอีสานจะทำไม้สำหรับสลัดน้ำหอม โดยมี การตกแต่งให้
สวยงามและมีกลิ่นหอม ดังเช่น คำคว่ำทำไม้เสียบดอกจำปา ดังตัวอย่าง

คำคว่ำจักไม้ไผ่ ด้วยการผ่าไม้ไผ่ปล้องหนึ่งที่แม่เอาไว้สำหรับทำไม้หนีบึงอาหารให้เป็น
ซีกเล็กราวนิ้วโป้ง จากนั้นใช้มีดจกตรงปลายของมันด้วยการผ่าลงมาให้ยาวสักหนึ่งในสาม โดย
จกออกเป็นหลาย ๆ เส้น แต่ไม่ให้บางมากหรือใหญ่จนเกินไป และไม่ขาดออก กจากโคนพอ
เรียบร้อยดีแล้วจึงเด็ดดอกจำปา เอาทางโคนดอกเสียบเข้าแต่ละเส้นให้แน่น เมื่อคำคว่ำซิดหรือ
สลัดน้ำหอมพวกมันจะไม่ร่วงทิ้ง เมื่อเสียบจนครบทุกเส้นแล้ว ดอกไม้สีเหลืองนวลจึงเบียดกัน
บานเป็นพวงงามอยู่บนก้านไม้ไผ่แทน

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓ : ๒๕๗)

การสงกราน้ำพระของคนอีสานจะให้ผู้ใหญ่ที่เป็นผู้ชายได้สงกราน้ำพระก่อน ตามด้วย
ผู้ใหญ่ที่เป็นผู้หญิง แล้วจึงหนุ่มสาว และเด็ก ซึ่งแต่ละคนมีการเตรียมน้ำหอม ใบไม้ ดอกไม้ใส่ขัน
มาเพื่อใช้ในการสงกราน้ำพระ ดังตัวอย่าง

เมื่อพระสวดจบก็ถึงช่วงเวลาสงกราน้ำพระพุทธรูป ผู้ คนทยอยลุกขึ้น ถือน้ำ น้ำ หอมจุ่ม
ใบไม้ หรือดอกไม้ แล้วซิด (สะบัด) ใส่หมู่พระพุทธรูปที่ตั้งเรียงรายอยู่ ทั้งนี้พวกผู้เฒ่าและ
ผู้ใหญ่ผู้ชายทำก่อน แล้วจึงเป็นผู้เฒ่าผู้หญิง ตามมาด้วยคนหนุ่มสาว คำคว่ำก็เดินเข้าเรียง
แถวตามออกไป ตอนที่ซิดหรือสงกราน้ำนั้น

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓ : ๒๖๐)

ก่อนถึงวันสงกราน้ำพระ ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านจะร่วมกันก่อกองทรายและทำพิธีแห่
น้ำศักดิ์สิทธิ์ไปใส่ในบ่อที่วัด กับดอนเจ้าปู่ ดังตัวอย่าง

ก่อนนำพระลงและวันสงกราน้ำนั้น ในวันเนาต้องมีการทำพิธี“ตบประทาย” หรือก่อกอง
ทราย และนำน้ำจากกุดหวาย หนองน้ำศักดิ์มาเสียดก่อน น้ำนี้จะนำมาใส่ลงในน้ำส้าง (บ่อน้ำ)
ของวัด กับนำไปไว้ที่ดอนเจ้าปู่ โดยการตบประทายนี้ต้องมีขบวนแห่ไปเลยทีเดียว

(ลมแล้งวังระบำ ๒๕๕๓ : ๒๖๑)

ประเพณีอื่น ๆ

วรรณกรรมเรื่องโสกไฟใบข้าวและลมแล้งวังระบำ นอกจากจะปรากฏประเพณีที่
เกี่ยวข้องกับศาสนา ดังที่กล่าว ไปแล้วข้างต้น ยังปรากฏประเพณีอื่น ๆ เนื่องจากสังคมไทยเป็น

สังคมเกษตร ที่ประกอบอาชีพการทำนาเป็นอาชีพหลัก ผลผลิตจะได้มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับธรรมชาติ และกา รปฏิบัติที่ยึดถือสืบเนื่องต่อกันมา โดยให้สิ่งที่ตนนับถือช่วยคุ้มครองคนในครอบครัว และคนในหมู่บ้านให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ตลอดจน ให้อาชีพที่พวกเขาทำได้ผลผลิตที่ดี เช่น พิธีเลี้ยงเจ้าปู่ เลี้ยงตาเอก ไหว้ผีพ่อเฒ่า ตลอดจนประเพณีที่เป็นวิถีชีวิต เช่น การลงแขก การแต่งงาน เป็นต้น ดังปรากฏรายละเอียดต่อไปนี้

พิธีเลี้ยงตาย

ก่อนการทำนา และลงมือไถหว่าน หรือปักดำข้าว คนอีสานจะมีพิธีกรรมเลี้ยงบ้าน คือ การไหว้เจ้าปู่ ก่อนถึงพิธีการ ไหว้เจ้าปู่ต้องมีการเสี่ยงทายในเรื่องของน้ำในการทำนา โดยมีพิธีกรรมตามความเชื่อที่ปรากฏ ดังตัวอย่าง

ไถ่ขวัญ ซึ่งเป็นไถ่ที่จะใช้เสี่ยงทายในพิธีเลี้ยงบ้านวันนี้ โดยเฒ่าจ้ำจะเป็นผู้ดึงกระดูกกลางไถ่ เพื่อดูว่าเป็นอย่างไร ถ้าไถ่สวดยแสดงว่าน้ำทำสำหรับฤดูทำนาที่กำลังจะถึงนี้บริบูรณ์ดี แต่ในทางตรงข้ามถ้าหากเหยียดตรงหมายถึงความแห้งแล้ง เพราะไถ่คอยแห้งนครอที่ว่าเมื่อไรฝนจะตก จนไม่เป็นหาอาหาร

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๓ : ๓๑)

นอกจากการเสี่ยงทายไถ่ขวัญ เพื่อเสี่ยงทายน้ำในการทำนา คนอีสานเชื่อว่าการได้กินเนื้อไก่ในงานเลี้ยงบ้านเป็นมงคล อีกทั้งเมื่อนำเนื้อไก่ขวัญไปใส่ในนาจะทำให้ข้าวที่ปลูกเจริญงอกงามให้ผลผลิตดี ดังตัวอย่าง

เราไม่ได้เอามากินเพื่อให้อิ่ม คนมากขนาดนั้นจะเอาไก่มาจากไหน เอามาแค่พอเป็นพิธี ให้ได้กินนิดหน่อยเพื่อความเป็นมงคล กับนำไปใส่ในนาเพื่อให้ข้าวงามก็พอ

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๓ : ๓๓)

พิธีเลี้ยงเจ้าปู่

คนอีสานเชื่อว่าบรรพบุรุษเมื่อตายไปจะไม่ไปไหน ยังคงอยู่ดูแล ช่วยเหลือ ลูกหลาน ลูกหลานก็ยังเคารพนับถือ จึงมีการสร้างศาลในหมู่บ้านเพื่อให้เป็นที่อยู่ของเจ้าปู่ คนอีสานถือว่าทุกคนเป็นญาติ หรือพี่น้องกันเพราะมีเจ้าปู่ คนเดียวกัน จึงมีการทำพิธีไหว้เจ้าปู่เพื่อขอให้เจ้าปู่ช่วยดูแลคุ้มครองก่อนการลงมือปลูกข้าวทุกครั้ง โดยพิธีกรรมดังกล่าวจะผ่านเฒ่าจ้ำซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของเจ้าปู่ จาก สารคดีเยาวชน เรื่องลมแล้งเริงระบำ ปรากฏพิธีกรรมการคัดเลือกตัวแทนเจ้าปู่ ดังตัวอย่าง

ตาขานผู้เป็นเฒ่าจ๋า กำลังจุดเทียน แก่นุงกางเกงขาขาวสีกรมท่า กับเสื้อยืดสีขาวติดรูปถ่านไฟฉาย มีผ้าขาวม้าพาดเฉียงบ่าอยู่ ตาบอกกว่าชาวบ้านจะไม่สามารถติดต่อกับเจ้าปู่ได้โดยตรง แต่ต้องทำผ่านเฒ่าจ๋าทุกครั้ง เฒ่าจ๋าก็เป็นสื่อกลางระหว่างชาวบ้านกับเจ้าปู่ และยังเป็นผู้พาประกอบพิธีต่าง ๆ ด้วยและว่าตำแหน่งที่เกิดจากการเลือกของเจ้าปู่เอง โดยการเข้าสิงร่างและออกปากเองว่าอยากได้คนนี้

(តម្លៃរឹងរ៉ាប់ ២៥៥៣ : ៣២)

การทำพิธีกรรมบูชาเจ้าปู่ นั้น ต้องผ่านตัวแทนของเจ้าปู่ที่ต้องทำหน้าที่ต่าง ๆ ดังนี้

เผ่าจ้าวเป็นตัวแทนของพ่อปู่ และเป็นผู้ที่ต้องทำพิธีกรรมเพื่อขอให้เจ้าปู่ช่วยดูแลคุ้มครองคนในหมู่บ้าน จึงมีพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าปู่ปรากฏ ดังตัวอย่างพวกแม่บัวระบัดส่งสิ่งของที่บูชาให้เผ่าจ้าว มีทั้งขันกะห้อยใส่ดอกไม้ของชาวบ้าน ขันห้ำ คือดอกไม้กับเทียนอย่างละห้าคู่ ในขณะที่ขันแปดก็จัดแปดคู่ มะ และหอม จานใส่ผ้าแพรอีโป่ จานไก่ขวัญ ขวดเหล้าขาวที่เปิดฝาแล้ว ตาเล่าว่าระหว่างประกอบพิธีเจ้าปู่ต้องขี่ม้า โดยการให้เผ่าจ้าวจับเหล่าตัวขนานนำของทั้งหมดขึ้นไปวางบนศาล แล้วจึงจุดเทียนอีก เทียนเล่มนี้เอามาตั้งไว้เพื่อแสดงความเคารพ และให้เจ้าปู่ได้มองเห็นเครื่องบูชา และลูกหลาน ซึ่งหมายถึงชาวบ้าน จากนั้นเผ่าจ้าวทยอยออกมานั่งพนมมือ กล่าวอัญเชิญเจ้าปู่มารับเครื่องเซ่น และกล่าวอ้อนวอนขอให้ท่านช่วยบันดาลให้ฟ้าฝนตกต้องให้ มีน้ำมากพอแก่การเพาะปลูก ให้ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ อย่าได้มีสิ่งใดมาทำลายให้เกิดความเสียหาย รวมถึงกล่าวขอให้คุ้มครองลูกหลาน และสัตว์เลี้ยงให้อยู่เย็นเป็นสุข

(តែងដៃបោះ ២៥៥៣ : ៣២)

พิธีเลี้ยงตาแฮก

วิมลพรรณ ปิตรวัชชัย (๒๕๑๖: ๕๓) ให้ความหมาย ตาแฮก หมายถึง เทพารักษ์ ผู้รักษานา ก่อนลงมือทำนาในเดือน ๖ ชาวนาจะเตรียมข้าวป ล่าอาหารไปเลี้ยงตาแฮก เพื่ออุทิศ ขอนให้ฝนฟ้าดี อีกทั้งช่วยดูแลวัวควาย และอย่าให้ปูปลาและแมลงต่าง ๆ มากัดกินข้าวกล้า ของตน จากสารคดีเขาวงกตเรื่อง โสภโศภินาข้าว ปราบกฎประเพณีเลี้ยงตาแฮก ดังตัวอย่าง

แม่ทำพวงทั้งสองอย่าง อย่างละ ๔ กระถาง วางไว้ในตะกร้ามิงวงเอาไว้ พร้อมกับดอกไม้ขาว และเทียน แม่บอกว่าเมื่อตาอาข้าพเจ้าปลุกลงแช่เสร็จแล้วก็จะออกไปไหว้ตาแขกที่นา

(តែងតែប្រែប្រួល ២៥៥៣ : ៣៥)

ตาบอกว่า ตาแซก คือที่อยู่ของผีนา หรือ “ผีตาแฮก” ผู้ทำหน้าที่รักษาคุ้มครองนาไม่ให้ น้ำท่วม เพลี้ยหอย หรือสิ่งใด ๆ มา ทำลายต้นข้าว ทุก ๆ ครั้งก่อนลงมือตกลำหรือไถนาตา ต้องมาที่นี่เป็นลำดับแรก เพื่อทำพิธีไหว้ตาแฮก โดยจะทำเวลาใดก็ได้แต่ต้องเป็นวันพุธ และต้อง ทำหลังจากเลี้ยงบ้านและไหว้เจ้าป่าเสียก่อน ตาอาพงใจและพงหวานออกมาจากตะกร้า คำตัว

และพี่ชายช่วยกันนำแต่ละคู่ไปวางไว้ที่มุมคันทาทั้งสี่ด้าน คาทือดอกไม้สีขาว และเทียนตามไปวางด้วย จากนั้นพูดแจ้งว่าจะเริ่มลงมือทำนา และตกกล้าแล้ว ขอให้พี่ตาแยกช่วยดูแลให้การทำนาได้ผลดี ไม่ให้มีอุปสรรคอันใด

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๓๘)

พิธีไหว้พ่อเฒ่าหรือผีเรือน

คนอีสานเชื่อว่า ผีเรือนหรือผีพ่อเฒ่าจะคอยคุ้มครองให้ครอบครัวมีแต่ความสงบร่มเย็น จึงปรากฏพิธีกรรมซึ่งถือปฏิบัติสืบต่อกันมา คือ พิธีไหว้ผีพ่อเฒ่า จาก สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว ดังตัวอย่าง

ดอกไม้และเทียนที่ตาจัดใส่จานอย่างละห้าคู่นี้ เรียกว่า “ขันห้า” เมื่อเสร็จแล้วจะยกขึ้นใส่บนหิ้งผีเรือน

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๕๕)

นอกจากบนหิ้งแล้ว ตาให้คำค้ำนำดอกไม้ไปวางที่แม่บันไดข้างละ ๑ คู่ ประตู ๑ คู่ หน้าต่าง ๑ คู่ และคู่สุดท้ายวางข้างเตาไฟ ตามบอกว่าการวางที่บันได ประตู หน้าต่าง ก็เพื่อน้อมรับแต่สิ่งดี ๆ เข้าสู่ครอบครัว ส่วนเตาไฟนั้นก็เพื่อขอบคุณไฟ ที่ให้ความอบอุ่น ให้แสงสว่าง และให้ไฟใช้ในการหุงหาอาหารหล่อเลี้ยงชีวิต

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๕๖)

ทุกวันสี่วันพระ เจ้าโคตรของแต่ละวงศ์ตระกูลต้องมายกเครื่องบูชาขึ้นบูชา ผีพ่อเฒ่า ถ้าหากไม่ทำก็อาจมีความไม่สงบสุข

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๘๒)

การแต่งงาน

เมื่อหนุ่มสาวมีความพึงพอใจต่อกัน ฝ่ายชายจะให้พ่อแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ไปสู่ขอฝ่ายหญิงจากพ่อแม่ ทางฝ่ายหญิงก็จะขอผลัดไว้ก่อน เพื่อปรึกษาหารือกับลูกสาว อีก ทั้งเป็นการสงวนท่าทีเมื่อกำหนดนัดก็จะตกลงในเรื่องสินสอด และกำหนดวันแต่งงาน พิธีแต่งงานจัดที่บ้านฝ่ายหญิง ตอนเย็นมีพระสงฆ์สามเณร รุ่งเช้ามีงานเลี้ยงพระ ฝ่ายชายจัดขบวนแห่โดยให้หญิงสาวบริสุทธิ์อุ้มขันหมากไปบ้านเจ้าสาว เมื่อถึงบ้านเจ้าสาวผู้ใหญ่จะออกมาต้อนรับ หมากไปไหว้ผีเรือน ฝ่ายชายจะจัดสินสอดใส่พานพร้อมขันหมาก เมื่อเสร็จพิธีสินสอดก็จะทำพิธีสู่ขวัญ ตกกลางคืนจึงส่งตัวเจ้าสาวเข้าหอ (สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร ๒๕๐๒ : ๒๕๕) จากสารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว ปรากฏพิธีกรรมเกี่ยวกับการแต่งงาน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การสู่ขอ

ประเพณีการสู่ขอเป็นขั้นตอนหนึ่งของพิธีก่อนแต่งงานของคนอีสาน ที่ฝ่ายชายจะให้พ่อแม่ หรือญาติผู้ใหญ่ ไปสู่ขอฝ่ายหญิงจากพ่อแม่ แต่หลังจากที่ฝ่ายชายเข้ามาสู่ขอตามประเพณีแล้ว ได้รับการปฏิเสธจากฝ่ายหญิง เป็นธรรมเนียมที่เข้าใจว่าฝ่ายหญิงไม่ยอมรับ ดังตัวอย่าง

ตบอกว่าในธรรมเนียมของบ้านเรานั้น การไปสู่ขอจะทำได้ไม่เกินสามครั้ง ถ้าหากถูกปฏิเสธถึงสามครั้งก็หมายความว่า ฝ่ายผู้หญิงไม่ต้องการจะเกี่ยวดองด้วยจริง ๆ

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๘๗)

พิธีสู่ขวัญ

พิธีสู่ขวัญสำหรับเจ้าบ่าว เจ้าสาว จะทำหลังเสร็จพิธีสินสอดทองหมั้นแล้ว โดยญาติผู้ใหญ่ และพ่อแม่ พี่น้อง จะใช้ด้ายผูกข้อมือให้พร อันเป็นเสร็จพิธีการแต่งงาน ดังเช่น

พอสู่ขวัญจบก็เป็นการผูกแขน หมอสูดเอาไขขวัญใส่มือเจ้าบ่าว แล้วพวก เจ้าโคตร ผู้เฒ่าผู้แก่ของเอื้อยพัว รวมไปถึงยายไล่ ป้านางทอง ป้าลิ ก็ผูกแขนอ้ายสาวเพื่อ “เอาเขย ” หรือต้อนรับลูกเขยเข้าเป็นญาติ จากนั้นจึงเอาไขใส่มือของเอื้อยพัว แล้วญาติของอ้ายสาวก็ผูก “เอาสะใภ้” การผูกแขนนั้นนอกจากฝ่ายผูกแขนแล้วยังใส่เงินในมือให้คนถูกผูกด้วย เพื่อนบ่าวและเพื่อนสาวจะเป็นคนเก็บเงินนี้ออกจากขันที่ตั้งอยู่ข้าง ๆ

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๑๘๔)

ประเพณีที่ปรากฏในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ ได้แก่ ประเพณีเกี่ยวกับศาสนา และประเพณีอื่น ๆ ประเพณีเกี่ยวกับศาสนา เช่น ประเพณีบุญข้าวประดับดิน บุญออกพรรษา บุญกฐิน บุญเวส เป็นต้น นอกจากประเพณีทางศาสนาที่คนอีสานยึดปฏิบัติสืบต่อกันมายังพบประเพณีปฏิบัติเกี่ยวกับอาชีพ และความเป็นอยู่ เช่น พิธีไหว้ตาแฮก เพื่อขอให้คูแลนาข้าว วัวควาย และให้ฝนฟ้าดี เป็นต้น ประเพณีต่าง ๆ คนอีสานได้ยึดปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา โดยแต่ละประเพณีคนอีสานเชื่อว่าเมื่อปฏิบัติแล้ว จะทำให้คนในครอบครัว และคนในหมู่บ้านตลอดจนสัตว์เลี้ยง ได้แก่ วัว ควาย อยู่อย่างมีความสุข อีกทั้งเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายอีกด้วย นอกจากนี้ผู้เขียนยังต้องการสะท้อนภาพเกี่ยวกับประเพณีต่าง ๆ ของคนอีสานให้ คนรุ่นหลังซึ่งอาจหลงลืม ประเพณีท้องถิ่น ไปแล้ว ได้มีความรู้ ความเข้าใจ และปฏิบัติสืบทอด ไว้ให้คงอยู่ เพราะปัจจุบันประเพณีบางอย่างเริ่มเลือนหายไปจากวิถีชีวิตของคนอีสาน

๑.๕ ความเชื่อ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๖ : ๓๗๒) ให้ความหมาย ของคำว่า เชื่อ หมายถึง เห็นตามด้วย, มั่นใจ, ไว้ใจ

นันทา ขุนภักดี (๒๕๓๓ : ๑๒) ให้ความหมายของคำว่า ความเชื่อ หมายถึง สภาพ ที่บุคคลให้ความมั่นใจ เห็นคล้อยตามและพร้อมที่จะปฏิบัติตามสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วนำไปถ่ายทอดให้ บุคคลอื่นได้ทราบเพื่อต้องการให้เกิดความมั่นใจ เห็นคล้อยตามและปฏิบัติตามด้วยโดยไม่คำนึงว่า ความเชื่อนั้น ๆ จะมีเหตุผลที่สามารถพิสูจน์ได้หรือไม่

จากคำจำกัดความของความเชื่อที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ความเชื่อ คือ สิ่งที่บุคคล ยึดมั่น ไว้ใจ ถือปฏิบัติ และถ่ายทอดให้ผู้อื่นคล้อยตามถือปฏิบัติตามความเชื่อนั้น ๆ

ความเชื่อที่ปรากฏในเรื่อง โศกไฟโบข้าว และลมแล้ง เริงระบำ สามารถจำแนก ออกเป็น ๒ ประเภท คือ ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา และความเชื่ออื่น ๆ ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา

คนอีสานนับถือศาสนาพุทธ จึงมีความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา โดยเฉพาะเรื่องบาป บุญ โดยคนอีสานเชื่อว่าถ้าทำบุญมาก ๆ เมื่อตายไปจะได้ขึ้นสวรรค์ ดังนั้นสิ่งของที่คนอีสานนำมา ทำบุญ ใ้สาบตร หรือการกระทำสิ่งใดก็ตามที่ถือว่าดี ย่อมได้รับผลดี จากความเชื่อเรื่องบุญ บาปใน พุทธศาสนา ปรากฏในสารคดีเยาวชนเรื่อง โศกไฟโบข้าว และลมแล้ง เริงระบำ ซึ่งสามารถจำแนก ได้ ดังนี้

ความเชื่อเรื่องการทำบุญใ้สาบตร

การทำบุญใ้สาบตร คือ การทำบุญให้ทาน คนอีสานเชื่อว่าเมื่อทำบุญใ้สาบตรมาก ๆ ตายไปจะได้ขึ้นสวรรค์ ดังตัวอย่าง

คนจึงต้องหมั่นใ้สาบตร กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ การใ้สาบตรบ่อย ๆ หรือทำบุญ ถือ ว่าเป็นประจำจึงเป็นเรื่องที่ดี และควรทำ

(โศกไฟโบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๘๐)

คนอีสานเชื่อว่า การทำบุญ ผู้ทำต้องตั้งใจทำและของที่จะนำไปทำบุญ ต้องเป็น สิ่งของที่เลือกสรรอย่างดีที่สุด การเอาของที่ไม่ดี หรือไม่ตั้งใจทำก็จะไม่ได้บุญ ดังตัวอย่าง

แม้ว่า “แต่ว่าของที่จะนำไปถวายพระเราต้องทำให้ดีที่สุดและเอาของที่ดีที่สุดจึงจะได้บุญ มาก ถ้าเราจี๋ (ใจเหินหว) ก็ไม่ได้บุญ”

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๓๔)

งานบุญที่ยิ่งใหญ่ คือ บุญเผาผี คนอีสานเชื่อว่าการทำบุญถวายรวง เป็นสิ่งที่ดี จะ ได้ บุญมาก และเกิดชาติหน้าจะสวยงามเหมือนกับรวงที่ทำแล้วนำไปถวายพระ อีกทั้งเมื่อตายไปจะได้ พบพระศรีอริยเมตไตรย) ที่อยู่บนสวรรค์ ดังตัวอย่าง

คำคุยกับเพื่อนพากันเดินเข้าเข้าไปหาแม่ป้าคนหนึ่งเลื่อนถาดสังกะสีกลมมาให้ แล้วสั่งว่า ให้พากันทำรูงหาง (รูง – รง)

“ทำให้งาม ๆ ละ เกิดชาติหน้าพวกมึงจะได้เป็นคนงาม”

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๓๔)

แม่ใหญ่คนหนึ่งซึ่งนั่งอยู่ใกล้ ๆ บอกคำคุยกับอี่บั้งว่าให้พากันทำ หลาย ๆ อัน เพราะว่า การทำรูงถวายพระเพื่อใช้ประดับ บในงานบุญเผาผีนั้น “ได้บุญหลายสุขุ้ย ขามตายไปก็จะได้ เกะหางรูงขึ้นเมื่อสวรรค์” (เมื่อ - กลับ)

ตาเล่าให้ฟังว่าการทำบุญเผาผีนั้นถือเป็นงานบุญอันยิ่งใหญ่ที่สุด เพราะว่าได้บุญหลาย และในชาติหน้าจะได้พบพระศรีอริย์ (พระศรีอริยเมตไตรย)

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๘๑)

การทำบุญดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นการใส่บาตรเพื่ออุทิศส่วนกุศล และการเลือก สิ่งของใส่บาตร การทำรูงถวายในบุญเผาผี โดย คนอีสาน เชื่อว่าตายไปก็จะได้บุญนั้น นอกจากนี้คนอีสานยังเชื่อว่าการได้แบกเสลี่ยงพระในงานบุญทำให้ได้บุญมากเช่นกัน ดังตัวอย่าง

ชาลอนนั่งบนเสลี่ยง สง่างามราวรูปปั้น ผู้ใหญ่เพิ่มเข้าไปหามคาน แต่ว่าครูหนึ่งคนอื่น จึงเข้าไปเปลี่ยน การแบกเสลี่ยงพระนั้นได้บุญหลาย จึงมักผลัดกันแบกหลาย ๆ คน

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๘๒)

ความเชื่อเรื่องการทำบาป

คนอีสานเชื่อว่าการทำบาปเป็นสิ่งไม่ดี จะตกนรก และเมื่อตายไปต้องเกิดเป็นเปรต ดังตัวอย่าง

แม่ใหญ่ทองพาทชอบสอนว่า เด็กน้อยอย่างพวกคำด้วต้องเป็นเด็กดีไม่ทำบาป ต่าง ๆ หา ไม่แล้วจะตายไปเป็นเปรต

(โสภโผ่ใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๘๐)

ความเชื่ออื่น ๆ

ความเชื่ออื่น ๆ หมายถึง ความเชื่อที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับผี การมีคู่ครอง อาชีพ ปราภฏการณ์ธรรมชาติ และอื่น ๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณบรรพบุรุษ

คนอีสานเชื่อว่าเมื่อ ปู่ ย่า ตา ยาย ตายไปแล้ววิญญาณก็ยังไม่ไปไหน แต่ยังช่วยคุ้มครองดูแล ลูกหลานให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ดูแลนาและบันดาลให้ข้าวเจริญงอกงาม สมบูรณ์ ตลอดจนคุ้มครองสัตว์เลี้ยงที่ใช้ในการทำนา อีกทั้งเป็นผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน ซึ่งลูกหลานทุกคนในหมู่บ้านต่างเคารพบูชา ครั้นเมื่อตายไปจึงปลุกศาลไว้ในหมู่ บ้าน และเมื่อถึงฤดูกาลก่อนการทำนา ทุกบ้านจะต้องทำพิธีกรรมไหว้พ่อปู่พร้อมกัน ดังตัวอย่าง

แม่เอาใบมะพร้าวมาเช็ดทำความสะอาด และสอนให้ขอตรงปลายเป็นปม ทำอย่างนั้น สามอันก่อน แล้วจากนั้นจึงทำอีกสี่อัน คำตัวรู้ว่าสามอันแรกหมายถึงควาย สามตัวที่บ้านตนเอง มี และสี่ตัวอันหลังใช้แทนวัวอีกสี่ตัว เมื่ออธิบายว่าทุกคนครบถ้วนต้องแจ้งให้เจ้าปู่รู้ว่ามิ้วมีควาย กี่ตัว เพื่อว่าท่านจะได้คุ้มครองพวกมันให้ดีปลอดภัย”

(โสภโศปใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๓)

คนอีสานยังเชื่อว่าเจ้าปู่ หรือวิญญาณบรรพบุรุษ คือ ผู้ที่หักร้าง ถางพง และก่อตั้งหมู่บ้าน เมื่อตายไปแล้วลูกหลานจะสร้างศาลให้ท่านอยู่ เพื่อให้ท่านคุ้มครองดูแลทุกคนในหมู่บ้าน คนในหมู่บ้านที่บูชาพ่อปู่คนเดียวกันนั้นเป็นพี่น้องกัน ดังตัวอย่าง

ตาบอกว่าเจ้าปู่คือบรรพบุรุษผู้หักร้างถางพง ก่อตั้งหมู่บ้าน เมื่อท่านเหล่านั้น ตายไปก็ยังเป็นห่วง คอยดูแลลูกหลาน ดังนั้นชาวบ้านจึงสร้างศาลให้อยู่ และว่าทุกคนในหมู่บ้านเป็นญาติพี่น้องกันทั้งหมด เพราะมีพ่อปู่ หรือเจ้าปู่คนเดียวกัน

(โสภโศปใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๔)

การสร้างศาลเจ้าปู่ในหมู่บ้านใช้การก่อสร้างอย่างง่าย ๆ มีหิ้ง ภายใน เพื่อไว้สำหรับวางของไหว้ โดยมีการเตรียมเครื่องไหว้ ดังตัวอย่าง

ศาลเจ้าปู่สร้างจากไม้อย่างง่าย ใช้เสาสี่ต้น มีห้องเดียวโล่ง ๆ หลังคามุงสังกะสี ข้างในมีหิ้ง แต่ไม่มีรูปเคารพอันใด นอกจากข้าวของที่ใช้เป็นเครื่องบูชา จำพวกดอกไม้ เทียน ที่วางอยู่บนจานสังกะสี กับมีเหล้าขาวหนึ่งขวดที่ตั้งอยู่ข้างจานใส่ผ้าแพรอูโป้(ผ้าขาวม้า)

(โสภโศปใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๕)

ความเชื่อเกี่ยวกับผี

ผี หมายถึง สิ่งที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นสภาพลึกลับ มองไม่เห็นตัว แต่อาจปรากฏเหมือนมีตัวตนได้ อาจให้คุณหรือให้โทษ ได้ทั้งดีและร้าย (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๖ : ๑๓๕) จากสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเร้งระบำ ปรากฏความเชื่อเกี่ยวกับผี ดังนี้

ผีตาแฮก

ผีตาแฮก คือ ผีนา ทำหน้าที่รักษา คุ่มครองนาไม่ให้น้ำท่วม หรือเพลี้ยมากัดกินข้าว คนอีสานเชื่อว่าก่อนไถนา ปลุก ข้าวจะต้องทำพิธีไหว้ผีตาแฮกก่อน โดยการปลุกข้าวให้ตาแฮกก่อนที่จะลงมือดำนาจริง ที่เรียกกันว่า “ปักกกแฮก” ดังตัวอย่าง

“กะมาปักกกแฮก” ตาบอก “ก็คือ เอากล้าที่จะดำนามาคำที่ตาแฮกก่อน สักหกเจ็ดกอพอเป็นพิธี เรียกว่า ปักกกแฮก เพื่อให้มันกล้าคุณ เป็นมงคลนะ”

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๓๕)

ผีจอมปลวก

คนอีสานมีความเชื่อว่าจอมปลวกที่มีขนาดใหญ่บริเวณใกล้บ้าน เป็นที่อยู่ของผี จึงนำดอกไม้กับเทียนมาบอกกล่าวก่อนทำนาทุกครั้งเช่นเดียวกับผีตาแฮก ดังตัวอย่าง

บริเวณใดที่มีจอมปลวก หรือเนินดินสูงกับต้นไม้ใหญ่ เจ้าของนาต้องกันให้เป็นที่อยู่ของผี ด้วยการปักไม้ไผ่เป็นสัญลักษณ์ โดยสามารถพบสิ่งนี้ได้อย่างดาษดื่น ในนาของคำด้เองก็มีอยู่ถึงสองแห่ง คือใกล้ป่าห้วยนา กับที่สุดเขตแดนนี้ เด็ก ๆ โดยเฉพาะคำด้ พี่ชาย และน้องชายกลัวมาก และไม่เคยไปเล่นชนใกล้ ๆ สักครั้ง ที่โพนหอนี้ ตาวางดอกไม้ข้าวกับเทียนเท่านั้น แล้วพูดแจ้งเรื่องทำนาเหมือนที่บอกกับผีตาแฮก

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๔๐)

ผีเป่า ผีโพง

ผีเป่า ผีโพง เป็นผีที่ชอบกินของสดคาว คนอีสานเชื่อว่าเมื่อมีคนคลอดลูก ผีดังกล่าวอาจได้กลิ่นคาวเลือดและมายังเรือนที่มีคนคลอดลูกและอยู่ไฟ ฉะนั้นจึงเชื่อว่ากิ้งพุดราซึ่งมีหนามสามารถป้องกันไม่ให้ผีเป่า ผีโพง ขึ้นมาบนเรือนได้ ดังตัวอย่าง

หนามหมากทัน (กิ้งพุดรา) นี้จะวางไว้ที่ใต้ถุนเรือนไฟบริเวณ เอื้อยหว่างอาบนํ้า ผู้ใหญ่บอกว่าเพื่อเป็นการป้องกันผีเป่า ผีโพง ที่จะตามกลิ่นคาวเลือดมานั่นเอง

(ลมแล้งเร้งระบำ ๒๕๕๓ : ๕๓)

ผีเรือน

ผีเรือน คนอีสานเชื่อว่าผีเรือน คือ ผีที่คุ้มครองบ้านเรือน และสมาชิกของครอบครัวให้ทุกคนอยู่อย่างมีความสุข และเมื่อมีสมาชิกใหม่ ได้แก่ เขย สะใภ้ เข้ามาอยู่ ในเรือน ต้องเคารพผีเรือนที่อาศัยอยู่ ดังตัวอย่าง

แม้ว่าคนเป็นเขยหรือสะใภ้ต้องยำเกรง แสดงความนบนอบขามผ่านบริเวณหน้าห้อง และถ้าหากล่วง เข้าไปเมื่อใด ผีเรือนจะ โกรธ จะบันดาลให้มีเหตุการณ์ที่ไม่ดีเพื่อเป็นการลงโทษ

(โตงไผ่ใบข้าว ๒๕๕๓ : ๕๕)

ความเชื่อที่ว่าผีเรือนเป็นผู้คุ้มครองทุกคนในเรือน จึงปรากฏพิธีกรรมที่ทำกันในวันพระ ของแต่ละบ้านเรือนโดยนำดอกไม้ เทียน มาไหว้เพื่อแสดงความเคารพต่อผีเรือน และได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา ดังตัวอย่าง

คำคว้านดอกไม้ไปวางที่แม่บันไดข้างละ ๑ คู่ ประตู ๑ คู่ หน้าต่าง ๑ คู่ และคู่สุดท้ายวางข้างเตาไฟ ตามบอกว่าการวางที่บันได ประตู หน้าต่าง ก็เพื่อจะน้อมรับแต่สิ่งดี ๆ เข้าสู่ครอบครัว ส่วนเตาไฟนั้นก็เพื่อขอบคุณไฟ ที่ให้ความอบอุ่น ให้แสงสว่าง และให้ได้ใช้ในการหุงหาอาหารหล่อเลี้ยงชีวิต

(โตงไผ่ใบข้าว ๒๕๕๓ : ๕๖)

ตามความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีเรือน ของคนอีสานเมื่อผู้ชายอีสานแต่งงาน ออกเรือน ตามประเพณีปฏิบัติต้องไปนับถือผีตัวเดียวกับฝ่ายผู้หญิง ดังตัวอย่าง

คำคว้านถามแม่ว่า ถ้าหากจะแต่งงานดอกไม้ไหว้ผีพ่อเผ่า เพื่อขอให้ช่วยตามบักดีจะได้ไหม แม่ตอบว่า ลูกปานแต่งงานและย้ายไปเข้าผีตัวเดียวกับทางเมียแล้ว ดังนั้นญาติทางเมียของลูกปานจึงต้องเป็นฝ่ายทำเอง

(โตงไผ่ใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๒๕)

ผีเปรต

เปรต หมายถึง สัตว์พวกหนึ่งเกิดในอบายภูมิ คือ แดนทุกข์,ผีเลวจำพวกหนึ่ง มีหลายชนิด ชนิดหนึ่งตามที่ว่ากันว่า มีรูปร่างสูงโง่งเงงเท่าต้นตาล ผมยาวหยอกหยอย คอยาว ผอมโซ มีปากเท่ารูเข็ม มือเท่าใบตาล กินแค่เลือดและหนองเป็นอาหาร มักร้องเสียงดังวิ๊ด ๆ ในตอนกลางคืน ราชบัณฑิตสถาน (๒๕๔๖ : ๗๐๕) คนอีสานเชื่อเรื่องเปรต จึงมีวิธีปฏิบัติเพื่อช่วยเหลือเปรต เช่น การนำอาหารไปทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เปรตมากิน เพราะเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ดี และจะไม่กินอาหารที่ให้เปรตกิน นอกจากนำไปใส่บาตร ดังตัวอย่าง

“ บ่ คนขาด (แย่ง) เฟตกินมันบ่แม่นแนว” ตามบอกว่า คนกินไม่ได้ เพราะไม่ใช่ธรรมเนียม
ที่จะแย่งเบรตกิน “แต่ว่าเอาห่อเข้า (ข้าว) มาใส่ในนาได้ เพื่อให้เป็นสิริมงคล”

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๔๓)

ความเชื่อเกี่ยวกับเทวดา

เทวดา หมายถึง พวกชาวสวรรค์ที่มีดาทิพย์ หูทิพย์ และกินอาหารทิพย์ (ราชบัณฑิต
สถาน๒๕๔๖ : ๕๔๐) เมื่อถึงเดือนหก คนอีสานมีประเพณีทำบุญเพื่อขอฝน และ บูชาเทวดาเพื่อให้
ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีการจัดทำบั้งไฟ เมื่อถึงกำหนดจะมีการจัดขบวนแห่บั้งไฟไปยังที่จุดบั้งไฟ
เพื่อบูชาพญาแถน และเชื่อว่า แถน คือเทวดาที่ช่วยให้ฝนตก ดังตัวอย่าง

คำขวัญถามแม่ว่า แถน คือใคร แม่บอกว่า เป็นเทวดาที่อยู่บนฟ้า ผู้คอยดูแลความเป็นไป
ของมนุษย์ ยามถึงเดือนหกบางหมู่บ้านเอาบุญบั้งไฟ เพื่อจุด(จุด) ส่งไปขอฝนจากพญาแถน

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๔๔)

ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดจันทรุปราคา

จันทรุปราคา คือ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ทำให้เกิดเดือนมืด คนอีสานเรียกว่า
“กบกินเดือน” ตามความเชื่อและนิทานที่เล่าต่อกันมา คนอีสาน จะพากันเคาะตามต้นไม้ผลต่าง ๆ
เพราะเชื่อว่าจะทำให้ต้นไม้และไม้ผลเหล่านั้นออกผลตก อีกทั้งผู้หญิงกำลังตั้งท้องอยู่ก็ไม่ห้ามมอง
เชื่อว่าลูกที่เกิดมาตาจะบอด จึงใช้เข็มกลัดมากลัดเสื้อผ้าไว้ ดังตัวอย่าง

เวลากบกินเดือนให้รีบเคาะต้นไม้จะทำให้ลูกออกดอกออกผลตกเต็มต้น ถ้าหากผู้หญิงถือ
พา(ทอง) เผลอไปมองดู ลูกที่เกิดมาตาจะบอด ดังนั้น จึงต้องหาเข็มกลัดมากลัดเสื้อผ้าเอาไว้ เพื่อ
เป็นการป้องกันหรือแก้เคล็ด

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๖๐)

ความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ

ขวัญ หมายถึง ผมหหรือขนที่ขึ้นเวียนเป็นก้นหอย ,มิ่งมงคล,สิริ,ความดี (ราชบัณฑิต
สถาน๒๕๔๖ : ๑๖๕) คนอีสานเชื่อว่าถ้าขวัญออกจากร่างกายก็จะทำให้เจ็บป่วย ก็ต้องจัดให้มี พิธี
เรียกขวัญ หรือสู่ขวัญ เพื่อให้ขวัญกลับมาอยู่กับร่างกายในสารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าวและ
ลมแล้งเริงระบำ ปรากฏพิธีการเรียกขวัญของ อีบั้ง ที่ตกใจกลัวผี จนล้มป่วย แม่จึงทำพิธี
เรียกขวัญ ก่อนที่ขวัญจะไปไกล โดยปรากฏพิธีการเรียกขวัญ ดังตัวอย่าง

อีบั้งป่วยจนต้องได้ “สื่อนขวัญ”(สื่อน-ซื่อน) คนอีสานเชื่อว่าทุกส่วนของร่างกายคนเรามี
ขวัญอาศัยอยู่ หากมันออกจากร่างกายจะทำให้เกิดอาการเจ็บป่วย จึงต้องทำพิธีเรียกขวัญ

หรือสู้ขวัญ ตาบอกว่า ขวัญก็ตกใจเป็นและอาจออกจากร่างกายได้ในกรณีที่พบเรื่องที่ทำให้ตกใจสุดขีด

ป้าแม่ของอี่บั้งถือสวิงเดินไปได้คันมะเฟือง การสื่อนขวัญต้องทำตรงที่เกิดเหตุ แก่ใส่ไข่ไก่ต้มหนึ่งฟอง กับข้าวเหนียวหนึ่งปั้นลงไปสวิง แล้วทำท่าซ้อนเหมือนซ้อนกุ้ง ซ้อนปลาปากก็พูดเรียกขวัญของอี่บั้งให้กลับคืนมาดังเดิม ป้าเล่าพูดยาวมากแต่คำจำได้บางส่วนว่า

“กลับมาเสียเด้อขวัญเออ มาสู่ถึง(ร่างกาย) ก็อเก่า(เหมือนเดิม) อย่าได้หนีไปไหน ” และ “กินข้าวผิให้เจ้าสาก (อาเจียน) เลี้ยวหมากผิให้เจ้าตาย ให้กลับมาเอือน (เรื้อน) มาชานเสีย มาเด้อขวัญเออ”

ตาบอกว่าถ้าหากขวัญไม่กลับมา หรือยังถ้าขวัญไปกินอาหารของผีด้วยแล้ว คนป่วยก็จะไม่หาย หรืออาจตายได้

(โศกโศกไปเช้า ๒๕๕๓ : ๑๘๓)

คนอีสานมีความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ ว่ามีอยู่ในร่างกายแล้ว ยังเชื่อว่าข้าวก็เป็นสิ่งที่มีขวัญจึงมีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำขวัญข้าว โดยเริ่มตั้งแต่ การปักดำจนถึงการนำข้าวขึ้นยุ้ง โดยก่อนนำข้าวขึ้นยุ้งต้องมีการฟาดข้าว ก่อนฟาดข้าวชาวนาจะทำพิธีและเอาฟางมัดข้าวขวัญที่เกี่ยวข้องมาจากตาแฮกฟาดก่อนที่ลาน ดังปรากฏความเชื่อเกี่ยวกับข้าวขวัญ ดังตัวอย่าง

เมื่อหาวันได้แล้วตากก็ปลงข้าว ด้วยการเอาไข่ไก่ต้ม ปั้นข้าวเหนียว หมากพลู ยาสูบ และดอกไม้ กับเทียนมาวางที่ป้อม(ลอม) ข้าวลอมแรก เอาข้าวขวัญซึ่งเกี่ยวมาจากตาแฮกมาฟาดเมล็ดข้าวออก จากนั้นเอาฟางมัดข้าวขวัญนี้ห่อเครื่องทั้งหมดข้างต้น มัดให้ดีเสียบใส่ไม้คันทลาว ปักไว้ที่ลอม และจะเอาลงเมื่อฟาดข้าวหมดลาน

(โศกโศกไปเช้า ๒๕๕๓ : ๒๖๖)

ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์

คนอีสานเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา และสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่นผี โดยเชื่อว่าสิ่งใด ก็ตาม สามารถ ดูแล คุ้มครองให้คนและสัตว์อยู่อย่างมีความสุขได้ สิ่งนั้นก็ ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

น้ำมนต์

น้ำมนต์ คือ น้ำที่เสกเพื่ออาบ กิน หรือ ประพรม ถือกันว่าเป็นมงคล (ราชบัณฑิตสถาน๒๕๔๖ : ๕๘๒) คนอีสานเชื่อตามคำสอนต่อกันมาว่า น้ำมนต์ เป็นของศักดิ์สิทธิ์ ที่จะช่วยปัดเป่าสิ่งไม่ดี และช่วยให้เป็นมงคลแก่ชีวิต โดยพระสงฆ์หรือผู้เฒ่า ผู้แก่ในหมู่บ้านเป็นคนทำ

น้ำมันต์ เช่น ตาทำน้ำมันต์ให้ เอื้อยवादอบ หลังจากพบเอื้อยवादที่กอไฟ เพราะเชื่อว่าถูกผีบังไว้
ดังตัวอย่าง

ผู้ใหญ่นักว่าน้ำมันต์เป็นของศักดิ์สิทธิ์ มันช่วยปิดเป่า “ของชั่วร้าย” หรือ สิ่งชั่วร้าย
ทั้งหลายให้ออกจากตัวคนอาบได้

(โตกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๑๘)

ด้ายผูกแขน

เด็กทุกคนเมื่อเกิดมาเป็นทารกยังไม่แข็งแรง ชอบร้องงอแงบ่อย ๆ คนอีสานเชื่อว่า
อาจมีผีมารบกวน ผู้ใหญ่หรือคนแก่ในหมู่บ้านจะใช้ด้ายผูกแขนให้เด็กทุกคนที่คลอดมา จะได้ไม่
ร้องงอแง หรือมีผีมารบกวน ดังตัวอย่าง

ที่ข้อแขนทั้งสองข้างของน้องมีด้ายผูกแขนผูก อยู่ แม่บอกว่า ในวันสี่วันพระนั้นพวก
เด็กๆ มักล้ง (ล้ง – งอแง) พวกผู้ใหญ่จึงต้องผูกแขนเอาไว้เป็นการป้องกันไม่ให้ลูกสิ่งไม่ดี (ผี)
รบกวน

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๑๘๐)

ความเชื่อเกี่ยวกับมงคล

ความเป็นมงคล คือ การที่บุคคลเชื่อว่าการกระทำสิ่งใดก็ตามเมื่อทำแล้ว ทำให้
ตนเองมีความสุข เช่น การค้าดันโพธิ์ การเลือกวันมงคลประกอบพิธีกรรม การตั้งชื่อคน เป็นต้น
ดังปรากฏรายละเอียดต่อไปนี้

การค้าดันโพธิ์

คนอีสานมีความเชื่อว่า การนำไม้ไปค้าดันโพธิ์ที่อยู่บริเวณวัด สามารถทำให้ตนเอง
ไม่เจ็บป่วยหรือหายจากอาการเจ็บป่วย มีอายุยืนยาว เนื่องจากดันโพธิ์มีอายุยืน และไม้ที่นำมาค้า
แสดงถึงการค้าจนเพื่อให้มีอายุยืนยาวต่อไป ดังตัวอย่าง

รอบๆ ดันโพธิ์มีลำไม้อย่าง ๑ พิงในลักษณะค้ำยันอยู่หลายอัน ปลายของมันเป็นง่าม คำว่า
รู้ว่าไม้อันนี้คือไม้ค้าโพธิ์คำไหนเพื่อต่ออายุคนไข้ที่เจ็บป่วยให้มีอายุยืนเหมือนดันโพธิ์ หรือดันไธ
บนพื้นดินใกล้ๆ โคนต้นยังมีกองทรายเล็ก ๆ ปักธงเศษผ้าสีต่าง ๆ อยู่ด้วย กองทรายเหล่านี้แทน
จำนวนอายุของผู้ค้า ในพิธีนี้จะมีการนำด้ายสายสิญจน์ สีขาวซึ่งโยงกองทราย ไม้ และดันโพธิ์
ไปผูกแขนของผู้ค้าด้วยเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๔๗)

นอกจากไม้คำโพธิ์จะช่วยให้อายุยืน คนอีสานยังเชื่อว่าการนำดอกไม้ ใบไม้มาประกอบพิธีกรรมอันเป็นมงคล ก็ต้องเลือกดอกไม้ที่เป็นมงคล เช่น พิธีแต่งงาน ควรเลือกดอกกรัก เพื่อให้รักกันยาวนาน และใบคูณเพื่อให้อยู่ด้วยกันและดูแลกันตลอดไป ดังตัวอย่าง

แม่ใหญ่ทองพาบอวกคำคำที่ดูใกล้ ๆ ว่า ข้าวของที่ใช้ส่วนแล้วแต่สื่อถึงความเป็นมงคล อย่างเช่น ดอกกรัก กับดอกสามปี หมายถึงรักกันยืนนาน ใบคูณ ก็คือความคำคูณ ส่วนใบขอ ก็หมายถึงมีผู้คนยินยอมนั่นเอง

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๑๘๐)

การตั้งชื่อคน

นอกจากความเชื่อเกี่ยวกับอายุที่ยืนยาว ไม่เจ็บป่วยแล้ว คนอีสานยังเชื่อว่าการตั้งชื่อที่เป็นมงคล หรือการยกลูกที่เลี้ยงยาก เจ็บป่วยบ่อย ๆ ให้เป็นลูกพระเพี้อ จะได้เลี้ยงง่าย ไม่เจ็บป่วย โดยมีคำนำหน้าเพื่อเป็นมงคล ดังตัวอย่าง

แม่บอกว่าตอนเล็ก ๆ นั้นอ้ายเคนดิกับบักเคนกส่วยร่างกายไม่แข็งแรง เจ็บ ออด ๆ แอด ๆ เลี้ยงยาก ตาจึงแก้เคล็ดด้วยการนำไปเคน (ประเคน) หรือถวายให้เป็นลูกของหลวงพ่ที่วัด พวกมันจึงโตมาได้ทุกวันนี้ แม่ยังบอกอีกว่าคนที่ถูกยกให้เป็นลูกพระนั้นมักนำคำว่า “เคน” มาเป็นชื่อคนเสมอ ในหมู่บ้านเราจึงมีชื่ออย่างนี้อยู่มาก

ตาที่อยู่ใกล้ ๆ เสริมว่า ชื่อของคำคำนั้น นอกจากหมายถึงดอกไม้สีทองแล้ว ยังสื่อถึงความรักความทะนุถนอมด้วย เพราะคนอีสานมักเรียกลูกด้วยความรักว่าลูกหล่า (ลูกคนสุดท้อง) ลูกคำ (ลูกที่รักเหมือนทองคำ) หรือคำแพง (หวงมากเท่าทองคำ หรือมีค่ามากกว่าทองคำ) คำคำจึงแปลว่า เด็กน้อยผู้ที่ทุกคนรักราวทองคำ เพราะคำว่า “คำ” นอกจากหมายถึงดอกไม้แล้วยังแปลว่าอ่อน หรือเขวี้ยงยก็ได้

(โสภไฟ่ใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๘๘)

วันมงคล

คนอีสานมีความเชื่อว่าวันในแต่ละวันมีความเป็นสิริมงคลไม่เหมือนกัน เมื่อจะทำสิ่งที่สำคัญ ๆ เกี่ยวกับชีวิต หรืออาชีพก็ต้องเลือกวันมงคลในการทำพิธี เช่น กันเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยว ข้าวมาไว้ที่ลานเพื่อฟาด หรือนำขึ้นเก็บในยุ้ง ก็ต้องทำพิธีกรรมเพื่อเป็นมงคล คนอีสานเชื่อว่าการเลือกวันมงคลเป็นสิ่งที่ดี ทำให้เจริญรุ่งเรือง ดังตัวอย่าง

เมื่อหาบข้าวขึ้นลานเสร็จได้สองสามวัน ตาจึงหา “มื่อดี”(วันดี) ที่ไม่ใช่วันศีล (วันพระ) หรือวันเดือนมีดเดือนดับ ตาอธิบายว่า วันเดือนมีดนั้นไม่นิยมทำการมงคลใด ๆ เพราะมันหมายถึงความไม่รุ่งเรือง ไม่เพิ่มพูน ส่วนวันศีล หรือวันพระนั้น ผู้คนควรไปวัด เพื่อถือศีล

พึงธรรม มากกว่าทำงาน ดายังบอกว่าแม่แต่การดำข้าวในวันพระคนในสมัยก่อนก็ถือว่าละลา
(ละลา- ห้าม) ไม่ควรทำเช่นกัน

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๖๖)

วันพຸ່ງนี้เป็นวันศีลดับ หรือคืนเดือนมืด ซึ่งไม่นิยมทำการมงคล เพราะมันมีความ
หมายถึงความไม่รุ่งเรือง เหมือนพระจันทร์ที่อับแสง ดาจึงบอกว่าต้องรอวันที่ดี ที่เป็นมงคล

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๖๕)

ความเชื่อเกี่ยวกับคู่ครอง

คนอีสานเชื่อว่า แถน หรือเทวดาเป็นผู้เลือกคู่ครองให้คน ผู้ใดเป็นเนื้อคู่กันก็จะต้อง
ได้แต่งงานกัน ถ้าไม่ใช่เนื้อคู่กันก็ต้องจากกันไป เช่น ดาบอกกับคำด้ว่าใครก็ตามถ้าเป็นเนื้อคู่กัน
แล้วก็ต้องพบและอยู่ร่วมกัน เพราะแถนได้เลือกไว้แล้ว ดังตัวอย่าง

“คนเฮนั่น ช่นสายแนนคาดกันแล้ว อยู่ไกลปานได้มันกะน่าจ้อง ช่นบ่แม่นสังสิฟันแถน
ได้” ดาว่าคนเรานั้นถ้าหากเป็นเนื้อคู่กันแล้วต่อให้อยู่ไกลขนาดไหนก็ต้องได้พบ แต่ถ้าหากไม่ใช่
แล้ว จะฟันแถนลิจิตไค้อย่างไร

ชาวอีสานเชื่อว่า สายแนนนั้นคืออก (ต้น) ซึ่งอยู่บนฟ้าซึ่งแถนมัดไว้เป็นลู่ ๆ ว่าให้ใครคู่
กับใคร

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๘๑)

จากการศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อที่ปรากฏในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าวและ
ลมแล้งเริงระบำ พบความเชื่อ เกี่ยวกับศาสนา เช่น การทำบุญใส่บาตร การทำบาป คนอีสาน
เชื่อว่าการทำบุญใส่บาตรมาก ๆ ดาจะไปจะได้ไปสู่สวรรค์ และไม่ทำบาปเพราะเชื่อว่าเมื่อดาไปจะ
กลายเป็นเปรตตกนรก นอกจากความเชื่อทางด้านศาสนาแล้ว คนอีสานยังมีความเชื่อในเรื่องอื่น ๆ
เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณบรรพบุรุษ คนอีสานเชื่อว่าเมื่อ ปู่ ย่า ดา ยาย ดาไปแล้ววิญญาณก็
ยังไม่ไปไหน แต่ยังช่วยคุ้มครองดูแล ลูกหลานให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ความเชื่อเกี่ยวกับ ผี
ความเชื่อเกี่ยวกับเทวดา ความเชื่อเกี่ยวกับจันทรุปราคา ความเชื่อเกี่ยวกับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ
เกี่ยวกับมงคล และความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ จากความเชื่อต่าง ๆ ทำให้ทราบถึงแนวคิดของคน อีสาน
ในอดีตที่ยึดความเชื่อเป็นที่พึ่งทางใจ และใช้เป็นแนวทาง ในการดำเนินชีวิตเพื่อให้เกิดความสุข
แต่ความเชื่อบางอย่างแฝงด้วยความต้องการอบรมสั่งสอนให้คนประพฤติดี อยู่ร่วมกันในสังคมได้
อย่างมีความสุข เช่น ความเชื่อเรื่องการทำบาป เป็นต้น

๒. เนื้อหาที่เป็นพรรณนาของผู้เขียน

พรรณนา ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๖ : ๕๐๒) หมายถึง ความเห็น, การเห็น, เครื่องรู้เห็น, สิ่งที่เห็น ,การแสดง

นอกจากนี้ยังมีผู้กล่าวถึงงานเขียนสารคดีที่เกี่ยวข้องกับการแสดงความคิดเห็นของผู้เขียนว่า งานเขียนสารคดีที่มีคุณค่า คือการแสดงความคิดเห็นของผู้เขียน ซึ่งอาจแตกต่างหรือเหมือนกับพรรณนาของผู้อื่นก็ได้ (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ ๒๕๔๐ : ๕๗)

จากคำจำกัดความของพรรณนาที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่าพรรณนา คือ การแสดงความคิดเห็น สารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเรไรระบำ เป็น สารคดีซึ่งนอกจากมีเนื้อหาเป็นข้อเท็จจริง หรือความรู้แล้วยังมีเนื้อหาส่วนที่เป็นพรรณนาของผู้เขียนด้วย เช่น

พรรณนาที่มีต่อธรรมชาติ

ธรรมชาติ หมายถึง สภาพแวดล้อมโดยทั่วไป คนอีสานมีความใกล้ชิดกับธรรมชาติและนำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต จากสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเรไรระบำ ปรากฏพรรณนาที่มีต่อธรรมชาติ ดังต่อไปนี้

การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

คนอีสานมีพรรณนาว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ และคนอีสานได้ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ในการดำเนินชีวิต นอกจากนั้นคนอีสาน ยังมีพรรณนาต่อการนำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ได้นาน ๆ เช่น การเอาลูกอ๊อดมากินเป็นอาหารทำให้ขาดพ้อพันธุ์ แม่พันธุ์ในการขยายพันธุ์ต่อไปได้ ดังตัวอย่าง

ถ้าจำได้แม่นข้าว่าดาก็สอนอย่างนี้ เวลาที่แม่หรือใคร ๆ ซ้อนฮวก (ลูกอ๊อด) และลูกครอกมาหมก ดาต้องบอกว่าอย่าเอามากินมาก ปลอยให้มันโตเป็นปลา เป็นกบตัวใหญ่ ๆ บ้าง

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๒๐)

ธรรมชาติเป็นสมบัติของส่วนรวม

คนอีสานมีพรรณนาต่อธรรมชาติว่าเป็นสมบัติของส่วนรวม คนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากธรรมชาติได้ทุกคน เช่น ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์จากป่า แม่น้ำ ลำธาร ดังตัวอย่าง

ป่าทาม คือ บ่อเกิดของความอุดมสมบูรณ์ ดาบอกว่ามันเป็นที่เพาะพันธุ์สัตว์น้ำเล็ก ๆ อย่างพวก กุ้ง หอย ปู ปลา ให้เติบโตพอน้ำหลากก็ว่ายออกมาสู่ท้องนา เป็นอาหารให้คนได้จับกิน ป่าแห่งนี้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ โดยไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดเป็นเจ้าของ

(โสภโผไบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๑๕)

คนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

คนอีสานมีทฤษฎะว่าคนกับธรรมชาติและความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกและคนสามารถนำทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ได้ คนอีสานจึงสั่งสอนลูกหลานว่าให้ช่วยกันดูแลรักษาธรรมชาติ เช่น

ตาบอกว่าคนอีสานถือว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติจึงเคารพ รัก และเอาใจใส่สิ่งที่อยู่รอบข้างเสมอ อีกทั้งยังช่างสังเกต แม้เสียงใบไม้ไหวก็นำมาประดิษฐ์เป็นทาง (ลาย) คนตรีได้

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๔)

ทฤษฎะที่มีต่อข้าว

ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญของไทย คนไทยกินข้าวเป็นอาหารหลัก ข้าวจึงเป็นทรัพยากรที่สำคัญและเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคน ทุกภาค คนอีสานมีอาชีพหลักคือการ ทำนาปลูกข้าว และผู้เขียนได้แสดงทฤษฎะที่มีต่อข้าวว่าเป็นสิ่งที่มีค่าดังข้อความว่า

“หนังสือเล่มนี้จึงเริ่มต้นขึ้นจากความคิดถึงบ้าน วิถีชีวิตความงามของชาวอีสาน ที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติการหาอยู่ หากิน ไทพ่นอง เครื่องยาดี และความเอื้ออาทรข้าวคือหัวใจ คนอีสานถือว่าข้าวเป็นสิ่งสำคัญที่สุด มันคืออาหาร ของมีค่า และวิถีชีวิต ในปัจจุบัน วันเวลาและความเจริญนำพาความงามเหล่านั้นจากไป หากสองสิ่งข้างต้น ก็ไม่อาจทำร้ายภาพ อังคนงามที่แจ่มชัดอยู่ในหัวใจ ภาพที่ถูกถ่ายทอดผ่านเด็กน้อยวัยซนที่เกิดมาท่ามกลาง “โสภโผไบข้าว”

(โสภโผไบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๐)

คนอีสานกินข้าวเหนียว และมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ชาวนาเมื่อปลูกข้าวแต่ละครั้งและกว่าจะได้ข้าวมาแต่ละเมล็ดต้องสู้ทนต่อความยากลำบาก ผู้เขียนมีทฤษฎะว่าข้าวคือสิ่งที่มีค่าควรแก่การเคารพ เพราะข้าวมีบุญคุณที่ช่วยให้ทุกคนดำรงชีวิตอยู่ได้ ดังตัวอย่าง

ตาบอกเสมอว่า ข้าวเป็นของมีค่า และยังมีบุญคุณต่อชีวิตคน ถ้าหากเด็ก ๆ กินแล้วทำหล่นแม้แต่เมล็ดเดียวผู้ใหญ่ต้องรีบบอกให้เก็บเสมอเวลาที่คำด้วักข้าวสารใน โอ่งก็นั่งคุกเข่าทุกครั้ง เพื่อเป็นการแสดงความเคารพ

(โสภโผไบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๒)

และข้อความที่ว่า

พวกผู้ใหญ่จึงสอนว่า ทุกเมล็ดของมันมีค่า เวลาคำด้ว น้อยชาย หรือพี่ชายเห็นรวงข้าว
หักที่หลุมเคียวรวงที่ใด ก็จะต้องรีบเก็บมาเข้าพวกทันที

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๕๐)

ทรสณะที่มีต่ออาชีพและการทำงาน

อาชีพ คือ การทำงาน และงานที่ทำเป็นประจำเพื่อเลี้ยงชีพ (ราชบัณฑิตสถาน ๒๕๔๖ : ๑๓๖๒) อาชีพหลักของคนอีสานคือการทำนา เมื่อว่างจากงานนาจะทำไร่ และปลูกพืชผักต่าง ๆ ตามที่สามารถปลูกได้ในท้องดินหรือตามฤดูกาล คนอีสานมีทรสณะต่อการทำงาน ว่า เกิดเป็นคนต้องขยันทำงาน เพราะการทำงานทำให้มีกินมีใช้ ถึงแม้เกิดมยากจนแต่ถ้าขยันทำงานก็ไม่อดตาย เช่น ตาเคยบอกคำด้วให้ตื่นนอนแต่เช้า แล้วรีบไถ่หางานทำ ดังตัวอย่าง

ตาบอกว่าคนจนต้องไม่นอนตื่นสาย และไม่นั่งดูลายในการหาอยู่หากิน ที่สำคัญคือต้อง
ขยัน

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๔)

“เกิดเป็นคนต้องรู้จักขยันทำงาน ช่วยพ่อช่วยแม่ คนจู้ค่านบ่ดี” (จู้ค่าน-จู้คร่าน)

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๕๖)

ทรสณะที่มีต่อการทำนา

เนื่องจากสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบ่ำ เป็น สารคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนอีสาน ซึ่งมีอาชีพหลัก คืออาชีพเกษตรกรรม คือการทำนา ผู้เขียนจึงสอดแทรกทรสณะการทำนาไว้หลายตอน อาชีพทำนาเป็นงานที่หนักต้องตากแดด ตากฝนเหนื่อยยากลำบาก เนื้อตัวสกปรก เช่น ในขณะที่ฝนตกตา พ่อ แม่ และน้ำชา ยออกไปดำนา กลางสายฝนที่กำลังตกลงมา คำด้วนึกถึงคำพูดของตา ดังตัวอย่าง

ตาเคยบอกว่าการเป็นชาวนานั้นทุกข์ยากปากหมอง หลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดินตากแดดตากฝน

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๕๕)

ขณะหาบข้าว คำด้วช่วยตาและแม่หาบข้าวจากนาเข้ามากองที่ลานนวด ตาซึ่งกำลังรวมกองข้าวอยู่กล่าวชมคำด้วว่าเป็นคนขยัน ดังตัวอย่าง

“ดีแล้ว” ตาที่กำลังทำลอมอยู่ชมคำด้ว “เกิดเป็นคนต้องรู้จักขยันทำงาน ช่วยพ่อช่วยแม่ คนจู้ค่านบ่ดี (จู้ค่าน – จู้คร่าน)

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๕๖)

ผู้เขียนยังกล่าวถึงธรรมชาติของคนอีสานว่าเมื่อเกิดเป็นชาวนา ชีวิตต้องต่อสู้อดทน ขยัน ไม่ยอมแพ้กับความยากลำบากในการทำงาน ดังตัวอย่าง

ตาพูดเสมอว่า เกิดเป็นชาวนามันทุกข์ยาก แต่ว่าคนเรานั้นสำคัญว่าอย่าจู้จี้ร้น อย่ายอมแพ้ความยากลำบาก ทุกข์ยากได้แต่อย่ายอมแพ้ความทุกข์ คำนี้รู้ว่าทุกคนจะกลับถึงบ้านก็มีค่า จากนั้นต้องตื่นแต่ตีห้าเพื่อออกมาทำงานอีกครั้ง

(โสภโผไบขาว ๒๕๕๓ : ๑๐๑)

ธรรมชาติที่มีต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม

คนอีสานมีธรรมชาติในการปลูกฝังลักษณะนิสัยให้เกิดขึ้นกับเด็ก ๆ เพื่อให้เด็กทุกคนดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ได้แก่ ความไม่โลภ ความมีน้ำใจ และการต่อสู้กับชีวิต นอกจากนี้ผู้ใหญ่ยังสั่งสอนเด็ก ๆ ให้รู้จักพอ ไม่คิดอยากได้ของผู้อื่น เช่น คำว่าคิดอยากได้สมมุติดินสอของเพื่อนจากการสอยดาว ดังตัวอย่าง

คำนี้แอบคิด (คิด) ในใจว่า ตนอาจไม่ต้องซื้อสมมุติ ดินสอไปอีกนาน เพราะบางคราวอีวรมันสูง (โมโห) ที่หมดเงินไปหลายบาท แต่ยังไม่ไ้รางวัล ลใหญ่ จึงประชดด้วยการขกรางวัลที่สอยได้ให้คำนี้ แต่เมื่อคิดแล้วก็ขยับบาป (กลัวบาป) เลยยกมือไหว้หลวงพ่อบ้างครั้ง เพราะตาบอกว่าคนที่คิดละโมภอยากได้ของคนอื่นเป็นคนจิตใจไม่ดี

(โสภโผไบขาว ๒๕๕๓ : ๒๒๕)

การอยู่ร่วมกันในสังคมของคนอีสาน นอกจาก ลักษณะนิสัยไม่ยอมได้ของผู้อื่น คนอีสานยังสั่งสอนลูกหลานให้เป็นผู้มีน้ำใจ เช่น อีวรวงแกงขี้เหล็กจาก คำนี้ ทั้งที่คำนี้ไม่ยอมให้ ดังตัวอย่าง

“แต่มีงักมาให้แค่เพียงสองยอดเท่านั้นเอง” คำนี้ถึงขาอีวรูปวดหน้าตาเฉยว่าสองยอดนั้นเมื่อต้มสุกและเมื่อใส่เครื่องอ่อมเข้าไปก็จะได้นึ่งด้วยพอดี ถ้าไม่เชื่อให้อ้อหรือแม่ของคำนี้ดู คำนี้อ้อปากกว้างรู้ว่ามันไม่ได้เป็นเช่นนั้น แต่ก็ไม่กล้าถามแม่ เพราะพวกเด็กน้อยมักถูกสอนเสมอว่าต้องเป็นคนเอื้อเฟื้อ รู้จักแบ่งปัน

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๑๑๕)

ธรรมชาติที่มีต่อการเล่นการพนัน

คนอีสานมีธรรมชาติต่อ การเล่นการพนัน ว่าเป็นสิ่งไม่ดี เช่น ตาของคำนี้ มีธรรมชาติว่าคนเล่นการพนันเป็นคนไม่ดี เพราะการพนันทำให้คนขี้เกียจไม่ทำงาน หวังแต่เสี่ยงโชคทำให้คนยากจน ดังตัวอย่าง

ตาบอกว่าคนเล่นการพนันเป็นคนไม่ดี และการพนันก็เป็นสิ่งไม่ดีเช่นกัน

(โสภโผไบขาว ๒๕๕๓ : ๑๕๕)

คนอีสานชอบเล่นหวยเป็นการเสี่ยงโชคทั้งที่รู้ว่าไม่ดี แต่เมื่อได้เงินมาก็จะนำมาซื้ออาหารกินถือว่าเป็นอาหารมื้อพิเศษในโอกาสที่ถูกหวย แต่ตาของคำด้วงมักจะพูดเตือนทุกคนเสมอว่า การพนันเป็นสิ่งไม่ดี เวลาได้มาก็ดีใจและมักจะเล่นต่อไปทำให้เกิดปัญหาควมยากจนดังตัวอย่าง

ถ้าวันนี้คนในครอบครัวของคำด้วงมีแต่รอยยิ้ม แม่ถูกเลข (ถูกหวย) ได้เงินถึงสามร้อยบาท จึงซื้อชิ้น (เนื้อวัว) มาทำลาบให้กิน ตาปราบว่า อย่าพากันดีใจนัก เพราะขึ้นชื่อว่าการพนันแล้ว ไม่ว่ามากหรือน้อยก็ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ไม่ดี

(โสภโผไปขาว ๒๕๕๓ :๓๐๒)

จากการศึกษาเนื้อหา สารคดี เยาวชนเรื่อง โสภโผไปขาว และลมแล้งเริงระบำ พบเนื้อหาด้านความรู้หรือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับวิถีชีวิต ค่านิยม วัฒนธรรม ป ระเพณี ความเชื่อ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคนอีสาน และเนื้อหาที่เป็นพรรณนาของผู้เขียน ที่มีต่อธรรมชาติ ขาว อาชีพและการทำงาน การทำนา การอยู่ร่วมกันในสังคม และพรรณนาที่พบมากที่สุด ได้แก่ พรรณนาที่มีต่อธรรมชาติ

บทที่ ๓

วิเคราะห์กลวิธีการเขียนและการใช้ภาษาในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ

สารคดีเป็นงานเขียนที่มุ่งเน้นให้ผู้อ่านได้รับความรู้เป็นสำคัญ แต่ผู้อ่านก็ควรจะได้รับ ความเพลิดเพลินจากการอ่านด้วย จึงจะถือว่าเป็นสารคดีที่ดี กล่าวได้ว่า สารคดี ที่ดีนั้นควรมี องค์ประกอบ ๓ ส่วน คือ เนื้อหาที่เป็นข้อเท็จจริง ข้อคิดเห็นและกลวิธีการใช้ภาษา ที่ผสมผสานกัน ได้อย่างลงตัว ส่งผลให้ผู้อ่านได้รับทั้งความรู้ ความคิด และความเพลิดเพลินจากการอ่าน ดังนั้นจึง ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า กลวิธีการเขียนและการใช้ภาษาในสารคดีนั้นก็มีความสำคัญไม่แพ้เนื้อหาที่เป็น ข้อเท็จจริงและข้อคิดเห็น

สำหรับ สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ นั้น สามารถวิเคราะห์ กลวิธีการเขียนและการใช้ภาษา ได้ ดังนี้

๑. กลวิธีการเขียน

กลวิธีการเขียน คือ กลวิธีหรือเทคนิคที่ผู้เขียนใช้ในการเสนอเรื่องหรือเนื้อหา โดยในที่นี้ ผู้ศึกษา ได้ศึกษากลวิธีการเขียนของ สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ ๕ ประการ ได้แก่ การตั้งชื่อเรื่อง การตั้งชื่อตอน การเปิดเรื่อง การเสนอเนื้อเรื่อง และการปิดเรื่อง ดังนี้

๑.๑ การตั้งชื่อเรื่อง

การตั้งชื่อเรื่องเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่าน สารคดีเยาวชน สนใจ ใคร่รู้ อยากติดตาม มาลี บุญศิริพันธ์ (๒๕๓๐ : ๖๑) กล่าวถึงความสำคัญของการตั้งชื่อเรื่องไว้ว่า

โดยทั่วไปชื่อเรื่องคือสิ่งที่จุดความคิดเริ่มต้นให้ปรากฏในใจผู้อ่าน ซึ่งมีผลต่อเนื่องไปถึง การอ่านความนำ เนื้อเรื่อง จนกระทั่งจบ ชื่อเรื่องที่ดีควรมีสาระที่เด่นชัดให้ภาพที่ถูกต้อง ชัดเจน เกี่ยวกับเนื้อหา เพื่อให้ผู้อ่านตัดสินใจว่าเรื่องนั้นมีคุณค่าพอที่จะใช้เวลาอ่านต่อหรือไม่ ปกติแล้วชื่อ เรื่องควรมีบทบาทในการเร้าความสนใจ ใคร่รู้สิ่งที่หุ่กซ่อนอยู่ภายในเนื้อหามากที่สุด

จากคำกล่าวข้างต้น ชื่อเรื่องจึงเป็นแรงบี บดาลใจให้ผู้อ่านสนใจ เพราะเป็ นทาง นำไปสู่เนื้อหาเบื้องต้น ซึ่งช่วยให้ผู้อ่าน ต้องการ รู้เนื้อหาภายในว่ามีความสอดคล้องกับชื่อเรื่อง อย่างไร จากสารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริง ระบำ ผู้เขียนตั้งชื่อเรื่องให้มีความ น่าสนใจ และสอดคล้องกับเนื้อหา

การศึกษาการตั้งชื่อเรื่อง “โสกไฟใบข้าว”

จากการศึกษาชื่อเรื่อง “โสกไฟใบข้าว” นั้น คำว่า “โสก” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ให้นิยามไว้ว่า โสก ๒ (ถิ่น-อีสาน) น. โลก, ลักษณะซึ่งมีทั้งส่วนดีและส่วนไม่ดี ถ้าดีเรียกว่า ถูกโสก ถ้าไม่ดีเรียกว่า ไม่ ถูกโสก มักกำหนดด้วยการดูลักษณะ วดขนาด นับจำนวน เป็นต้น ของคน สัตว์ สิ่งของ ว่าเป็นมงคลหรือไม่เป็นมงคล (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๖ : ๑๒๓๒)

นอกจากนี้ ผู้เขียนได้ให้ควาหมายของคำว่า “โสก” ไว้ใน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว ความว่า

...คำคำถามน้ำชาว่า คำว่า “โสก” หมายถึงอะไร น้ำชาอธิบายว่า คือบริเวณที่ถูกน้ำเซาะเป็นทาง จนดินต่ำลงกว่าพื้นผิวปกติ และว่าโสกไฟทางเข้าหมู่บ้านนี้ ก็เกิดจากน้ำฝนที่ไหลลงมาจากชายคาบ้านแต่ละหลัง รวมกันออกสู่หนทาง (ถนน) มาออกันที่ปากทาง แล้วไหลเร็วลงสู่ท้องนา...

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๑๕)

ถึงแม้ว่าความหมายของคำว่า “โสก” ในพจนานุกรมและที่ผู้แต่งให้ไว้ในหนังสือ สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว มีความหมายไม่ตรงกันนัก แต่ผู้ศึกษาคิดว่าคำว่า “โสก” ในสารคดีน่าจะเป็นคำเดียวกับ “โสก” ในพจนานุกรม เพราะการตั้งชื่อชาวบ้านมักจะเลือกตั้งชื่อให้เป็นมงคล

ดังนั้น ชื่อ “โสกไฟ” นี้ จึงเป็นชื่อที่สื่อถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสานที่ใกล้ชิดธรรมชาติ และยังเป็นชื่อที่ทำให้ผู้อ่านรู้ถึงฉากของเรื่องอีกด้วย

สำหรับคำว่า “ใบข้าว” นั้น เป็นชื่อเรื่องที่สื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ คือ ต้นข้าว กับวิถีชีวิตของคนอีสานซึ่งมีอาชีพหลัก คือ การทำนา และยังดำเนินชีวิตอย่างใกล้ชิดกับผืนนาและแหล่งธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งจะเห็นได้จากเนื้อหาของสารคดี เยาวชนแทบทุกตอนที่กล่าวถึงต้นข้าวและท้องนา

ดังนั้น ชื่อเรื่อง “โสกไฟใบข้าว” จึงเป็นชื่อที่เหมาะสม เพราะมีความสัมพันธ์กับสถานที่ตามลักษณะที่ตั้งของหมู่บ้านชาวอีสาน และยังสื่อให้เห็นถึงวิถีชีวิตและอาชีพของชาวอีสานในช่วงต้นฤดูฝน ซึ่งมีการเตรียมเมล็ดข้าว หว่านข้าว รวมไปถึงการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับข้าว เช่น ไหว้บรรพบุรุษ ไหว้ผืนนาเพื่อให้อยู่ดีกินดีและรักษาข้าว และ มีการหาอาหารกินจากแหล่งท้องนาเพื่อใช้ในการดำรงชีพและชื่อเรื่องยังสอดคล้องกับเนื้อหาอีกด้วย

การศึกษาการตั้งชื่อเรื่อง “ลมแล้งเริงระบำ”

การศึกษาชื่อเรื่อง “ลมแล้งเริงระบำ” จะเห็นได้ว่า ชื่อเรื่อง “ลมแล้ง” บ่งบอกถึงเวลาที่เกิดขึ้นในเรื่องได้เป็นอย่างดี คือ เรื่องราวเกิดขึ้นในช่วงฤดูแล้ง โดยพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ได้ให้นิยามไว้ว่า แล้ง น. หน้าน้ำแห้ง, ฤดูไม่มีฝน, ในคำว่า หน้าแล้ง ฤดูแล้ง (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๖: ๑๐๔๒)

ทั้งนี้ เมื่อกล่าว ถึงฤดูแล้งนั้น จะสื่อให้เห็นถึงฤดูกาลที่พื้นแผ่นดินมีความแห้งแล้ง อากาศร้อนจัด ลมที่พัดพาที่เป็นลมที่มีแต่ความแห้งแล้ง แต่ผู้เขียนได้ใช้คำว่า “เริงระบำ” มาต่อท้าย ซึ่งสื่อให้ เห็นว่า ถึงแม้จะเป็นฤดูร้อนที่มีแต่ความแห้งแล้งแต่ชาวอีสานก็สามารถใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางสภาวะแวดล้อมดังกล่าวได้อย่างมีความสุข ถือได้ว่า “ลมแล้งเริงระบำ” เป็นการตั้งชื่อแบบปฏิทรรศน์ คือ การนำคำที่มีความหมายตรงข้ามกันหรือไม่น่าจะไปด้วยกันได้มาไว้ด้วยกันเพื่อก่อให้เกิดความน่าสนใจ และมีความเหมาะสมสอดคล้องกับเนื้อหา

จากการศึกษาการตั้งชื่อเรื่องสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ พบว่าผู้เขียนตั้งชื่อเรื่องได้ตรงกับเนื้อเรื่อง เหตุการณ์ในเรื่อง โดยผู้เขียนสื่อความชัดเจนว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนอีสานในช่วงคันฤดูฝน จนย่างสู่ฤดูหนาวที่อากาศแห้งแล้ง และเกี่ยวข้องกับอาชีพการทำนา และการดำเนินชีวิตท่ามกลางธรรมชาติในท้องถิ่น

๑.๒ การตั้งชื่อตอน

สารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเริงระบำนั้น แบ่งเนื้อหาออกเป็นตอน รวมจำนวนทั้งหมด ๓๑ ตอน โดยสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓๕ ตอน และสารคดีเยาวชนเรื่อง ลมแล้งเริงระบำ แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓๖ ตอน ผู้ศึกษาได้ศึกษาวิเคราะห์ชื่อตอน และสามารถแบ่งประเภทของชื่อตอนได้ทั้งหมด ๒ ประเภท ดังนี้

๑.๒.๑. ชื่อตอนแบบบอกเนื้อหา

ชื่อตอนแบบบอกเนื้อหา เป็นการตั้งชื่อ ตอน ที่แสดงถึงเรื่องราวในเนื้อเรื่อง กล่าวถึงเนื้อหานั้นว่าเกี่ยวกับเรื่องอะไร จากการศึกษา สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ พบการตั้งชื่อตอนแบบบอกเนื้อหามากที่สุด ซึ่งผู้ศึกษาสามารถจำแนกการตั้งชื่อตอนแบบบอกเนื้อหาได้ ดังนี้

ข้อตอนที่เนื้อหาเกี่ยวกับคนและพฤติกรรมของคน

ผู้เขียนตั้งชื่อตอนเกี่ยวกับบุคคล และพฤติกรรมของบุคคล เช่น นายช่างชุด
บ่อบาดาล ครูที่สอนในหมู่บ้าน และอื่น ๆ ในสารคดีเขาวงกต เรื่องโศกไฟใบข้าว และลมแล้งเรไร
ระบำ พบการตั้งชื่อตอนเกี่ยวกับคนและพฤติกรรมของคนจำนวน ๑๐ ตอน ได้แก่

เรื่อง โสภโศภโศภ

ผู้ว่าบ้านนา ไปโรงเรียน คู่แข่ง

พ่อดอกต๋าง เจ้าผู้ดอกเกษแก้ว

เรื่อง ตมแต่งเรื่องระบำนํ้า

ผู้ไท นายช่าง แอญกิ่ง
ลูกสาวหล้า ครูทวิ

ข้อตอนที่เนื้อหาเกี่ยวกับประเพณี

ผู้เขียนตั้งชื่อตอนเพื่อแสดงเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณีท้องถิ่นของคนอีสาน เช่น บุญเพรส การแต่งงาน วันสงกรานต์ และประเพณีอื่น ๆ ในสารคดีเขาวงกต เรื่อง โสภโศภโศภ และ ลมแล้งเรไรระบำ พบการตั้งชื่อเรื่องเกี่ยวกับประเพณี จำนวน ๕ ตอน ได้แก่

เรื่อง โศกไฟใบข้าว

เลี้ยงบ้าน ตาแฮก สรภัญญะ

เรื่อง ตมแต่งเรื่องระบำ

บุญข้าวจี	ทำธง	แห่เพลง
เอาบุญ	กินทอง	แห่ดอกไม้

ข้อตอนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับอาชีพ

ผู้เขียนตั้งชื่อตอนเพื่อแสดงให้เห็นถึงอาชีพของคนอีสาน ซึ่งมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก และเมื่อว่างจากงานนาคนอีสานจะทำอะไร ทอผ้า และหาอาหาร ใน สารคดีเขาวงกต เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเริงระบำ พบการตั้งชื่อตอนเกี่ยวกับอาชีพจำนวน ๗ ตอน ได้แก่

เรื่อง โสภโศภโศภ

ตลกกล้ำ	ไปนา	ทาลาน
นอนนา	หาบข้าว	ข้าวขึ้นแล้ว

เรื่อง ลมแล้งเริงระบำ

เด็กเลี้ยงวัว

ชื่อตอนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความบันเทิงและการละเล่น

ผู้เขียนใช้การตั้งชื่อตอนแสดงให้เห็นว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความบันเทิงและการละเล่นใน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเริงระบำ พบการตั้งชื่อ ตอน เกี่ยวกับความบันเทิงและการละเล่นจำนวน ๖ ตอน ได้แก่

เรื่อง โสภโศภโศภ

หนังเข้าบ้าน	รำวง
--------------	------

เรื่อง ลมแล้งเริงระบำ

นางเอกหมอลำ	เต้นโชว์	ลงช่วง
เล่นเตย		

ชื่อตอนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสัตว์

ผู้เขียนตั้งชื่อตอนเป็นชื่อสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคนอีสานในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเริงระบำ พบการตั้งชื่อตอนเกี่ยวกับสัตว์จำนวน ๖ ตอน ได้แก่

เรื่อง โสภโศภโศภ

แมงมัน	ตุ๊กแต่นาโศภ
--------	--------------

เรื่อง ลมแล้งเริงระบำ

กูดี้	แมงแดง	งูแม่ช้อย
อ่าวโหม่น		

ชื่อบทที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับวิถีชีวิต

ผู้เขียนตั้งชื่อบทเกี่ยวกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนอีสาน โดยเนื้อหาของเรื่อง แสดงให้เห็นวิถีการดำเนินชีวิตของคนอีสาน เช่น การอยู่ไฟ การเกี่ยวพาราสี การหาอาหาร ในสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเรไรระบำ พบการตั้งชื่อบทเกี่ยวกับวิถีชีวิตจำนวน ๕ ตอน ได้แก่

เรื่อง โสภโศภโศภ

ใส่เบ็ด

เรื่อง ลมแล้งเรไรระบำ

อยู่ไฟ

เล่นบ่าว

ล่ากะปอม

ตักน้ำกิน

ชื่อบทที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับอาหาร

ผู้เขียนตั้งชื่อบทซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับอาหารการกินของคนอีสาน ที่หากินเพื่อการดำรงชีวิต เช่น หน่อไม้และอื่น ๆ ใน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเรไรระบำ พบการตั้งชื่อบทเกี่ยวกับอาหารจำนวน ๔ ตอน ได้แก่

เรื่อง โสภโศภโศภ

ข้าวต้มแตก

แนวกิน

เรื่อง ลมแล้งเรไรระบำ

แกงแขนง

เนื้อสวรรค์

ชื่อบทที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับธรรมชาติ

ผู้เขียนตั้งชื่อบทตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และความเป็นอยู่ของคนอีสานในการดำเนินชีวิตภายใต้ธรรมชาติ เช่น การหาอาหาร การปลูกข้าว ในสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเรไรระบำ พบการตั้งชื่อบทเกี่ยวกับธรรมชาติจำนวน ๕ ตอน ได้แก่

เรื่อง โสภโศภโศภ

ฝนใหม่

ฝนตก

จี่กระต่าย

น้ำแก่ง

เรื่อง ลมแล้งเร้งระบำ

จี่ฝุ่น

ชื่อตอนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อ

ผู้เขียนตั้งชื่อตอนเพื่อแสดงเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อของคนอีสาน ที่มี ความเชื่อเกี่ยวกับผี เช่น ผีเรือน และผีอื่น ๆ ในสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเร้งระบำ พบการตั้งชื่อตอนเกี่ยวกับความเชื่อ จำนวน ๓ ตอน ได้แก่

เรื่อง โสภโศภโศภ

ใต้เรือนน้อย

ผีหลอก

เรื่อง ลมแล้งเร้งระบำ

ผีเป่า

ชื่อตอนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพืช

ผู้เขียนตั้งชื่อ ตอน เพื่อแนะนำพืชที่มีอยู่ในท้องถิ่น การให้ความสำคัญตลอดจนการใช้ประโยชน์ของพืชแต่ละชนิด เช่น การนำไปไหว้พระ การสุ่มไฟเพื่อให้ไอร้อน ในสารคดีเยาวชน เรื่องโสภโศภโศภ และลมแล้งเร้งระบำ พบการตั้งชื่อ ตอนเกี่ยวกับพืช จำนวน ๓ ตอน ได้แก่

เรื่อง โสภโศภโศภ

ดอกบานคำ

กล้วย

เรื่อง ลมแล้งเร้งระบำ

ดอกกุฎาภูพัน

ผู้เขียนตั้งชื่อ ตอน เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะ ของสิ่งของ และการนำไปใช้ ประโยชน์ ในสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภไฟไบข้าว และลมแล้งเริงระบำ พบการตั้งชื่อ ตอนเกี่ยวกับ สิ่งของจำนวน ๑ ตอน ได้แก่

ผู้เขียนตั้งชื่อตอน เพื่อให้ น่าสนใจ โดยใช้นิทานหรือเรื่องเล่าของคนในสมัยก่อน ที่มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์และเรื่องราวในปัจจุบัน เช่น การเกิดปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และอื่น ๆ ในสารคดีเขาวงกต เรื่อง โสภโศภไฟป่าขาว และลมแล้งเร้งระบำ พบการตั้งชื่อตอนเกี่ยวกับนิทาน จำนวน ๓ ตอน ได้แก่

ฆ่ากินปลิง

ชื่อบทที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์

ผู้เขียนตั้งชื่อบท เพื่อแสดงให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น ดอกกล้วยไม้หายไปจากเรือน ใน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเร้งระบำ พบการตั้งชื่อ บทเกี่ยวกับเหตุการณ์ จำนวน ๒ บท ได้แก่

เรื่อง โสภโศภโศภ

ตะขากัด

เรื่อง ลมแล้งเร้งระบำ

ดอกไม้นาย

๑.๑.๒ ชื่อบทแบบจรรยาบรรณ

การตั้งชื่อบทแบบจรรยาบรรณเป็นกลวิธีหนึ่งที่ชวนให้ผู้อ่านสงสัยว่าชื่อบทดังกล่าวจะเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับอะไร เป็นการดึงดูดความสนใจให้ผู้อ่านอยากรู้และผู้เขียนจะเสนอสาระสำคัญไว้ในเรื่องภายหลัง จากการศึกษาสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเร้งระบำ พบการตั้งชื่อบทแบบจรรยาบรรณจำนวน ๒ บท ได้แก่

เรื่อง โสภโศภโศภ

คนแปลกหน้า

เรื่อง ลมแล้งเร้งระบำ

กินข้าวป่า

จะเห็นได้ว่าการตั้งชื่อบท ผู้เขียนใช้กลวิธีการตั้งชื่อบทที่สอดคล้องกับเนื้อหา และการตั้งชื่อบทแบบจรรยาบรรณ เพื่อสร้างความน่าสนใจแก่ผู้อ่าน เนื่องจากชื่อบทแต่ละตอนจะบอกถึงเรื่องราวในเนื้อหาแล้ว ชื่อบท บางตอนยังสร้างความ น่าสงสัย ทำให้ผู้อ่านติดตามอ่านจนจบ

๑.๓ การเปิดเรื่อง

การเปิดเรื่อง หรือความของนำเรื่อง จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ (๒๕๔๕ : ๗) ได้กล่าวถึงการเปิดเรื่องหรือความนำไว้ว่า

ความนำหรือการเปิดเรื่อง เป็นส่วนแรกของงานสารคดีทำหน้าที่เปิดประเด็นเข้าสู่เรื่อง เป็นการบอกให้ผู้อ่านทราบว่าผู้เขียนจะเขียนเรื่องอะไร เพื่อชักนำให้คนสนใจอ่านเนื้อเรื่องต่อไป ความนำเป็นส่วนที่สำคัญส่วนหนึ่งของเรื่องเพราะเป็นส่วนช่วยดึงดูดให้ผู้อ่านสนใจเรื่องราว ผู้อ่านจะอ่านเรื่องต่อไปหรือไม่ก็อยู่ที่ความนำ

กล่าวโดยสรุป การเปิดเรื่อง คือ การเริ่มต้นของเรื่องราว เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้อ่านให้เกิดความกระหายใคร่รู้เหตุการณ์ ซึ่งเป็นวิธีการของผู้เขียนในการชักจูงใจผู้อ่านให้สนใจติดตามในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโณปขาว และลมแล้งเรไรระบำ มีวิธีการเปิดเรื่องที่หลากหลาย เช่น การบรรยาย การพรรณนา และอื่น ๆ ดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ การเปิดเรื่องด้วยการบรรยาย

หุมนสาย สุวรรณชมภู (๒๕๔๘ : ๔๘) กล่าวถึงการเปิดเรื่องด้วยการบรรยายว่าเป็นการ กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ต่อเนื่อง กัน โดยชี้ให้เห็นสถานที่เกิดเหตุการณ์ สาเหตุที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์ สภาพแวดล้อม บุคคลที่เกี่ยวข้องตลอดจนผลที่เกิดจากเหตุการณ์นั้น เช่น การบรรยายธรรมชาติในท้องนา ป่า และอื่น ๆ ใน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโณปขาว และลมแล้งเรไรระบำ ปรากฏการเปิดเรื่องแบบบรรยาย ดังนี้

การบรรยายธรรมชาติ ผู้เขียนบรรยายธรรมชาติสภาพแวดล้อมต่าง ๆ โดยกล่าวถึงธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับภูมิประเทศ พืชและสัตว์ ในการบรรยายธรรมชาติเกี่ยวกับภูมิประเทศ ในเรื่อง ลมแล้งเรไรระบำ ตอน นาหนองหญ้าม้า ผู้เขียนเปิดเรื่องโดยกล่าวถึงการเดินทางไปนา หนองหญ้าม้า ที่มีภูมิประเทศเป็นป่าเขา ดังตัวอย่าง

เสียงหมากรวด * ที่แขวนคอวัวเกวียนดังกึ่ง ๆ น้ำขายนั่งถือเชือกอยู่ไล่ชื่อ ๆ กระตุ้นพวกมันเป็นครั้งคราว พุงสีน้ำตาลขาวสุดลูกหูลูกตาหายไปเมื่อเกวียนค่อย ๆ ผ่านเข้าไป ปนในป่า ล้อมของมันเป็นกลดลงในทางคันทาย ทั้งรอยให้เป็นกอง (ร่อง) ขาวไล่ตามหลัง น้ำชาบบอกว่าตรงนี้เป็นป่าหวนาโปรง ๆ พวกเราจึงเห็นต้นกูง (พลวง) ต้นชาด (เหียง) ขึ้นสลับกับป่าหญ้าคา ต้นโจด และไผ่เพ็ก

(ลมแล้งเรไรระบำ ๒๕๕๓ : ๕๕)

* อุปกรณ์ชนิดหนึ่ง ทำจากไม้ที่มีลักษณะกลมภายในกลวง คล้ายระฆัง มีแท่งเหล็กแขวนอยู่ ๒ ข้าง เมื่อกระทบกันทำให้เกิดเสียง

การเปิดเรื่องด้วยการบรรยายลักษณะสิ่งของ ผู้เขียนกล่าวถึงลักษณะสิ่งของ เช่น ในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภินา ตอนหมวกขนกระต่าย ผู้เขียนบรรยายลักษณะของพานหมากที่เตรียมไว้สำหรับพิธีแต่งงาน ดังตัวอย่าง

ดาเลื่อนพานหมาก (เขียนหมาก) มาตรงหน้า พานหมากนี้ทำจากไม้เนื้อเบา เป็นรูปสี่เหลี่ยม ฐานสอบเข้า ด้านบนผายออกแบ่งเป็นช่อง ๆ สำหรับใส่ยาเส้น ใบตองกล้วยแห้งที่เจียนสำหรับมวนบุหรี่ หมาก พลู สีเสียด แก่นคูณเต้าปูน มีดปาดหมากก็วางอยู่ด้วย นอกจากนั้นยังมีเงินเหรียญที่ดาวางไว้ในบางครั้ง

(តែងដៃប្រឆាំង ២៥៥៣ : ១៣០)

การเปิดเรื่องด้วยการบรรยายลักษณะที่พกอาศัย เช่น ในสารคดีเยาวชน เรื่อง
ลมแล้งเริงระบำ ตอน ภูแม่ซ้อย ผู้เขียนได้บรรยายลักษณะของเถียงนาซึ่งเป็นที่พกชั่วคราวของ
ชาวนา คนอีสานจะสร้างเถียงนาไว้สำหรับพกเพื่อทำงานในนา ดังตัวอย่าง

เสียงนาของลุงทิดคานใหญ่มาก เมื่อมองไปไกล ๆ จะเห็นดื่บหญ้าคาสีน้ำตาลคลุมจาก
หลังคาลาดต่ำ ตัวเตียงยกพื้นสูง ราวบ้านน้อยหลังหนึ่ง มีคอกวัวคอกควายอยู่ด้านข้าง ตาบอก
ว่าในฤดูเก็บเกี่ยว คนที่มีนาอยู่ไกล ๆ มักนอนค้างคืนเป็นแรมเดือน เสียงนาจึงต้องทำให้แข็งแรง
แต่ว่าลุงทิดคานกับป้าสอนเป็นคู่ (ขยัน) หมคจากงานนาก็ทำ สวน ทำไร่ปลูกพริก ปลูกถั่วดิน
(ถั่วลิสง) ทั้งสองคนนอนนาเป็นกิจวัตร

(តម្លៃរឹងរបាំ ២៥៥៣ : ៦២)

๑.๓.๒. การเปิดเรื่องด้วยเพลงหรือผญา ผู้เขียนเปิดเรื่องโดยการนำเนื้อร้องของเพลง รำวง หรือผญาที่คนทั่วไปรู้จักกันดี เช่น ใน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโผไฟบัว ตอน เจ้า ผู้ดอก เกษแก้ว ผู้เขียนเปิดเรื่องโดยใช้เนื้อเพลงร้อง จังหวะรำวง ดังตัวอย่าง

“รางวัลประสงค์หลกกกล้า ขาวนาหลกกกล้าเป็นวง หลกแล้วเอาดอกมามัด เอามัดมาตัด แล้วเอาไปไ้ดลงตม ตะ ละ หล้า”

(តែងដំបូង ២៥៥៣: ១០២)

ในสารคดีเยาวชนเรื่อง ลมแล้งเริงระบำ ตอน ผีเป่า ผู้เขียนเปิดเรื่องโดยใช้เนื้อเพลงสาวบ้านแต้ ร้องในจังหวะรำวง ดังตัวอย่าง

“สายัณต์คะวันแ่ด ๆ สาวบ้านแ่ดจี๊ตักกะยาน จี๊ ไปละทุกถิ่นสถาน ๆ จี๊รดตักกะยานคือ
 สื่องหลายเชอ เจ้าสื่องหลายเคื้อ เฮ็ดเทื่อเรื่อคือกระดั่งผัดเป้า เจ้าสื่องหลายแท้ สาวบ้านแ่ด จี๊
 ตักกะยาน....”

(តម្លៃរឹងរ៉ាប់ ២៥៥៣: ១៥៧)

* กระบะสี่เหลี่ยมใส่ไข่เต๋านเต็ม สำหรับก๋อไฟตรงกลางเพื่อหุงหาอาหาร

** ภาชนะสำหรับนึ่งข้าวเหนียว ลักษณะเป็นทรงกระบอก ใช้ไม้ไผ่สานลายหนาและฉีให้แข็งแรง

*** มีรูปร่างคล้ายกระด้ง แต่จุดจากไม้เนื้อแข็ง เป็นภาชนะที่คนอีสานใช้สำหรับใส่ข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้ว เพื่อไล่ความร้อนก่อนนำไปเก็บในกระติบข้าว

ลงมาด้วย เส้นขึ้นที่ผ่านเคาจึงเคลื่อนไหวสานเส้นพุ่งให้แน่นเป็นผืนไปโดยปริยาย เมื่อทอผ้าได้ยาวจนเอื่อมแขนไปไม่ถนัดแกจึงหยุด คลายปอยเส้นขึ้นตรงกรอบก็ด้านบนหัว ปอยเส้นขึ้นนี้จะโยงผ่านกรอบก็ด้านขึ้นไปหาด้านหน้าบน และตรงม้ามัดบนกรอบที่อยู่บนหัวของคนตำหูกพอดิ เมื่อคลายเสร็จเอื้อยพวงยกไม้คำพัน (ไม้ม้วนผ้า) ซึ่งมีผ้าซึ่งทอได้ก่อนหน้าออก จากหลักเสียบ (บ่าก็) หมุนไม้ให้พันผ้าที่ทอใหม่ม้วนเข้าพวก

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๒๒)

จะเห็นได้ว่าสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโผไปข้าวและลมแล้งเริงระบำ ผู้เขียนมีกลวิธีการเปิดเรื่องที่หลากหลาย เช่น การเปิดเรื่องด้วยการบรรยาย การใช้ เพลงหรือพยางค์ การใช้ความบันเทิงและการละเล่น และการอธิบายถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จากการศึกษาพบ การเปิดเรื่องด้วยการบรรยายมากที่สุด โดยกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับธรรมชาติในแต่ละฤดูกาลทำนา และวิถีชีวิตของชาวนา

๑.๔ การนำเสนอเรื่อง

งานเขียนสารคดีที่ได้ออกจากจะมีเนื้อเรื่องที่ให้ความรู้ ข้อเท็จจริง และทฤษฎีของผู้เขียน กลวิธีการนำเสนอเรื่องก็เป็นสิ่งสำคัญที่ผู้เขียนต้องคำนึงถึงเพราะกลวิธีการนำเสนอ ทำให้ผู้อ่านมีความสนใจ ในสารคดีเยาวชน เรื่อง “โสภโผไปข้าว” และ “ลมแล้งเริงระบำ” นั้นถือเป็นสารคดีแนวใหม่ที่สำคัญกับกลวิธีการนำเสนอเรื่อง โดยนำเสนอเรื่องให้มีตัวละครคือ คำตัวเป็นผู้เล่าเรื่อง และยังมีการใช้กลวิธีอื่น ๆ เพื่อสร้างความเพลิดเพลินให้แก่ผู้อ่าน แต่ในขณะเดียวกันก็ให้ความรู้แก่ผู้อ่านด้วย โดยสามารถแบ่งกลวิธีการนำเสนอเรื่องใน สารคดีเยาวชน เรื่อง “โสภโผไปข้าว” และ “ลมแล้งเริงระบำ” ออกเป็น ๕ ประการ ดังนี้

๑.๔.๑ การเล่าเรื่อง

สารคดีเยาวชน เรื่อง “โสภโผไปข้าว” และ “ลมแล้งเริงระบำ” เป็นงานเขียนประเภทสารคดีที่มีตัวละคร คือ คำตัว เป็นผู้เล่าเรื่อง ซึ่ง ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า ตัวละครตัวนี้ก็คือ จตุพร แพงทองดี ซึ่งเป็นผู้เขียน ดังข้อความที่ว่า

หนังสือเล่มนี้จึงเริ่มต้นขึ้นจากความคิดถึงบ้าน วิถีชีวิตอันงดงามของชาวอีสาน ที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ การหาอยู่หากิน ไทพ่น้อง เครือญาติ และความเอื้ออาทร ข้าวคือหัวใจ คนอีสานถือว่าข้าวเป็นสิ่งสำคัญที่สุด มันคืออาหาร ของมีค่า และวิถีชีวิต ในปัจจุบัน วันเวลาและความเจริญได้นำพาความงามเหล่านั้นจากไป หากสองสิ่งข้างต้นก็ไม่อาจทำร้ายภาพอันงดงามที่ยังแจ่มชัดอยู่ในหัวใจ ภาพที่ถูกถ่ายทอดผ่านเด็กน้อยวัยซนที่เกิดมาท่ามกลาง “โสภโผไปข้าว

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๓: ๑๐)

คำด้วถามเพราะอยากกิน แม่ทำอ่อมหอยใส่ใบผักอีเล็ด(ใบชะพลู) และข้าวเบือได้ร่อยมาก แม่
พลิกปิ้งปลาที่ย่างเหนือถ่านไฟแ่ง ๆ ข้างเตา ถ่านนี้จะเขี่ยออกมาต่างหาก

“ยังหрок” แม่ว่า “ต้องแซ่ไว้ข้ามคืนให้มันคายจี้คินออกมาก่อน”

“แซ่ไว้หลาย ๆ คืนได้ป่ะ”

“บ่ดี เพราะเนื้อมันจะพอม กินไม่ร่อย”

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓: ๑๓๓)

นอกจากนี้ใน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว ตอนตะขาบกัด
ชาวบ้านสนทนากันเกี่ยวกับการเตรียมยาเพื่อดับพิษตะขาบให้คำด้ว โดยใช้ว่านสมุนไพร และจี้ควาย
เผาไฟช่วยแก้พิษตะขาบ ดังตัวอย่าง

“โฮ..โตพ่นี่ (ตัวเท่านี้) กะถึก (ถูก) จี้เจ็บกั๊ด ขนาดผู้ใหญ่ยังไข้ไปตั้งหลายมือ สูฟ้าว (รีบ)
ไปขุดว่านแก้พิษมา” เสียงตาร้องสั่งการ

ลุงจารุย์ลีถือเสียมวิ่งไปที่หัวเล้าขุดว่านมาล้างน้ำ ก่อนจะส่งให้ ตา ใช้มีดคม ๆ เฉือนให้
เป็นแว่น นำมาแปะที่ปากแผลพร้อมกับว่าคาถาเป่าพรวด ๆ ลงไป

“ไปเอาจี้ควายแห้งมา” เสียงผู้เฒ่าคนหนึ่งร้องบอก “เอาหม้อดินมานำ มาใส่จี้ควายย่างไฟ
รมขามัน”

คนในหมู่บ้านของคำด้ว มีความเชื่อกันว่าควนจากจี้ควายแห้งเผาไฟจะช่วยขับไล่พิษ
ต่าง ๆ ได้

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓: ๒๖๕)

๑.๔.๒.๓ ช่วยในการดำเนินเรื่อง

การใช้บทสนทนา ในการ ดำเนินเรื่อง เช่น ในสารคดีเยาวชน เรื่อง
โสกไฟใบข้าว ตอนใส่เบ็ด คำด้วขอตามพี่ชาย และน้องชายไปใส่เบ็ดกับ อ้ายหวันด้วย ดังตัวอย่าง

“อย่าตามมานะ อีคำด้ว” พี่ชายรีบหันเมื่อเห็นตั้งท่าวิ่งตาม

“เป็นหยัง” คำด้วถามว่าทำไม

“กูไม่ให้ไปด้วย”

“ทำไมข้อยถึงไปด้วยไม่ได้ ” พี่ชายกับพวกอ้ายหวันชวนกันไปใส่เบ็ดที่ตีนหมู่บ้านเท่า
นั่นเอง “พวกเจ้าไม่ได้ไปไกลสักหน่อย”

“มึงสิเว้าเสียงดัง จนปลาตกใจไม่กินเบ็ด”

“ข้อยบ่เว้าก็ได้” คำด้วรีบสัญญา

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓: ๑๓๖)

๑.๔.๓ การแทรกอารมณ์ขัน

ผู้เขียนได้ใช้กลวิธีการนำเสนอแบบการแทรกอารมณ์ขัน เพื่อสร้างความเพลิดเพลินแก่ ผู้อ่าน ไม่ให้เกิดความรู้สึกเบื่อในการอ่าน โดยใช้กลวิธีสร้างอารมณ์ขัน เช่น ในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว ตอนเลี้ยงบ้าน คำคิ้วนำปิ่นโตไปรับต้มไก่ที่ตักแจกในงานเลี้ยงบ้าน ได้เนื้อไก่มาสี่ชิ้น ชิ้นหนึ่งเป็นหัวไก่ น้าชายจึงพูดหยอกล้อเพื่อปลอบใจ ดังตัวอย่าง

“มีงโซคดีกว่าเขา”

“จิ้งได้” (อย่างไร) คำคิ้วสงสัย การได้ไก่มาแค่สี่ชิ้นจะถือว่าโซคดีได้อย่างไร

“เจ้าปู่ให้หัวไก่มา เมื่อกินแล้วมีงลิเลียน (เรียน) เก่งกว่าใครสู้บ” น้าชายว่า

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓: ๓๔)

นอกจากการพูดหยอกล้อเพื่อปลอบใจ ผู้เขียนยังใช้การเล่นคำ ผวนในการสร้างอารมณ์ขัน เช่น ในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว ตอนจี้กระต่าย คำคิ้วไล่จับกระต่ายในพุ่มไม้ไม่ได้ จับได้แต่จี้กระต่ายจึงถูกน้องชายหยอกล้อเป็นเพลง ดังตัวอย่าง

คำคิ้วก้มลงมองมือตัวเอง ดินที่กำอยู่เป็นก้อนเล็ก ๆ สีดำเมื่อแบออก พี่ชายหัวเราะก๊ากบอกว่า

“จี้กระต่าย!! อ้อคำคิ้วตะครุบจี้กระต่าย”

แล้วมันกับน้องชายก็พาหัวเราะท้องคัดท้องแข็ง คำคิ้วรีบเอาทิ้ง ลูกขึ้นยืน บอกพวกมันอย่างโกรธ ๆ ว่าให้เลิกหัวเราะ แต่แทนที่จะหยุดน้องชายกลับร้องเป็นเพลงว่า

“คำคิ้วกินขำกะต๋ ก็คือจี้กระต่าย คำคิ้วกินจี้ กระต่าย ก็คือขำกะต๋ ๆ ” (จี้-จี้ . กระต่าย – กระต่าย)

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓: ๑๑๗)

นอกจากข้อความที่กล่าวมาแล้ว ในสารคดีเยาวชน เรื่อง ลมแล้งเริงระบำ ตอนนางเอกหมอลำ คำคิ้วอยากมีเสียงดี เพื่อ โตขึ้นจะได้เป็น หมอลำ จึงถามเอี้ยคนหนึ่ง ว่าจะทำอย่างไรดี เสียงร้องจึงจะไพเราะ เอี้ยผู้นั้นจึงบอกว่า

“ให้เอี้ยกินขี้ไก่ไปวันละกอง สามวันเท่านั้นแหละอ้อคำคิ้วเอี้ย รับรองว่าเสียงมีงหอง (เสียงสูงมีพลัง) กับใส่ดิ่งหลังปานน้ำสำนาคำ ล่ำม่วนกว่าใครทั้งหมดแน่นอน”

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๗๕)

สัตว์ที่เขาเคยช่วยชีวิต คือ อีกา ช้าง และกบ สงสารจึงได้ปรึกษากัน ในที่สุดกบก็รับอาสาว่าจะขึ้นไปเอายามาคืนให้ด้วยการกลืนพระจันทร์เข้าไปในท้อง แต่พอเข้าไปใกล้ คนก็ช่วยกันตีเกราะ เคาะไม้ ดัง ๆ เสียก่อน เพื่อให้กบตกใจ กบเลยยังไปเอายาไม่ได้จนเท่าทุกวันนี้

(โศกโศกใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๕๕)

๑.๔.๕ การแทรกบทเพลงหรือผญา

ในสารคดีเยาวชนเรื่อง โศกโศกใบข้าว และ ลมแล้งเริงระบำ ผู้เขียนได้แทรกบทเพลงหรือผญา เพื่อสร้างความเพลิดเพลินให้แก่ผู้อ่าน และยังช่วยสร้างบรรยากาศของความสุขและความรื่นรมย์ของชีวิตของคนในภาคอีสานท่ามกลางธรรมชาติ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของพวกเขาอีกด้วย เช่น เรื่องโศกโศกใบข้าว ตอนเจ้าผู้ ดอกเกษแก้ว ชาวบ้านมาช่วยกันลงแขกปลูกข้าว ที่นาของแม่ใหญ่ทองพา อ้ายเคนวัด ร้องเพลงร่ำวงอย่างมีความสุข แสดงให้เห็นถึงความสุขของชาวบ้านที่เกิดจากการร่วมแรงร่วมใจช่วยกันทำงาน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และสามัคคีกันจนทำงานลุล่วง ดังเนื้อเพลงว่า

“ร่ำวงประสงค์หลก กล้า ชาวนาหลกกล้าเป็นวง หลกแล้วเอาดอกมามัด เมามิดมาตัด
แล้วเอาไปมัดลงตม ตะ ละ หล้า” (หลก – ถอน, ตม – โกลน)

(โศกโศกใบข้าว ๒๕๕๓: ๑๐๒)

นอกจากเพลงร่ำวงที่ได้ฟังโดยทั่วไปแล้ว คนอีสานยังใช้ผญาหรือคำคมร้องโต้ตอบกันเพื่อสร้างความสนุกสนาน เช่นในสารคดีเยาวชน เรื่องโศกโศกใบข้าว ตอนเจ้าผู้ดอกเกษแก้ว มีการร้องเพลงเกี่ยวพาราสีกันระหว่างหนุ่มสาว คล้ายเพลงยาวในสมัยโบราณ ดังตัวอย่าง

“ค่านางเอ๋ย เจ้าอ้ายสวย ผักพิพวยบ่มีปอด สิไปถอดคอยดักเกี่ยว คำเข้าผู้บ่าวได้หนอ”

ตาเป่งถามลอย ๆ ว่า ผู้สาวสวย ๆ นี้ จะมีใจให้ใครหรือผู้บ่าวคนไหน แล้วหรือยัง

พวกผู้สาวยังคงอยากอายุอยู่ แม่ป้าคนหนึ่งเลยตอบแทนว่า

“น้องก็ปอดอ้อยส้อย คืออ้อยกลางกอ กาบบ่มีห่อ หน่อบ่มีซอน”

หมายความว่า ตัวผู้สาวนั้นไม่มีใครเลย เหมือนต้นอ้อยที่เกิดอยู่กลางกอที่ไม่มีอะไรมาแผ้วพาน จากนั้นก็มีเสียงผู้บ่าวคนหนึ่งพูดทำนองขอความรัก และอยากทำความรู้จักว่า

“อ้ายอยากหับสวนหม่อน มาซอนสวนหมี่ อยากหับสวนหมากมีมาซอนหมากขนุน เบ็งเต้” (หับ – ขยับ, ซอน – ซ้อน, หมากมี- ขนุน)

(โศกโศกใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๐๕)

จากข้อความข้างต้นจะพบเพ ลงร้าง และผญาเป็นการร้องเล่นของหนุ่มสาว นอกจากนั้นยังมีเพลงที่พวกเด็ก ๆ ชอบนำมาร้องเล่น เช่น ในสารคดีเยาวชน เรื่องลมแล้งเริงระบำ ตอนผีป่า อ้ายหวัน ร้องเพลงในเวลากลางคืนขณะที่ทุกคนออกไปหาแมงกิ้งก่า เพื่อไม่ให้บรรยากาศมันเงียบน่ากลัว ดังตัวอย่าง

“สายัณห์ตะวันแล้ ๆ สาวบ้านแต่ขี่สักกะยาน ขี่ไปละทุกถิ่นสถาน ๆ ขี่รด สักกะยานคือ
ลือ่งหลายเธอ เจ้าลือ่งหลายเคือ เฮ็ดเทือเรือคือกระคังผัดเช่า เจ้าลือ่งหลายเท้ สาวบ้านแต่ขี่
สักกะยาน...”

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๑๕๓)

การนำเสนอเรื่องในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโฆโฆโฆ และลมแล้งเริงระบำ พบ การเสนอเรื่อง ๕ ลักษณะ คือ การเล่าเรื่อง การแทรกบทสนทนา การแทรกอารมณ์ขัน การแทรก นิทาน และการแทรกบทเพลงหรือผญา จากการศึกษาพบกลวิธีการเล่าเรื่อง โดยผู้เขียนใช้ตัวละคร เป็นผู้เล่าเรื่อง เรียงตามลำดับเวลา นอกจากการเสนอเรื่อง โดยการเล่าเรื่องที่ น่า สนใจแล้ว ผู้เขียนมี การใช้กลวิธีการแทรกอารมณ์ขัน บทสนทนา เพลง และนิทาน เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลินใน เนื้อหาที่อ่าน

๑.๕ การปิดเรื่อง

จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ (๒๕๔๕ : ๕๑) กล่าวถึงการปิดเรื่องว่า การปิดเรื่องเป็นส่วน สำคัญสุดท้ายของงานที่ผู้เขียนจะเน้นความรู้ ความคิดหลัก หรือประเด็นสำคัญของเรื่องที่เขียนอีก ครั้งหนึ่ง การปิดเรื่องมีความสำคัญเท่ากับการเปิดเรื่อง เพราะช่วยเสริมให้งานเขียนมีคุณค่า

กล่าวโดยสรุป การปิดเรื่อง คือ การแสดงประเด็นสำคัญของเรื่อง เพื่อให้ผู้อ่านเกิด ความประทับใจหลังจากอ่านเนื้อเรื่องจบลง โดยผู้เขียน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโฆโฆโฆและ ลมแล้งเริงระบำ มีวิธีการปิดเรื่อง ดังต่อไปนี้

๑.๕.๑. การปิดเรื่องโดยกล่าวถึงความเชื่อ เป็นการปิดเรื่องโดยกล่าวถึงความเชื่อ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่กล่าวถึงจากเนื้อหาของเรื่อง เช่น

การปิดเรื่องโดยความเชื่อเกี่ยวกับคู่ครอง

ในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโฆโฆโฆ ตอน ดอกบานคำ ผู้เขียนปิดเรื่องโดย กล่าวถึงความเชื่อที่ครอบครัวใดที่มีผู้หญิง ในครอบครัวเป็นม่ายหลายคน เพราะสามีตาย คน อีสานมีความเชื่อว่าผู้หญิงในครอบครัวนั้นเป็นผู้หญิงที่ กินสามี เช่น กรณีของเอื้อยพุ่มมีแม่ คือป่า

นางทองที่สามีตาย เมื่อมี ลูกสาวก็ไม่มีใครกล้าแต่งงานด้วยเพราะเชื่อว่าเอี้ยพัวเป็นผู้หญิงกินสามี
ดังตัวอย่าง

ผู้ใหญ่เคยพูดกันว่าคนบ้านนี้นั่น “กินผัว” เพราะแม่ของยายไค้เป็นม่าย เมื่อยายไค้
แต่งงาน สามีของแก่ตายในขณะที่ลูก ๆ ยังเด็ก ต่อมาลูกชายของแกออกเรือนไปหมด ส่วนลูก
สาวสามคนที่มั้นั้น มีป้านางทองคนเดียวที่ได้แต่งงาน แต่สามีก็เสียชีวิตเช่นกัน แม่ใหญ่ทองพา
ว่าถ้าหากเอี้ยพัวกับเอี้ยพวงแต่งงานเมื่อใดแล้วละก็

“ผัวมันกะสิดายก่อนก็อกัน หรือถ้าไม่อย่างนั้นก็อ ชู้ด้วยกัน บ่ได้ เบ็งโลด (คอยดูสิ)
แนวจะเจ้ากินผัว (เชื้อสายพวกเขากินสามี)

คำคำไม่อยากจะหรือหอก เพราะเอี้ยพัวเป็นคนใจดี แกเอาหมากมี (ขุน) สุก หรือไม่ก็
กล้วยตานี (กล้วยน้ำว้า) มาให้ตาอยู่บ่อย ๆ

(โสโกไฟไบข้าว ๒๕๕๓: ๖๐)

ใน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสโกไฟไบข้าว ตอนสายแนน ผู้เขียนปิดเรื่อง
โดยกล่าวถึงความเชื่อว่าคนที่เป็นคู่ครองกัน ถึงแม้จะอยู่ไกลกันแต่ก็แต่งงานกัน ดังตัวอย่าง

คำคำจำยายไม่ได้ รู้จากคำบอกเล่าว่า ตัวเล็ก ผิวนวล บอบบาง และเพราะความบอบบาง
นี่กระมังที่ทำให้ยายจากไป ก่อนที่จะได้เห็นหลาน ๆ เติบโต บ้านเกิดของตาอยู่ไกลจากที่นี่มาก
แต่ตาก็มาพบยาย และได้แต่งงานกัน “ชั้นสายแนนคาดกันไว้ อยู่ไกลปานได้มันกะน่า่อง ” ตาก็
เหมือนลุงไกรคือไม่เคยแต่งงานใหม่อีกเลย

(โสโกไฟไบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๖๒)

การปิดเรื่องด้วยความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์

ในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสโกไฟไบข้าว ตอนตักแตนไบโสโก ผู้เขียนปิดเรื่องโดย
กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ ได้แก่ ตักแตน ที่มีตัวโตกว่าตักแตนโดยทั่วไป และออกหากินใน
เวลากลางคืน พวกเด็ก ๆ มีความเชื่อว่าเป็นตักแตนผี ดังตัวอย่าง

มันเป็นตักแตนผีจริง ๆ หรือ อ้ายหวนบอกว่า ไม่ใช่หอก มันเป็นเพียงสัตว์ชนิดหนึ่ง
เท่านั้น

“บ่แม่นดอก” อีวรีบค้ำน “มันเป็นผีจริง ๆ คอยดูนะคืนนี้มันจะมาหลอกมึง”

คำคำกลัวจนหน้าซีด จึงรีบปล่อยทิ้ง แต่มันก็ไม่ยอมบินไปไหน อีวรีบอกว่า เห็นไหม
มันไม่ยอมบิน ให้รีบเอาไปคืนไว้ที่วัดเลย คำคำจึงรีบวิ่งไปทันที ทั้ง ๆ ที่ในใจสงสัยว่า ทำไม
ต้องเอาไปคืนที่วัด ในเมื่อจับมันมาจากบ้านป้านางทอง แท้ ๆ

(โสโกไฟไบข้าว ๒๕๕๓ : ๓๐๑)

๑.๕.๒ การปิดเรื่องโดยการแสดงทรศนะต่อข้าว

ในสารคดีเขาวชนเรื่อง โสภไฟโบข้าว ตอน รำวง ผู้เขียนปิดเรื่องโดยกล่าวถึงทรศนะของคนอีสานที่มีต่อข้าวว่าเมื่อมีข้าวที่อุดมสมบูรณ์ ก็เท่ากับการมีชีวิตที่สุขสบายไม่อดอยาก ดังตัวอย่าง

เสียงกลองยังดังลอยไปในยามค่ำคืน ดูเหมือนว่ามันจะดังไกลเลยโสภไฟทางเข้าหมู่บ้านออกไปงัน (ขับกล่อม, สมโภช) เหล่าดินข้าวที่แบกรวดกอยู่เต็มมา ตามบอกว่าข้าวคือสิ่งที่สำคัญที่สุดของพวกเรา ผู้คนในหมู่บ้านจึงดีใจที่เห็นพวกมันเจริญงอกงาม เพราะมันคือสัญญาณของความไม่อดอยากนั่นเอง

(โสภไฟโบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๒๓)

๑.๕.๓ การปิดเรื่องโดยการแสดงทรศนะต่ออาชีพและการทำงาน

ในสารคดีเขาวชน เรื่อง โสภไฟโบข้าว ตอน ฝนตกริน ผู้เขียนปิดเรื่องโดยกล่าวถึงทรศนะของคนอีสานที่มีต่ออาชีพ และการทำงานว่าต้องขยัน ไม่เกียจคร้าน รู้จักอดทนกับความยากลำบาก ดังตัวอย่าง

ตาพูดเสมอว่า เกิดเป็นชาวนามันทุกข์ยาก แต่ว่าคนเรานั้นสำคัญว่าอย่าขี้คร้าน อย่ายอมแพ้ความลำบาก ทุกข์ยากได้แต่อย่ายอมแพ้ ความทุกข์ คำนี้รู้ว่าว่าทุกคนจะกลับถึงบ้านก็มีดีคำ จากนั้นต้องตื่นแต่ดึกเพื่อออกมาทำงานอีกครั้ง

แต่ว่าไม่ใช่เฉพาะครอบครัวของคำนี้เท่านั้นดอก ทุกคนในหมู่บ้านก็ต้องทำเช่นนี้ เพราะว่าทุกคนเป็นชาวนา ชาวนาผู้ทุกข์ยากปากหมอง หลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดิน

(โสภไฟโบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๐๑)

๑.๕.๔ การปิดเรื่องโดยกล่าวถึงธรรมชาติ

ในสารคดีเขาวชน เรื่อง โสภไฟโบข้าว ตอน น้ำแก่ง ผู้เขียนปิดเรื่องโดยกล่าวถึงฤดูฝนน้ำมาก โดยน้ำจะไหลผ่านจากท้องนาฟากหนึ่ง ไปยังท้องนาอีกฟากหนึ่งของถนน ทำให้เห็นปลาตัวเล็ก ๆ พยายามว่ายทวนน้ำกลับไปในท้องนา ดังตัวอย่าง

ฝนยังตกพรำ ๆ ขณะเดินไปโรงเรียน น้ำจากตะบึงน้ำไหลข้ามถนน นมาสู่ตะบึงน้ำที่อยู่อีกฟาก ทำให้เกิดเป็นทางน้ำเล็ก ๆ มากมาย บางช่วงปลาตัวเล็กบ้าง ตัวใหญ่บ้างว่ายทวนน้ำ เพื่อข้ามไปอีกฝั่ง มันไหลตัวกับทรายเปียก ๆ เอาหางคุดน้ำอยู่แต่ ๆ พอพวกเด็ก ๆ จะเอามือจับก็รีบวิ่งตัวกระโดดคั้งหนี

(โสภไฟโบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๒๓)

๑.๕.๕ การปิดเรื่องด้วย ผนวหรือภานิต

ในสารคดีเขาวชนเรื่อง โสภไฟโบขาว ตอน ตักเตนโบโสภ ผู้เขียนปิดเรื่องโดยกล่าวถึงรอยยิ้มและความสุขของคำด้วที่ทุกคนในหมู่บ้านมีข้าวเต็มแล้ว ทำให้นึกถึงผลของตาเครือมคณายก ดังตัวอย่าง

เมื่อมีข้าวอยู่เต็มแล้ว คนในหมู่บ้านก็ไม่ต้องวิตกกังวลกับสิ่งใดอีก คำด้วนึกถึงผลของตาเครือมคณายกเคยพูดผ่านหมากอะโหลของวัดให้ฟังอยู่บ่อย ๆ ว่า “มีข้าวเต็มแล้ว เว้าหยังกะคือ” ขึ้นมา เลขยิ้มอยู่คนเดียว ถึงพี่ชายจะถามว่าเป็นผีบ้าไปแล้วหรือ ก็ยังนั่งยิ้มอยู่อย่างนั้น

(โสภไฟโบขาว ๒๕๕๓: ๓๐๔)

๑.๕.๖ การปิดเรื่องด้วยคำผวน

ในสารคดีเขาวชน เรื่อง โสภไฟโบขาว ตอน จีกระต่าย ผู้เขียนปิดเรื่องโดยกล่าวถึงคำผวนจากเหตุการณ์ที่คำด้วจับกระต่ายไม่ได้ จึงถูกน้องชายล้อเลียน ดังตัวอย่าง

“คำด้วกินข้าวกะดี ก็คือจีกระต่าย คำด้วกินจีกระต่าย ก็คือข้าวกะดี ๆ” (จี – จี, กระต่าย – กระต่าย) คำด้วทั้งโกรธทั้งอาย ก็ลงเอาก้อนขี้ดินฟาดใส่ น้องชายวิ่งหนีไปทางเถิงนา ปากก็ส่งเสียงร้องเพลง “คำด้วกินจีกระต่าย” ดังลั่น ไม่สนใจคำห้ามปรามของน้าชายที่บอกว่าให้หยุดล้อเลียนพี่สาว

(โสภไฟโบขาว ๒๕๕๓ : ๑๑๗)

๑.๕.๗ การปิดเรื่องด้วยบทสนทนา

ในสารคดีเขาวชน เรื่อง โสภไฟโบขาว ตอน เลี้ยงบ้าน ผู้เขียนปิดเรื่องโดยกล่าวถึงการต้มไก่ในพิธีเลี้ยงบ้าน คำด้วได้ไก่มาเพียงสี่ชิ้น และเป็นหัวไก่หนึ่งชิ้น คำด้วรู้สึกผิดหวัง น้าชายจึงพูดปลอบใจว่าโชคดีแล้วที่ได้หัวไก่ ดังตัวอย่าง

“มีงโชคดีกว่าเขา”

“จิงได้ (อย่างไร) คำด้วสงสัย การได้มาแล้วสี่ชิ้นจะถือโชคดี ได้อย่างไร”

“เจ้าปู่ให้หัวไก่มา เมื่อกินแล้วมีงสิเฮียน(เรียน) เก่งกว่าใครฮู้บ”

(โสภไฟโบขาว ๒๕๕๓ : ๓๔)

“เจ้านกน้อย น่ารัก ร้องทักว่า ไปไหนมา หนูเล็ก เด็กชายหญิง ทั้งรูปร่าง หน้าตา น่ารัก
จริง ขำขี้เล่น ก็ยัง จำเรณูตา สองพี่น้อง เห็นวิหค นกพูดได้ ก็พอใจ อยากจะรัก ให้นกหนา...”

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๒๕๒)

๑.๕.๑๑ การปิดเรื่องโดยกล่าวถึงสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมเนียมปฏิบัติ (คลำ)

ในสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโณบาย ๒๕๕๓ ตอน ฝนใหม่ ผู้เขียนปิดเรื่องโดย
กล่าวถึงฝนตกใหม่ทำให้ดินชุ่มชื้น ชาวนาเตรียมหว่านข้าว แต่ก่อนหว่านข้าวทุกครั้งต้องมีพิธีเลี้ยง
บ้านก่อน เพื่อเป็นการบอกเจ้าปู่ ไม่เช่นนั้นถือว่าเป็นการผิดธรรมเนียม เช่น คำคว่ำถามแม่ว่าหว่าน
ข้าวก่อนการเลี้ยงบ้านได้ไหมเพราะดินกำลังชุ่มชื้น แม่บอกว่ามันคลำ ดังตัวอย่าง

...ขณะเดินลัดทุ่งตามแม่กลับบ้าน คำคว่ำเห็นคนที่เป็นเจ้าของนาเดินสำรวจดูน้ำ แม่ว่า
หลังเลี้ยงบ้านเสร็จทุกคนต้องรีบตกกล้า เพื่อจะได้ไต่ และเขียวทันปักดำเมื่อฝนใหญ่มา ส่วน
ของที่บ้านตาก็จะเอาข้าวปลูกลงแช่ไว้ ๆ นี้

“เฮ็ด* ก่อนได้ไหม” คำคว่ำสงสัยเพราะเห็นว่าฝนเริ่มตกจนพื้นดินเปียกแล้ว และตาเคย
บอกว่าการเลี้ยงบ้านต้องหาฤกษ์ให้ดี คือให้อยู่ในช่วงของวันออกใหม่ ข้างขึ้น เดือนเต็ม (ราว ๆ
เดือนพฤษภาคม) ซึ่งเหลืออยู่อีกตั้งหลายวัน

“ปู่” แม่ตอบ “มันคลำ บ่แม่นแนว (ไม่ใช่ธรรมเนียม) จะทำอะไรต้องบอกเจ้าปู่ก่อน”

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๒๕)

สารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโณบาย และลมแล้งเรังระบำ มีกลวิธีการปิด
เรื่อง ๑๑ วิธี คือ การปิดเรื่องโดยกล่าวถึงความเชื่อ การแสดงทรรษนะต่อข้าว การแสดงทรรษนะ
ต่ออาชีพและ การทำงาน การกล่าวถึงธรรมชาติ ฝนหรือภัยพิบัติ คำพวน บทสนทนา เหตุการณ์
การอธิบาย บทอาขยาน และการกล่าวถึงสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมเนียมปฏิบัติ (คลำ) ซึ่งการปิดเรื่องส่วน
ใหญ่กล่าวถึงความเชื่อและทรรษนะที่มีต่ออาชีพการทำนา จะเห็นได้ว่าผู้เขียนได้ ใช้กลวิธี
การปิดเรื่องที่หลากหลายทำให้ผู้อ่านเกิดความประทับใจ

* ทำ

๒. การใช้ภาษาและโวหารภาพจน์

๒.๑ การใช้ภาษา

ชลอ รอดลอย (๒๕๔๔ : ๒๔) ให้ความหมาย การใช้ภาษาในสา รคดี หมายถึง ภาษาที่มีการใช้อย่างสละสลวย ให้สอดคล้องกับรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งของสารคดีที่มุ่งเสนอสาระข้อเท็จจริง และให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน

สารคดีเยาวชน เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงความรู้หรือข้อเท็จจริง และ ความเพลิดเพลินแก่เยาวชน การใช้ภาษาในสารคดีเยาวชน ควรให้เหมาะสมกับวัย ของเยาวชน เพื่อเป็นการพัฒนาความคิด จิตใจ และสติปัญญาของเยาวชน ภาษาที่ใช้จึงควรเรียบง่าย ชัดเจน และสละสลวย จะช่วยให้เยาวชนเข้าใจเรื่องราวได้ง่ายขึ้น โดยไม่ต้องคิดหาคำแปลให้ยุ่งยากซับซ้อน ดังนั้นการใช้ภาษาในงานเขียนสารคดีเยาวชนจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญ เพื่อให้ความเหมาะสมกับวัยของผู้อ่าน เพราะภาษาที่ใช้ในการเขียนสารคดีเยาวชน ไม่เพียงแต่จะเป็นเครื่องมือที่ผู้เขียนใช้สื่อสารมายังเยาวชนซึ่งเป็นผู้อ่าน แต่ภาษาที่ใช้ควรมีความเหมาะสมดังคำกล่าวของ วินัย รอดจ่าย (๒๕๓๕ : ๑๗) ว่า

ภาษาที่ใช้ในหนังสือสารคดีสำหรับเด็ก ควรใช้ภาษาที่ถูกต้องตามหลักการใช้ภาษา และ ตัวสะกดการันต์ หลีกเลี่ยงการใช้คำศัพท์ที่ยากเกินกว่าระดับความรู้ของผู้อ่าน ใช้สำนวนเรียบง่าย สื่อความหมายตรง เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง การบรรยายเหตุการณ์หรือเรื่องราวต้องให้ภาพที่ชัดเจน บอกเล่าเนื้อหาและใจความสำคัญอย่างกระชับไม่เยิ่นเย้อ

ผู้ศึกษาได้ศึกษาสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเริงระบำ พบการใช้ภาษาที่โดดเด่น น่าสนใจ ใช้คำง่าย ๆ ประโยคไม่ซับซ้อนเหมาะกับเยาวชน ทำให้ผู้อ่านได้ทั้งสาระและรสชาติที่ประณีต ชวนให้อ่านอย่างเพลิดเพลิน นอกจากการใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อน ชัดเจนเหมาะสมสำหรับเยาวชนแล้ว ผู้เขียนมีกลวิธี เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจภาษาถิ่น โดยการอธิบายขยายความไว้ในวงเล็บ และการใช้เชิงอรรถเพื่ออธิบายความหมายไว้อย่างชัดเจน เช่น

“อ้ายฮักน้อง คือเข้าฮักนา ปลาฮักหนอง มั่งสีทองฮักป้านั้นแหละ” (ฮัก – รัก, เข้า – ข้าว, มั่ง – ละมั่ง)

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๒๗)

พวกพ่อออก (อุบาสก) ช่วยกันปูลาดได้ร่มไม้ ตั้งกาน้ำกับโจก (แก้ว) จากนั้นจึงนิมนต์เหล่ายาจก (พระสงฆ์) กับอ้ายจวน้อย (สามเณร) เข้าไปนั่งพัก

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๑๕)

การอธิบายขยายความ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจความหมาย ดังตัวอย่าง

นาวาน คือ การลงแขก เป็นการขอแรงงานเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง ให้มาช่วยงาน แม้ว่า คล้าย ๆ การแลกเปลี่ยนแรงงาน เพราะว่าครอบครัวที่ “วาน” หรือขอแรงจะไปช่วยกลับในกรณี ที่ครอบครัวของคำด้ต้องการ “วาน” เช่นกัน

(โสภโศปโศว ๒๕๕๓ : ๑๐๒)

เม็ง คือ เติงไม่มีเสาไม้ค้ำ (ส่วนใหญ่ยืมมาจากวัด) สำหรับวางและแขวนสิ่งของซึ่งผู้ ทำบุญจะส่งให้คนตาย และของที่คนนำมาร่วมทำบุญด้วย ทั้งใจฝ้าย ฝ้ายฝ้าย จี๊ฝ้างเป็นแผ่น สมุด ดินสอ...

(ลมแล้งเร้งระบำ ๒๕๕๓ : ๕๖)

การใช้เชิงอรรถ เพื่ออธิบายความหมาย ดังตัวอย่าง

...หว่ายที่ว่านี้เรียกว่าหว่ายน้อย พวกมันถูกขุดไปกินมากเสียจนไม่มีโอกาสเลื้อยขึ้นไป เป็นต้นสูงใหญ่ ลำของหว่ายน้อยนี้เป็นต้นเล็ก ๆ ขาวแต่เหนียว ทนทานมาก คนในหมู่บ้านของ คำด้วนำพวกมันไปทำสายกะด่าป่อง*

(ลมแล้งเร้งระบำ ๒๕๕๓ : ๒๐๒)

การจันเหือนดิน (จัน – สมโพธิ) จะทำในตอนกลางคืน คำด้ไม่เคยเห็นคนร้องไห้เศร้า โศกเลย พวกผู้บ่าวผู้สาวเล่นมอญซ่อนผ้าบ้าง ต่อโก่โดยให้คนเข้าไปอยู่ในสุมแล้วเอาผ้าปิดไว้ เพื่อทาบ้าง พวกผู้บ่าวตามจับพวกผู้สาวก็ได้ และในทุกครั้งมักมีวงหมากแก้งจี๊ซ้าง**

(ลมแล้งเร้งระบำ ๒๕๕๓ : ๒๐๒)

การใช้ภาษาที่พบในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศปโศว และลมแล้งเร้งระบำ จะเห็น ได้ว่าผู้เขียนมีการใช้ภาษาที่ชัดเจน เหมาะสมกับวัย สามารถดึงดูดใจผู้อ่านได้ดี โดยเฉพาะการใช้

* ตะกร้าสำหรับหอบชนิดหนึ่ง สานจากไม้ไผ่ให้มีลักษณะและส่วนสูงคล้ายกระจาด แต่สาน โดยใช้ลายที่ ทำให้เป็นช่อง ๆ มีสายทำจากหว่ายสีสายและมีหูสำหรับสอดไม้ค้ำในตอนบน (คล้าย สะแหกร)

** แก้งจี๊ซ้าง เป็นการละเล่นชนิดหนึ่ง ใช้มือโยนลูกมะเขือ หรือลูกมะนาวกลม ๆ ให้สูงขึ้น อีกข้างเก็บตัวไม้สับอันซึ่งหว่านบนพื้นมาใส่เบ้า และชอกนิ้วข้างที่ว่าง แล้วรีบรับลูกที่โยนไม่ให้ตกลง พื้น จะเล่นครั้งละกี่คนก็ได้ การเล่นเริ่มจากอี่หนึ่งคือเก็บขึ้นทีละตัว แล้วไปอี่สอง อี่สาม มากขึ้นไปเรื่อย ๆ

ภาษาที่โดดเด่น ได้แก่ ภาษาถิ่น ซึ่งผู้เขียนใช้กลวิธีนำเสนอที่หลากหลายเพื่อช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจได้ทันที เช่น การใช้วงเล็บเพื่ออธิบายขยายความ การอธิบายความ และการใช้เชิงอรรถ นอกจากนี้ยังพบการใช้ภาษาที่น่าสนใจ ได้แก่ การใช้โวหาร และการใช้ภาพพจน์ ได้อย่าง ไพเราะสละสลวยเหมาะสมกับวัยของผู้อ่านอีกด้วย

๒.๒ การใช้โวหาร

ชุมสาย สุวรรณชมภู (๒๕๔๘ : ๔๘) ได้ให้ความหมาย โวหาร คือ ถ้อยคำที่ใช้ในการสื่อสารด้วยการเรียบเรียงอย่างมีวิธีการชั้นเชิงและมีศิลปะ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราว เกิดจินตภาพและความรู้สึกตรงตามกับผู้ส่งสารต้องการ

โวหารที่ปรากฏในเรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ มี ๕ ประเภท ได้แก่ บรรยายโวหาร อธิบายโวหาร พรรณนาโวหาร สาธกโวหาร และเทศนาโวหาร ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ บรรยายโวหาร

ชุมสาย สุวรรณชมภู (๒๕๔๘ : ๔๘) กล่าวว่า บรรยายโวหาร คือ โวหารเล่าเรื่องซึ่งเป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องกัน โดยชี้ให้เห็นถึงสถานที่ สาเหตุที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์ สภาพแวดล้อม บุคคลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผลที่เกิดจากเหตุการณ์นั้น

ปรีชา ช่างขวัญยืน (๒๕๒๕ : ๑๒) กล่าวว่า บรรยายโวหาร คือ การบรรยายที่ใช้การเขียนหลายชนิด เช่น คำประพันธ์แบบเล่าเรื่อง การเล่าเหตุการณ์ตามหนังสือพิมพ์ ชีวิตประวัติ นิทาน สิ่งที่บรรยายก็คือเหตุการณ์จริง เหตุการณ์ที่มนุษย์คิดฝันขึ้น เหตุการณ์เดียวหรือเหตุการณ์ต่อเนื่อง

นพดล จันทร์เพ็ญ (๒๕๔๒ : ๕๔) กล่าวว่า บรรยายโวหาร คือ การเล่าเรื่องในสิ่งที่ผู้เขียนได้ประสบพบเห็นมาอย่างถี่ยิบ สามารถที่จะบรรยายหรืออธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจได้อย่าง แจ่มแจ้ง

กล่าวโดยสรุป บรรยายโวหาร คือการเล่าเรื่องราว เหตุการณ์อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เห็นเหตุและผลที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์นั้นอย่างแจ่มแจ้ง จาก สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ ผู้เขียนใช้การบรรยายโวหารเมื่อกล่าวถึงตัวละคร และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละคร จากการศึกษาพบการใช้บรรยายโวหารมากที่สุด ดังปรากฏต่อไปนี้

การบรรยายลักษณะการปรุงอาหารของแม่คำด้ว ซึ่งนำปลาตัวเล็ก ๆ มาปรุงเป็นอาหารที่เรียกว่า เอาะปลา ดังตัวอย่าง

แม่เอาหม้อแกงเก่า ๆ ตั้งบนก้อนเสาเหนือกองไฟ ใส่น้ำลงไปนิดหน่อยใส่ปลาเล็กปลา
น้อย น้ำปลาร้า เกลือ พริกขี้หนู ผงชูรส และบอกให้คำด้วเดินไปเคี้ยวผักอืด (แมงลัก) ที่ขึ้นเองข้าง
เถียงนามาให้ แม่เอาลงแกว่งล้างในครู่ น้ำ แล้ววางโปะลงไป จากนั้นจึงปิดฝา ครู่เดียว น้ำก็เดือด
เสียงดังอื้อบ ๆ

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๓ : ๕๐)

ผู้เขียนบรรยายลักษณะการเล่น เตะ ซึ่งเป็นการละเล่นกลางแจ้งที่ใช้ผู้เล่น
จำนวน ๖-๑๒ คน โดยมีวิธีการเล่น ดังตัวอย่าง

ทุกคนตกลงเลือกตะบิ้งน้ำซึ่งโค้งยาวและพื้นเรียบที่สุดเป็นที่เล่น อ้ายหวันจิดตาราง
สี่เหลี่ยมยาว ๆ แล้วขีดแบ่งให้เป็นช่องกว้าง ๆ เพื่อให้ได้ห้าเส้น ปลายเส้นแต่ละด้านเขียนวงกลม
เล็กสำหรับเป็นจุดเตะ คนอยู่ข้างเดียวกันทั้งห้าคนจะเป็นผู้รับผิดชอบแต่ละเส้นกัน ไม่ให้ฝ่ายตรง
ข้ามที่เป็นผู้เล่น (ฝ่ายขึ้น) วิ่งมาเตะจุดเตะได้ โดยมีหัวหน้ากลุ่มผู้ซึ่งสามารถเคลื่อนไหวไปได้ทุก
ที่ภายในเส้นเป็นผู้ช่วย การเล่นเกมนี้ผู้เล่นจะต้องมีฝีเท้าไวเพื่อวิ่งหลบหลีกฝ่ายกัน หรือฝ่าย
รักษาเส้นเข้าไปเตะเพื่อขึ้นให้ได้

ฝ่ายของคำด้วได้ขึ้น(เล่น) ก่อน อ้ายหวันวิ่งเร็วกว่าคนฝ่ายเส้นแรกจึงเตะผ่านขึ้นไปอย่าง
ง่ายดาย คำด้วก็ขึ้นได้เพราะอาศัยจังหวะที่พี่ชายกับเอื้อยคนหนึ่งหลอกล่อคนฝ่ายเส้นกับ หัวหน้า
ฝ่ายกันหลงทาง แล้วตัวเองก็รีบฉวยโอกาสเข้าไปเตะทันที

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๐๖)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าผู้เขียนใช้ การบรรยาย เรื่องราว และ
เหตุการณ์มุ่งให้ความรู้ และข้อเท็จจริงเป็นสำคัญ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจ โดยมีการ เรียงลำดับ เหตุการณ์
ทำให้เข้าใจง่าย จากการศึกษาพบบรรยายโวหารมากที่สุด จึงมีความสอดคล้องกับสารคดีเยาวชนที่
มุ่งให้ความรู้และข้อเท็จจริง ที่ต้องมีการบรรยายเพื่อให้สมจริง

๒.๒.๒ อธิบายโวหาร

ชุมสาย สุวรรณชมภู (๒๕๔๘ : ๔๘) กล่าวว่า อธิบายโวหาร คือ โวหารที่
ทำให้ความคิดเรื่องหนึ่งกระจ่างชัดเจนขึ้น โดยมีจุดประสงค์จะนำประเด็นที่สงสัยมาอธิบายให้
เข้าใจแจ่มชัด

ปรีชา ช้างขวัญยืน (๒๕๒๕ : ๕๓) กล่าวว่า อธิบายโวหารเป็นการมุ่งนำ
ประเด็นที่อาจสงสัยบางประเด็นมาพิจารณาให้แจ่มแจ้ง คือตอบปัญหาต่าง ๆ ดังนั้นในการเล่าเรื่อง
บางตอนเมื่อมีประเด็นที่เป็นปัญหาก็อาจอธิบายเพิ่มเติม ในส่วนที่อธิบายเพิ่มเติมนี้นับเป็นอธิบาย
โวหาร

กล่าวโดยสรุป อธิบายโวหาร คือ โวหารที่ใช้ชี้แจงเรื่องราว ให้เกิดความรู้ และความเข้าใจที่แจ่มชัด จากสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเริงระบำ ผู้เขียนใช้ การอธิบายถึงเรื่องราว การกระทำ และเหตุการณ์ ดังต่อไปนี้

ผู้เขียน อธิบาย ลักษณะของกลอย และ อธิบาย ขั้นตอนวิธีการ นำกลอยมา ทำอาหาร เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจ และสามารถนำไปปฏิบัติได้ ดังตัวอย่าง

กลอยมีหัวอยู่ในดินเหมือนกับหัวมัน เปลือกสีน้ำตาลมีขน แม้มากกว่ากลอยมีพิษ ถ้าทำไม่ ถูกวิธีเมื่อกินเข้าไปอาจเป็นอันตรายถึงตายได้ การทำกลอยต้องปอกเปลือกเสียก่อน เนื้อกลอยมี สีขาวคล้ายแป้ง เวลาทำแม่จะหั่นเป็นแว่นบาง ๆ ใส่ตะกร้าล้างหลาย ๆ น้ำ แล้วแช่ค้างคืนไว้ จากนั้นเทน้ำทิ้งแล้วแช่ใหม่ ทำอยู่อย่างนั้นจนกลอยจืด หรือแผ่นนิ่มหมดพิษ

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๑๓๗)

ผู้เขียนอธิบายลักษณะของครกที่ใช้สำหรับตำข้าว ที่ทำจากไม้เนื้อแข็ง ส่วน ของตัวครกจะฝังลงในดิน และอีกส่วนที่เรียกว่าแม่มองจะมีสากเพื่อใช้ สำหรับตำข้าว ดังตัวอย่าง

ครกชนิดนี้ ตัวครกทำจากไม้เนื้อแข็ง ขุดให้เป็นหลุม แล้วฝังลงในพื้นดิน ให้ขอบ โผล่ขึ้นมาสักหนึ่งศอก มีแม่มองหรือกระเดื่องซึ่งตัดต้นไม้ขนาดเท่าขามาทั้งลำ ลอกเปลือก และตาให้เรียบ โกลัหางกระเดื่องปักเสาไม้กลมสองเสา เจาะรู สอดเคียว โดยให้แม่มองหรือ กระเดื่องอยู่ตรงกลางระหว่างเสา ด้านหัวของกระเดื่องเจาะรูสำหรับใส่สาก มีลิ้มเพื่อใช้ตอกให้ แน่น ป้องกันสากหล่นใส่หัวคน

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๑๔๔)

การอธิบายวิธีการ เป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย และชัดเจน เช่น วิธี ทำข้าวต้มมัด ดังตัวอย่าง

ข้าวต้มมีอยู่หลายอย่าง แต่อันที่ทำงานที่สุดคือ ข้าวต้มโคล่น (ข้าวต้มมัด) วิธีทำก็เพียงเอา ข้าวสารเหนียวที่หว่าไว้มาห่อกับกล้วยสุก แล้วมัดกลีบข้าวต้มสองอันประกบกันจากนั้นเอาลง ต้มในน้ำจนสุกก็ใช้ได้

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๑๔๕)

ผู้เขียนให้บุคคลในเรื่องเป็นผู้อธิบายให้ผู้อ่านรู้และเข้าใจความหมายของคำ และข้อความในเรื่อง ดังตัวอย่าง

“โสก” หมายถึงอะไร น้ำชาอธิบายว่า คือบริเวณที่ถูกน้ำเซาะเป็นทาง จนดินต่ำลงกว่า พื้นผิวปกติ และว่าโสกไฟทางเข้า หมู่บ้านนี้ ก็เกิดจากน้ำฝนที่ไหลลงมาจากชายคาบ้านแต่ละ หลังรวมกันออกสู่หนทาง(ถนน)มาออกกันที่ปากทาง แล้วไหลเร็วลงสู่ท้องนา

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๑๕)

สารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ ปรากฏการใช้อธิบายโวหาร เช่น การอธิบายลักษณะพืช สิ่งของ และวิธีการทำสิ่งต่าง ๆ โดยผู้เขียนใช้การ อธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้ผู้อ่านเข้าใจ โดยการใช้อย่างที่เข้าใจง่าย ถ้าเป็นภาษาถิ่น ผู้เขียนจะใช้วงเล็บหรือการอธิบายความที่ชัดเจนและรัดกุม ทำให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น

๒.๒.๓ พรรณนาโวหาร

ชุมสาย สุวรรณชมภู (๒๕๔๘ : ๔๘) กล่าวว่า พรรณนาโวหาร คือ โวหารที่กล่าวถึงเรื่องราว สถานที่ บุคคล สิ่งของ หรืออารมณ์อย่างละเอียด และผู้เขียนอาจแทรกความรู้สึกของผู้เขียนลงไปด้วย เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ หรือเกิดอารมณ์คล้ายตาม

ปรีชา ช้างขวัญยืน (๒๕๒๕ : ๔๘) กล่าวว่า พรรณนาโวหาร คือ การที่ผู้เขียนถ่ายทอด สิ่งที่เกิดขึ้นและประทับใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งไปสู่ผู้อ่านได้แก่ อารมณ์ มโนภาพ และความรู้สึก มากกว่าจะเป็นการกล่าวข้อเท็จจริง

นพดล จันทรพิชญ์ (๒๕๔๒ : ๕๔) กล่าวว่า พรรณนาโวหาร คือ การใช้ถ้อยคำให้ผู้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์ตามที่ผู้เขียนพรรณนา มักแทรกความรู้สึกของผู้เขียนไว้ด้วย

กล่าวโดยสรุป พรรณนาโวหาร คือ การใช้ภาษาที่กล่าวถึงเรื่องราว สถานที่ บุคคล สิ่งของหรืออารมณ์ที่ผู้เขียนต้องการสื่อให้ผู้ผู้อ่านเกิดจินตภาพคล้ายตาม จากสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ ผู้เขียนใช้การพรรณนาถึงเรื่องราว สถานที่ บุคคล สิ่งของ และเหตุการณ์ ดังปรากฏต่อไปนี้

ผู้เขียนพรรณนาเสียงดนตรีที่มีความไพเราะเปรียบกับสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ ได้แก่ ต้นไม้ แมลง ที่เคลื่อนไหวอย่างอ่อนช้อย ดังตัวอย่าง

ลายแคนที่ พลั่วไพเราะอย่าง “ลมพัดพร้าว ” ซึ่งลอกเลียนจากการสั่นไหวของใบมะพร้าว ลายแมลงภู่มดดอก” มีที่มาจากเสียงขับปี่กั้ง ๆ ของแมลงภู่มดเวลาบินหาน้ำหวานลาย

“นกไต่บินข้ามทุ่ง” ก็มีจังหวะงดงามเหมือนนกไต่(นกหัวขวาน) กางปีกบินเจิดขึ้นสู่ท้องฟ้า แล้ว
ค่อย ๆ ร่อนลง

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๒๕)

ผู้เขียนพรรณนาธรรมชาติที่แสดงให้เห็นถึงความร้อนของดวงอาทิตย์ กับท้องนาที่
ว่างเปล่า ดังตัวอย่าง

ทุ่งนาสีน้ำตาลแว้งแว้ง ดวงตาเร็น* แผลแสงจ้า อากาศร้อนจนมองเห็นเปลวแดดเด่นอยู่ยิบ
ยับ ดอกจานสีแดงเริ่มแย้มกลีบ อีกไม่นานนอรอก ดอกกุนสีเหลืองจะทิ้งตัวลงเป็นพวงบานงาม
ออกมาแข่งบ้าง

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๑๒๕)

จากการศึกษาสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเริงระบำ มีการ
ใช้พรรณนาโวหารไม่มาก นัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสารคดีมีเนื้อหาที่มุ่งความรู้หรือข้อเท็จจริงเป็น
หลัก แต่อย่างไรก็ตามผู้เขียนได้สอดแทรกพรรณนาโวหารไว้ เพื่อสร้างอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่าน
ให้คล้อยตามเรื่องราว เกิดจินตภาพและเพลิดเพลินกับการอ่านยิ่งขึ้น

๒.๒.๔ สาธกโวหาร

ชุมสาย สุวรรณชมภู (๒๕๔๘ : ๕๐) กล่าวว่า สาธกโวหาร คือ โวหารที่
ยกตัวอย่างหรือยกเรื่องราวมาประกอบเนื้อเรื่อง เพื่อให้เข้าใจเนื้อเรื่องได้ดียิ่งขึ้น ตัวอย่างหรือ
เรื่องราวที่ยกมาอาจเกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์ หรือเป็นนิทานก็ได้ ข้อความสาธกโวหารนี้ต้อง
ปรากฏร่วมกับโวหารชนิดอื่น เช่น เทศนาโวหาร หรืออธิบายโวหาร

นพดล จันทรเพ็ญ (๒๕๔๒ : ๕๔) กล่าวว่า สาธกโวหาร คือ การอ้าง
ตัวอย่างให้เห็นสมจริง โดยยกเรื่องอื่นเป็นอุทาหรณ์ ประกอบเรื่องที่น่ามาสาธก เช่น นิทานชาดก
นิทานอีสป หรือจากวรรณคดี ตำนานต่าง ๆ

กล่าวโดยสรุป สาธกโวหาร คือ โวหารที่ใช้การยกตัวอย่างหรือเรื่องราวมา
ประกอบเรื่องที่กำลังกล่าวมาแล้วให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยปรากฏอยู่ร่วมกับเทศนาโวหาร หรืออธิบาย
โวหาร จากสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเริงระบำ ปรากฏการใช้สาธกโวหารดังนี้

* ดวงอาทิตย์

สาธกโวหารปรากฏรวมกับอธิบายโวหาร สาธกโวหารที่ปรากฏ คือนิทานเรื่อง ท้าวขลุกับนางอ้ว และตอนท้ายมีการอธิบายเพื่อให้เห็นว่าทำไมดอกไม้กับแมลงจึงเป็นของคู่กัน เนื่องจากนางอ้วกับขลุตายไปแล้วมาเกิดเป็นดอกไม้และแมลง ดังตัวอย่าง

“พ่อแม่ของนางอ้วกับขลุเป็นเสี่ยว (เพื่อน) กัน แต่ตอนที่ตั้งท้องนั้น แม่ ของ นางอ้วไปเมืองของแม่ท้าวขลุแล้วเกิดออกยากกินหมากส้มเกลี้ยง (ส้มโอ) แต่ว่าแม่ของขลุขี้เกียจ (ขี้เหนียว) ไม่ยอมให้ โดยตัว (โกหก) ว่ามันยังไม่สุก แม่ของนางอ้วเลยเคียด(โกรธ)นับตั้งแต่วันนั้นมา

พอขลุกับนางอ้วเติบโตขึ้น ทั้งสองคนต่างก็รักกัน แต่แม่ของนางอ้วยังเคียดอยู่ เลยยกนางอ้วให้กับท้าวขุนนาง ซึ่งเป็นคนมีฐานะดีแต่หน้าตาจี๋เหว่ นางอ้วเสียใจจึงผูกคอตาย ท้าวขลุตัดสินใจใช้ดาบแทงตัวเองให้ตายตามไปด้วย”

นี่ชาบบอกว่าสองคนนั้นฮักกันหลาย นางอ้วจึงกลับชาติไปเกิดเป็นดอกไม้ เรียกว่า ดอกนางอ้ว และท้าวขลุไปเกิดเป็นแมลงชนิดหนึ่ง มีสีดำ แมลงนี้ชอบเกาะอยู่ที่ดอกนางอ้วเสมอ

(โสภโผใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๐๖)

สาธกโวหารปรากฏรวมกับเทศนาโวหาร สาธกโวหารที่ปรากฏ เป็นนิทานเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในคืนเดือนสว่างแล้วเกิดมีดลง ชาวบ้านในหมู่บ้านต่างพากันตีเกราะเคาะไม้ เด็ก ๆ เกิดความสงสัยแม่จึงเล่านิทานให้ฟัง พร้อมกับสอนให้ปฏิบัติตนในชีวิตประจำวันด้วย ดังตัวอย่าง

แม่ใจดีเล่าเป็นนิทาน ให้ฟังว่ามีชายชกจนคนหนึ่งเดินทางออกไปเสี่ยงโชค ระหว่างทางได้พบบงเห่ากับพังพอนกำลังต่อสู้กันอยู่ใกล้ต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง จึงจอบเบ้ง (แอบดู) ก็เห็นว่า เมื่องูตายพังพอนก็ไปแห่น (แทะ) เปลือกต้นไม้ที่อยู่ใกล้ ๆ มาพ่นใส่ งูก็พ่น เวลาพังพอนตาย งูเห่าก็ทำเช่นเดียวกัน

ชายคนนั้นจึงถากเอาเปลือกไม้ใส่ห่อผ้า แล้วออกเดินทางต่อไป ระหว่างทางได้พบอีกานอนตายอยู่ จึงลองเคี้ยวเปลือกไม้แล้วพ่นใส่ อีกา ก็พ่นมีชีวิต อีกาจึงตอบแทนบุญคุณด้วยการไปหาอาหารมาให้กิน

“มันหาอย่างไรอ้อแม่” บักเคนกลัวสงสัย

“หาลักจากคิบข้าว กับคาบปั้งปลา ปั้งเอียน (ปลาไหล) ของคน” แม่ว่า “มันถึงได้ชื่อว่าอีกาขี้ลัก นั่นไง”

คำเดียวกับพี่ชาย น้องชายพยักหน้าเข้าใจอย่างพร้อมเพรียง เพราะอย่างนี้เอง เวลาไปนาแม่ถึงสอนให้เก็บกระดิบข้าว กับอาหารไว้อย่างดี

(โสภโผใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๕๕)

จากการศึกษาพบว่า สาธกโวหาร มีไม่มากนัก และจะปรากฏร่วมกับอธิบายโวหารและเทศนาโวหาร เนื่องจาก สาธกโวหาร เป็นการยกตัวอย่างหรือเรื่องราวมาประกอบเนื้อเรื่อง เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงต้องเกี่ยวข้องกับบุคคล เหตุการณ์หรือนิทานที่ต้องยกมาเป็นตัวอย่างในการอธิบาย และใช้ในการอบรมสั่งสอนโดยทั่วไป

๒.๒.๕ เทศนาโวหาร

ชุมสาย สุวรรณชมภู (๒๕๔๘ : ๔๕) กล่าวว่า เทศนาโวหาร คือ โวหารที่กล่าวชักจูงผู้อื่นให้มีความเห็นคล้อยตามให้เชื่อถือและให้ปฏิบัติตาม การเขียนโวหารนี้ต้องอาศัยเหตุผล มีหลักฐานอ้างอิง ตลอดจนหยิบยกคติธรรม และสัจธรรมมาเป็นอุทาหรณ์มักใช้อธิบายหลักธรรม

ชะลอ ลอดลาย (๒๕๔๔ : ๒๖) กล่าวว่า เทศนาโวหาร คือ ส่วนที่ใช้แสดงหรืออธิบายข้อความให้กว้าง ขวางออกไป โดยเอาเหตุผลหรือหลักฐานประกอบความรู้ความเห็นของผู้แต่ง ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจความหมายชัดเจน

นพดล จันทรเพ็ญ (๒๕๔๒ : ๕๔) กล่าวว่า เทศนาโวหาร คือ การกล่าวจูงใจให้ผู้อื่นเห็นคล้อยตาม ก่อให้เกิดความเลื่อมใสเชื่อถือ อยากปฏิบัติตาม ดังเช่น พระเทศน์เกี่ยวกับข้อธรรมะต่าง ๆ การให้โวหารชนิดนี้ต้องอาศัยเหตุผล มีหลักฐานอ้างอิง

กล่าวโดยสรุป เทศนาโวหาร คือ การใช้โวหารเพื่อชักจูง แนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นเชื่อถือและปฏิบัติตาม จากสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโฆโฆโฆ และลมแล้งเร้งระบำ ปรา กฎ เทศนาโวหาร เช่น งานกินดอง คือการแต่งงานของคนอีสาน เมื่อคู่บ่าวสาวแต่งงานกันนิยมให้ผู้ใหญ่ที่ตนเคารพนับถือ กล่าวคำอวยพรเพื่อเป็นคำสอนนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตคู่ ดังตัวอย่าง

ตาผูกแขนให้ทั้งอ้ายสาวและเอื้อยพี่ แต่ไม่อวยพรว่าให้เงินทองไหลมาเทมา หรือ “ออกจากบ้านให้เจ้าหล่มชุมคำ” (หล่ม- ตกหล่ม, คำ – ทองคำ) และ “นอนหลับให้ได้เงินหมื่น นอนตื่นให้ได้เงินแสน แบนมือไปให้ได้แก้วมณีโชติ ” อย่างที่คำได้ยืมจากใคร ๆ แต่ตาบอกทั้งสองคนว่า ให้ยี่สิบตัว- กองเมีย กับต้องหนักแน่นและอดทน ถ้าผัวเป็นไฟ เมียต้องเป็นน้ำ จึงจะไม่ล้างกันและอยู่ด้วยกันได้

(ลมแล้งเร้งระบำ ๒๕๕๓ : ๑๒๕)

จากการศึกษา เทศนา โวหาร ที่ปรากฏ ใน สารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโฆโฆโฆ และลมแล้งเร้งระบำ พบว่าผู้ใหญ่อซึ่งเป็นต้นแบบของลูกหลานจะให้พร หรือคำสั่งสอนลูกหลานเพื่อนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตต่อไป

๒.๓ การใช้ภาพพจน์

ภาพพจน์ คือ ถ้อยคำที่ทำให้เกิดภาพในใจ โดยใช้กลวิธีหรือชั้นเชิงในการเรียบเรียงถ้อยคำให้มีพลังที่จะสัมผัสอารมณ์ของผู้อ่านจนเกิดความรู้สึกประทับใจ เกิดความเข้าใจลึกซึ้งและเกิดอารมณ์สะท้อนใจมากกว่าถ้อยคำที่กล่าวอย่างตรงไปตรงมา (ชุมสาย สุวรรณขมภู ๒๕๔๘ : ๕๓)

ธนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๕ : ๔๑) กล่าวว่า ภาพพจน์ คือ การเขียนอย่างแจ่มแจ้งจนมองเห็นภาพโดยใช้ความเปรียบเป็นหลัก

กล่าวโดยสรุป ภาพพจน์ คือ กลวิธีการใช้ถ้อยคำการเปรียบเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพและเกิดความเข้าใจ จากสารคดีเขาวงกตเรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเร้งระบำ ปราบฎการใช้ภาพพจน์ คือ อุปมา อุปมาถ้อย การเลียนเสียงธรรมชาติ การกล่าวอ้างถึง และบุคลาธิษฐาน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

อุปมา คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งที่โดยธรรมชาติแล้วมีสภาพที่แตกต่างกัน แต่มีลักษณะเด่นร่วมกัน และใช้คำที่มีความหมายว่า “เหมือน” หรือ “คล้าย” เป็นการแสดงการเปรียบเทียบเพื่อยืนยันให้เหมือนจริง (ชุมสาย สุวรรณขมภู ๒๕๔๘ : ๕๓)

ธนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๕ : ๔๑) กล่าวว่า อุปมา คือ การเปรียบสิ่งหนึ่งเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่งโดยใช้คำเชื่อม ได้แก่ เหมือน ราว ราวกับ เปรียบ คด ประดุจ ดัง ดั่ง เฉก เช่น เพียง ประหนึ่ง ปีมว่า ปาน

กล่าวโดยสรุป อุปมา คือ การใช้คำที่มีความหมายในการเปรียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งเพื่อแสดงให้เห็นเหมือนจริง จาก สารคดีเขาวงกต เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเร้งระบำ พบการใช้คำอุปมา เช่น ผู้เขียนเปรียบดอกกระเจียวว่าแหลมเหมือนหน่อไม้ ดังตัวอย่าง

“ดอกกระเจียวมาแล้วมันแทงดอกอย่างเร้งร่าขึ้นก่อนใคร หลังจากทีนอนสงบนิ่งอยู่ ได้ดินอย่างอดทนตลอดช่วงหน้าแล้ง ปลายที่ค่อย ๆ โผล่มานั่นเล็กกระจิริด แหลมเหมือนยอดหน่อไม้

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๑๔)

ผู้เขียนเปรียบเห็ดชนิดหนึ่ง คือ เห็ดเผาะซึ่งขึ้นอยู่บริเวณรอยแยกผิวดิน ว่ามีลักษณะดอกสีดำกลม ๆ เหมือนก้อนกระสุนดินเหนียว ดังตัวอย่าง

“แม่บอกว่าเห็ดชนิดนี้จะมาก่อนเห็ดชนิดอื่นเมื่อได้รับน้ำฝน ดอกของมัน กลมเหมือน
ก่อนกระสุนดินเหนียว”

(โสภโณไบขาว ๒๕๕๓ : ๑๕)

ผู้เขียนเปรียบหญิงสาวที่ไม่มีผู้ชายใดหมายปอง กับต้นอ้อยที่อยู่กลางกอไม่มีใครได้พบเห็น ดังตัวอย่าง

ตัวผู้สาวนั้นยังไม่มีใครเลย เหมือนต้นอ้อยที่เกิดอยู่กลางกอที่ไม่มีอะไรมาแผ้วพาน

(โสภโณไบขาว ๒๕๕๓ : ๑๐๕)

ผู้ชายมักจะเปรียบความรักของตนที่มีต่อผู้หญิงว่าเหมือนข้าวรักนา ปลารัก
หนอง ละมั่งรักผืนป่า ดังตัวอย่าง

ผู้บ่าวอีกคนบอกว่าการรักของตนที่มีต่อผู้สาวนั้นมันคงเหมือน ข้าวรักนาปลารักหนอง
ละมั่งรักผืนป่า

(โสภโณไบขาว ๒๕๕๓ : ๑๑๐)

พืชแต่ละชนิดมีความแตกต่างกันทั้งลำต้น ใบ ดอก เช่น ต้นชาดมีลักษณะ
ยอดอ่อน กลีบเลี้ยงสีแดง ตั้งสูงชัน ผู้เขียนเปรียบกลีบเลี้ยง ยอดอ่อนของต้นชาดเหมือนความแหลม
ของปลายมีด ดังตัวอย่าง

ยอดอ่อนของต้นชาด (เหียง) มีกลีบเลี้ยงสีแดง ตั้งโด่งแหลมเหมือนปลายมีดแหลม พอ
ใบสีเขียวข้างในโผล่ออกมากลีบเลี้ยงนี้จะเหี่ยว และร่วงทิ้ง

(โสภโณไบขาว ๒๕๕๓ : ๑๑๕)

เทาเป็นพืชชนิดหนึ่ง คนอีสานนำมากินเป็นอาหาร เป็นพืชที่อาศัยอยู่ในน้ำใส ๆ
ลักษณะเป็นสาย ผู้เขียนจึงเปรียบเส้นเทา เหมือนกับเส้นผม ดังตัวอย่าง

เส้นของเทานี้เหมือนเส้นผม มันเป็นพืชชนิดหนึ่ง สีเขียว ๆ ลอยเป็นสายอยู่ใต้น้ำ

(โสภโณไบขาว ๒๕๕๓ : ๑๒๕)

ผู้เขียนเปรียบเครื่องมือดักกบ ว่ามีลักษณะคล้ายฝ่ามือใหญ่ ๆ สองข้างประกบกัน
ดังตัวอย่าง

แงบเป็นเครื่องมือที่ใช้ดักกบ มันมีรูปร่างคล้ายฝ่ามือใหญ่ ๆ สองข้างประกบกัน ตาसान
จากไม้ไผ่โดยทำง่าม หรือฝ่าเป็นทางเข้า

(โสภโณไบขาว ๒๕๕๓ : ๑๕๒)

ผู้เขียนเปรียบเรือเกวาล์ยที่มีขนาดใหญ่เหมือนงู ดังตัวอย่าง

ตีนป่าทอดขา วเหมือนไม่มีที่สิ้นสุด ยิ่งลึกเข้าไปก็ยิ่งรกเรือ คำด้วงหมองเครือไม้
(เกวาล์ย) พาดระโยรยางค์ บางเถาใหญ่มาก และคลเคลียวล้ายงู

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๕๕)

ผู้เขียนเปรียบโสกไฟซึ่งเป็นทางเข้าหมู่บ้านเหมือนประตูระหว่างท้องนา กับหมู่บ้าน
ดังตัวอย่าง

โสกไฟนี้เป็นทางผ่านเข้าออก ซึ่งเปรียบเสมือนประตูระหว่างท้องนา กับหมู่บ้าน

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๑๕)

จะเห็นได้ว่า การใช้ภาพพจน์แบบอุปมา ที่ปรากฏในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟ
ใบข้าวและลมแล้งเริงระบำ ผู้เขียนมีการใช้ถ้อยคำเพื่อแสดงการเปรียบเทียบ ได้แก่ เหมือน , คล้าย ,
เปรียบเสมือน โดยสิ่งนำมาเปรียบเทียบเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว เช่น การเปรียบกับพืช สัตว์และสิ่งของ
เครื่องใช้

อุปลักษณะ คือ การเปรียบเทียบด้วยการกล่าวว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำ
แสดงการเปรียบเทียบว่า “เป็น” หรือ “คือ” จะมีความลึกซึ้งกว่าอุปมา (ชุมสาย สุวรรณขมภู
๒๕๔๘ : ๕๓) การใช้อุปลักษณะปรากฏ ดังนี้

ผู้เขียนเปรียบดอกกระเจียวที่เกิดตามธรรมชาติในฤดูฝน คือ สัญลักษณ์ของความ
มีชีวิตชีวา ดังตัวอย่าง

“ ดอกกระเจียว คือ สัญลักษณ์ของความมีชีวิตชีวา ”

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๔)

คนอีสานนับถือบรรพบุรุษจึงเชื่อว่า เจ้าปู่คือบรรพบุรุษ ดังตัวอย่าง

“ตาบอกว่าเจ้าปู่คือบรรพบุรุษ”

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๒๘)

ผู้เขียนเปรียบควันไฟคือสัญลักษณ์ของความไม่อดอยาก เนื่องจากคนอีสานกลับ
จากนาถึงบ้านก็เป็นเวลาค่ำ ทุกครัวเรือนจึงเริ่มก่อไฟเพื่อเตรียมปรุงอาหารมื้อเย็น ดังตัวอย่าง

“ควันไฟคือสัญญาณของความไม่คอยหากคำแลง*ลงบ้านไหนไม่มีควันไฟแสดงว่าครอบครัวนั้นกำลังประสบปัญหา”

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓: ๕๘)

ผู้เขียนกล่าวถึงการถ่ายทอด**ของผู้ชายที่ต้องการบอกความในใจกับผู้หญิง เมื่อผู้หญิงได้ฟังจึงได้ตอบและเปรียบตนเองว่าคือต้นอ้อยที่เกิดกลางกอไม้ให้หื้ออะไรมาแผ้วพานดังตัวอย่าง

“น้องก็ปอดอ้อยส้อย คืออ้อยกลางกอ กาบมีห่อ หน่อมีซอน”

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๐๕)

ผู้เขียนเปรียบแคนคือเสียงสวรรค์ เพราะแคนเป็นเครื่องดนตรีที่มีความไพเราะดังตัวอย่าง

เสียงแคนดังเจื้อยแจ้ว ผู้เฒ่าหลายคนเอียงหูฟังอย่างตั้งใจ ตาว่าแคนคือเสียงสวรรค์ เพราะสำเนียงมันไพเราะยิ่งกว่าคนศรีชั้นใด ๆ

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๓๐)

จะเห็นว่า อุปลักษณ์ ที่ปรากฏในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ มีการใช้ถ้อยคำเปรียบเทียบ ได้แก่ “คือ” การใช้ภาพพจน์ ประเทณีทำให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของคำ และข้อความที่ผู้เขียนต้องการเปรียบเทียบได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

การเลียนเสียงธรรมชาติ คือ การใช้คำที่เลียนเสียงธรรมชาติ เช่น เสียงดนตรี เสียงร้องของสัตว์ หรือเลียนเสียงกิริยาอาการต่าง ๆ ของคน เช่น เสียงระฆังดังหังงแห่งวังเวงแว่ว (เลียนเสียงของระฆัง) (ชุมสาย สุวรรณชมภู ๒๕๔๘ : ๕๕) ในสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ ปรากฏการใช้ภาพพจน์การเลียนเสียงธรรมชาติ ดังนี้

เสียงสัตว์

เลียนเสียงบินของขลุ่ย ดังตัวอย่าง

“เสียงขลุ่ยบินดังวี ๆ อยู่ข้างหู”

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๘)

* คำ

** คำคม

เสียงของเขียดเมื่อกระโดดลงน้ำ ดังตัวอย่าง

“เขียดน้อยตกใจกระโดดน้ำดังจ๋อมขามคนเดินผ่าน”

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๒๔)

เลียนเสียงร้องของนก ได้แก่ นกเพี้ยง นกจิบ และนกกระปูด
ดังตัวอย่าง

“นกจิบเพี้ยงร้องจิบ ๆ บินลือลมพุง อีเหี่ยว (เหยี่ยว) กางปีกกวัดเฉวียนอยู่บนท้องฟ้า”

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๔๑)

จกจั่น เรไร แข่งกันส่งเสียง แต่ ที่น่ากลัวคือ นกกก (นกกระปูด) เสียงกด ๆ ๆ ดัง
จากราวป่าเหมือนคนกำลังร้องเรียก

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๒๑๓)

เลียนเสียงร้องของเขียด ดังตัวอย่าง

เขียดจะนาตัวเล็ก ๆ ที่มีสีเขียวเป็นแนวข้างลำตัวและบนหลังเหมือนใครแก่งจิด ร้อง
แอ๊บ ๆ รับกันเสียงดัง

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๖๓)

เลียนเสียงขันของไก่ ดังตัวอย่าง

เสียงไก่ขันเอ็กอีเอ็ก ๆ ดังรับกัน จากฟากหนึ่งสู่อีกฟากหนึ่งของหมู่บ้าน

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๗๐)

เลียนเสียงร้องของแมงคาม ดังตัวอย่าง

เวลาค่ำตัวถูกตัว มันต้องผกหัว ขยับแขนขาและชอบร้องดังเอี้ยดอ๊าด ๆ

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๕๔)

เลียนเสียงลักษณะการกระทำของกระต่าย ดังตัวอย่าง

กระต่ายตัวเป็น ๆ นาดาน่ารักมากขนของมันฟู หูยาว และชอบทำจมูก ฟุดฟิด ๆ อยู่
ตลอดเวลา

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๑๑๖)

เสียงเสียงเห่าของสุนัข ดังตัวอย่าง

เสียงหมาสองตัวของนายหาโฮ้ง ๆ คำด้วลใจสะอึกโฮยง

(โสภโผโผโผ ๒๕๕๓ : ๒๒๐)

เสียงเสียงแมลงภู่วเวลาขยับปีก ดังตัวอย่าง

ลายแค้นที่พลั่วไฟเราอย่าง “ลมพัดพร้าว ” ซึ่งลอกเลียนจากอาการสั่นไหวของใบมะพร้าว ลาย (แมลงภู่วตอมดอก” มีที่มาจากเสียงขยับปีกหึ่ง ๆ ของแมลงภู่วเวลาบินหาน้ำหวานลาย “นกโสบินข้ามทุ่ง ” ก็มีจังหวะคงามเหมือนนกโสบ (นกหัวขวาน) กางปีกบินเจดขึ้นสู่ท้องฟ้าแล้วค่อย ๆ ร่อนลง

(ลมแล้งเร้งระบำ ๒๕๕๓ : ๒๕)

เสียงที่เกิดจากการกระทำของคนหรือธรรมชาติ เช่น

เสียงเสียงกระดิ่งรถจักรยาน ดังตัวอย่าง

เสียงคิดกริ่งจักรยานดังกริ่ง ๆ อยู่ข้างหลัง

(โสภโผโผโผ ๒๕๕๓ : ๗๖)

เสียงเสียงน้ำเดือด ดังตัวอย่าง

ครูเดียนน้ำก็เดือดเสียงดังอ้อบ ๆ

(โสภโผโผโผ ๒๕๕๓ : ๕๐)

เสียงเสียงการใช้ชาติน้ำ ดังตัวอย่าง

พี่ชายใช้ชาติน้ำตูม ๆ น้องชายเลยทำบ่าง

(โสภโผโผโผ ๒๕๕๓ : ๑๓๐)

เสียงเสียงการดำข้าวด้วยครกกระเดื่อง ดังตัวอย่าง

ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังชอบดำข้าวกินเอง ตอนหัวรุ่งของทุก ๆ วันจึงมีเสียงดัง จัก –กะ – ลั่น – จัก ๆ ตามจังหวะการเหยียบดังให้ได้ยินอยู่เสมอ

(โสภโผโผโผ ๒๕๕๓ : ๑๔๕)

เสียงเสียงจังหวะการตีกลองยาว ที่ใช้ตีในงานแห่บุญพลูส ดังตัวอย่าง

เสียงกลองทาง ตีเส็กกัน ปะ เป้ง ปะ เป้ง ปะ เป้ง ๆ ดังมาให้ม่วนหัวใจเหลือหลาย

(โสภโผโผโผ ๒๕๕๓ : ๒๒๑)

เสียงเสียงกอไฟที่เบียดเสียดกัน เมื่อลมพัด ดังตัวอย่าง

“ไฟโยกลำตามแรงลม เสียงออกแอต ๆ ดังอยู่เป็นระยะ”

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๓๗)

เสียงเสียงน้ำฝนที่ตกผ่านหลังคาบ้าน แล้วลงสู่พื้นดิน ดังตัวอย่าง

น้ำจากหลังคาไหลลงสู่ดินอยู่บ่อย ๆ

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๕๕)

จะเห็นได้ว่า การเลียนเสียงธรรมชาติ ที่ปรากฏใน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ พบการเลียนเสียงที่เกิดจากการกระทำของคน สัตว์ และธรรมชาติ ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ ความรู้สึก อีกทั้งเป็นการแสดงให้เห็นการใช้ภาษาของผู้เขียน

การกล่าวอ้างถึง

การกล่าวอ้างถึงหรือการกล่าวหาความ คือการกล่าวอ้างถึงบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ (ชุมสาย สุวรรณชมภู ๒๕๔๘ : ๕๖) ในสารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ ได้ปรากฏการใช้ภาพพจน์โดยการกล่าวอ้างถึง ดังนี้

ผู้เขียนกล่าวถึงเรื่องท้าวขลุกับนางอ้วซึ่งป็นเรื่องที่คนอีสานรู้จักดีและเป็นเรื่องที่คณะหมอลำนิยมนำมาแสดงในงานบุญ ดังตัวอย่าง

นางอ้วเป็นชื่อของนางเอกในเรื่องขลุกับนางอ้ว ที่หมอลำนำมาแสดงบ่อย ๆ ขามมีงานบุญ

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๐๕)

นอกจากแสดงในงานบุญ คนอีสานยัง นิยมเล่นนิทานท้าวขลุกับนางอ้ว ให้ลูกหลานฟัง เช่น พวกเด็ก ๆ อยากฟังนิทานนี้ชาวย่าเล่าให้ฟัง ดังตัวอย่าง

ตอนจบนายต้องบอกว่านางอ้วใช้เส้นไหมผูกคอตาย ส่วนท้าวขลุก็ใช้ดาบแทงตัวเอง ดวงวิญญาณของนางอ้วกลับไปเกิดเป็นดอกไม้ และท้าวขลุเกิดเป็นแมลง ส่วนแม่ซึ่งนั่งเก็บกากออกจากข้าวสารที่จะหมักก่อนเข้าอนเพื่อใช้นึ่งในรุ่งเช้า ต้องเสริมว่า บางที บางคนที่เชื่อว่า ท้าวขลุกลับชาติไปเกิดเป็นดอกไม้เช่นกัน ชื่อว่า ดอกขลุ

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓ : ๑๕๗)

แฉน คือ เทวดาที่อยู่บนฟ้า เป็นผู้กำหนดและคอยดูแลคน ตามความเข้าใจของเด็ก ๆ ที่ผู้ใหญ่เล่าให้ฟัง เช่น การทำให้ฝน ตมมีน้ำสำหรับการปลูกข้าว คนจึงต้องมีการขอฝนจากแฉนโดยมีพิธีกรรมที่เรียกว่า บุญบั้งไฟ ดังตัวอย่าง

คำคำถามเม่ว่า แถน คือไกร แม่บอกว่าป็นเทวดาที่อยู่บนฟ้า ผู้คอยดูแลความเป็นไปของมนุษย์ ยามถึงเดือนหกบางหมู่บ้านเอาบุญบังไฟ เพื่อจุด (จุด) ส่งไปขอฝนจากพญาแถน

(โสกไฟใบข้าว ๒๕๕๓:๑๕๔)

ผู้เขียนกล่าวถึงท้าวทักคำที่เป็นแค้นแค้นและได้แต่งงานกับนางลุน แม้ว่าหน้าตาของท้าวทักคำจะจี๋เห่ แต่สามารถเป่าแคนได้อย่างไพเราะ ดังตัวอย่าง

นิทานเรื่องท้าวทักคำนั้น พระเอกคือท้าวทักคำซึ่งมีหน้าตา จี๋ร้าย (จี๋เห่) เป่าแคนเก่ง จนได้พบและแต่งงานกับนางลุนลูกสาวเจ้าเมืองซึ่งเป็นนางเอก

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๓๐)

นำชายเล่าเรื่องเกี่ยวกับความเป็นมาของกระต่ายที่ว่าทำไมจึงมีรูปกระต่ายไปอยู่บนดวงจันทร์ ให้เด็ก ๆ ฟัง ดังตัวอย่าง

ในใจคิดถึงนิทานเรื่องพระอินทร์เขียนรูปกระต่ายไว้บนดวงจันทร์ที่ นำชายเคยเล่าให้ฟัง อยู่บ่อย ๆ กระต่ายในปากนั่งมองพวกมัน เหมือนคำเดียวกับพี่ชายน้องชายพากันนอนมองแสงงามจากนอกชานยามค่ำคืนเดือนหงาย

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๖๖)

จะเห็นได้ว่า การกล่าวอ้างถึง ที่ปรากฏใน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ มีการกล่าวอ้างถึงเรื่องเล่า และนิทาน ซึ่งผู้เขียนสามารถทำให้ผู้อ่านอยากติดตาม ใครรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้น อีกทั้งได้รับความเพลิดเพลินจากเรื่องที่เป็นเนื้อหาความรู้อีกด้วย

บุคลาธิษฐาน

บุคลาธิษฐาน คือ การนำสิ่งที่ไม่มีชีวิต หรืออาการนามมากล่าวให้เหมือนกับสิ่งที่มีชีวิต หรือมีคุณสมบัติ หรือมีความรู้สึกอย่างมนุษย์ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความประทับใจ อารมณ์ สะเทือนใจ หรือให้ภาพทั้งดงามเป็นภาษากวีมา ถกว่าการใช้ภาษาอย่างตรงไปตรงมา (วินิตา ดิธิยนต์ ๒๕๓๗ : ๑๑๒)

จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ (๒๕๔๓ : ๔๘) กล่าวว่า บุคลาธิษฐาน คือ การสมมติให้สิ่งไม่มีชีวิตมีความรู้สึกหรือมีอกกับปฏิกิริยาล้ายคน

จากสารคดีเยาวชน เรื่อง ลมแล้งเริงระบำ ปรากฏการใช้ภาพพจน์บุคลาธิษฐาน เช่น

ห้องหุ่เริ่มแห้ง ดอกไม้ก็ร่ายรำรับฤดูกาลที่ผ่านมาเยือนทั้งดอก ภูผาพ่น เรือมา
จนถึงดอกคูณเหลืองสดใส เบ่งบานสว่างไสว หรือดอกกล้วยไม้งามอร่ามตา

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๗)

จากข้อความข้างต้นกล่าวถึงดอกไม้ที่ชูช่อพลิวไหวไปกับธรรมชาติของฤดูกาล
ในที่นี้ ผู้เขียน ใช้คำว่า ร่ายรำ ซึ่งปกติจะใช้กับสิ่งมีชีวิต

นอกจากนี้ผู้เขียนยังพรรณนาว่าดอกดอกภูผาพ่นว่าเศร้าสร้อย หมู่ต้นมะขาม
และต้นมะม่วงก็ซึมซา เหมือนกับอารมณ์ความรู้สึกของคำศัพท์ที่มีต่อสีขาวโหม่น ดังตัวอย่าง

ต้นดอกภูผาพ่นค้อมกิ่งพาใบเหลืองซีดคล้อยอย่างเศร้าสร้อย หมู่ต้นมะขาม ต้นมะม่วง
ที่เคยปีนเล่นทุกวันก็ซึมซา หยุดแกว่งใบราวกับกำลังรับรู้ถึงความอาดูรในหัวใจของคำศัพท์
คราวหนึ่งเหมือนแว่วเสียงกึ่ง ๆ ที่ปลายหู คล้ายคำสั่งล้าของสีขาวโหม่นกับวุ้นน้อย คำศัพท์ล้น
สะอื้นกระซิบว่า “ลาก่อน” ฝากแสงแดดกับสายลมไปให้ทั้งน้ำตา

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๓๔๖)

ภาพพจน์ที่พบมากที่สุดจากสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเริง
ระบำ คือ อุปมา ซึ่งเป็นความเปรียบที่พบในเนื้อหาโดยทั่วไป ภาพพจน์ที่ปรากฏรองลงมา ได้แก่
การเลียนเสียงธรรมชาติ ซึ่งเป็นเสียงที่เกิดจากการกระทำของคนและเสียงร้องของสัตว์ที่มีอยู่ใน
ธรรมชาติ และภาพพจน์ที่พบน้อยที่สุด ได้แก่ บุคลาธิษฐาน

จากการศึกษาสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเริงระบำ ผู้ศึกษา
พบว่าผู้เขียนใช้กลวิธีการเขียนและการใช้ภาษา ในการนำเสนอเรื่องราวที่ เข้าใจง่าย ใช้ภาษาไม่
ซับซ้อน แม้ว่าจะมีภาษาถิ่น แต่ผู้เขียนใช้การอธิบายความสอดคล้องในเนื้อหา การใช้วงเล็บ และ
เชิงอรรถ ทำให้ผู้อ่านได้รับบรรณรตทางภาษาอีกแง่มุมหนึ่ง ด้วยสารคดีมีเนื้อหาที่มุ่งให้ความรู้หรือ
ข้อเท็จจริงเป็นหลัก ย่อมทำให้เกิดความรู้สึกเบื่อได้ หากใช้ภาษาที่เป็นทางการมากเกินไป ดังนั้น
ผู้เขียนจึงมีกลวิธีการนำเสนอที่น่าสนใจ และดึงดูดใจผู้อ่าน อีกทั้งกลวิธีการนำเสนอ ที่หลากหลาย
เช่น การเล่าเรื่อง การแทรกอารมณ์ขัน บทสนทนา นิทาน เพลง เป็น ต้น นอกจากนี้ ผู้เขียน ยัง
เลือกใช้ภาษา โวหารและ ภาพพจน์ ได้อย่างไพเราะสอดคล้องกับเรื่องราว ทำให้เยาวชนอ่าน ด้วย
เพลิดเพลิน และสามารถซึมซับความรู้ได้อย่างยอดเยี่ยม

บทที่ ๔

คุณค่าของสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเรังระบำ

สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเรังระบำ เป็นสารคดีสำหรับเยาวชน ที่ให้ความรู้ ความบันเทิง และให้แนวทางในการดำเนินชีวิต สำหรับเยาวชน อีกทั้งยังสะท้อนภาพการดำเนินชีวิตของคนอีสานได้ อย่างชัดเจนทั้งในด้านการประกอบอาชีพ การดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ การให้คุณค่าแก่เยาวชนเพื่อสร้างสรรค์และพัฒนาปัญญา ความคิด และจิตใจให้เป็นเยาวชนที่มีความรู้และเข้าใจชีวิต อันเป็นรากฐานให้เยาวชนประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีงามอย่างเหมาะสม สามารถอยู่ร่วมในสังคมได้อย่างมีความสุข จากการศึกษพบว่าสารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเรังระบำ ให้คุณค่าแก่ผู้อ่านหรือเยาวชนในด้านคุณธรรมจริยธรรม ด้านความรู้ และด้านความบันเทิง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. คุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม

คุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรมที่ใช้ในการดำเนินชีวิต เป็นคุณสมบัติของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันในสังคม เพราะการอยู่ร่วมกันในสังคมจะต้องเป็นคนไม่เห็นแก่ตัว มีน้ำใจและเมตตาต่อผู้อื่น ผู้เขียนสารคดีเยาวชนมักแทรกคุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม โดยมุ่งหวังให้เป็นเครื่องกล่อมเกล่าจิตใจเยาวชนให้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้อง จากการศึกษาสารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟใบข้าวและลมแล้งเรังระบำ ผู้เขียนได้สอดแทรกคุณธรรม จริยธรรม โดยผู้ใหญ่จะสั่งสอนให้เด็ก ๆ ทำแต่สิ่งที่ดีมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และรู้จักการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวันด้วยความขยัน อดทน ไม่ย่อท้อต่อความทุกข์ยากลำบาก ดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง ซึ่งสอดคล้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่สอนให้ทุกคนใช้ชีวิตแบบพอเพียง และพึ่งพาอาศัยกัน อีกทั้งมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ หากแต่ในการดำเนินเรื่องแม้ว่าจะเป็นการสั่งสอนให้เยาวชนประพฤติและปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงามก็ตาม ก็ยังมีการแทรกแง่คิดที่ บุคคลในเรื่อง กระทำผิดศีลธรรม หรือการเอาเปรียบผู้อื่น เช่น เอี้ยบบัวไล่แอบมีชู คนในหมู่บ้านแอบนิทา หรืออีวชอบเอาเปรียบคำด้วบ อยครั้งเพราะถือว่าตนเองเป็นลูกผู้ใหญ่บ้านและเป็นลูกคนเล็กของครอบครัว เป็นเหตุให้คำด้วไม่พอใจ แต่ด้วยคำสอนของตา ที่สอนให้ทุกคนรักใคร่ปรองดองกันจึงมีการให้อภัยกันอยู่เสมอ ซึ่งเป็นการสั่งสอนให้คนทำดีเพื่อจะได้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และการกระทำที่ไม่ดีก็ส่งผลให้ไม่มีใครชอบ และไม่เป็นที่ยอมรับ

ของคนในสังคม จากสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภโศภ และลมแล้งเริงระบำ ปรากฏคุณค่าด้าน
คุณธรรมและจริยธรรม ดังนี้

๑.๑ ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นสิ่งหนึ่งที่คนอีสาน ปฏิบัติสืบต่อกันมา จะเห็นได้ ว่า
ในสังคมชนบท คนอีสานจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มในหมู่บ้าน มีอะไร ก็จะแบ่งปันซึ่งกันและกัน จาก
สารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภโศภและลมแล้งเริงระบำ ปรากฏ ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เช่น
ตอนฝนใหม่ ผู้เขียนกล่าวถึงความมีน้ำใจของคนอีสานที่รู้จักการแบ่งปันสิ่งของ เช่น แม่บอกคำด้ว
ให้หยุดเก็บเห็ดเมื่อเก็บได้พอกินแล้ว ให้เหลือไว้ให้คนอื่นเก็บบ้าง ดังตัวอย่าง

“เอาไว้ให้คนอื่นเขากินบ้าง ” แม่ตอบขณะเด็ดใบตองกุง (ใบพลวง) สองสามใบมา ปิดปาก
ตะกร้าเพื่อคลุมเห็ด แล้วเอาไปสะพายเสียเอง และยื่นเสียมให้คำด้วถือแทน “เราเก็บแค่พอแกละ
เท่านั้น ถ้าเก็บไปทั้งหมดจะได้เห็ดที่ไหนมาเกิดให้เก็บอีก”

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๑๕)

ความมีน้ำใจของตาที่บอกให้พ่อใหญ่เก็งนากล้าที่มีอยู่ในนาแบ่งไปปลูกก่อน เพราะ
ตามีมากพอจึงแบ่งให้ ดังตัวอย่าง

เมื่อได้เฮือนน้อยเสร็จแล้ว พ่อใหญ่เก็งเดินมาคุยกับตาว่า การดำนาข้าวของครอบครัวแ
ยังไม่สืบหน้าเท่าใดนัก เพราะหลก (ถอน) กล้าไม่ทัน และข้าวก็ยังอ่อนอยู่ ตาเอื้อเฟื้อว่าให้มาเอา
ของที่บ้านก็ได้เพราะข้าวกล้ายังมีอยู่มาก

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๘๔)

วันนี้ตาของคำด้วได้ปลาข้าวตัวใหญ่ จึงขายให้กับครูลย์ และยังมีปลาอื่น ๆ อีกมาก
พอสำหรับเก็บไว้กินเป็นอาหาร แม่จึงแบ่งปลาให้เพื่อนบ้านและญาติ ๆ ดังตัวอย่าง

เช้าวันนี้แม่ให้วิ่งไปฉีกใบตองกล้วยมาเพื่อห่อปลาให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ บางทีก็ขาย แต่ถ้า
เป็นญาติ อย่างลุงเทียม ลุงจารย์ลี ผู้ใหญ่เพิ่ม ป้าบัวพัน หรือคนใกล้บ้านเรือนเคียงอย่าง
ป้านางทอง แม่จะให้เปล่า ๆ

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๑๒๓)

เมื่อ อีขาวโหม่นวัวที่บ้านคำด้วตก ลูก น้ำขายจึงให้คำด้วนำรควัวไปให้แม่ต้ม
แม่บอกกับคำด้วว่ารควัวหากินได้ไม่บ่อยนัก เมื่อเรามีก็ต้องรู้จักการแบ่งปันให้ผู้อื่นด้วย ดังตัวอย่าง

เมื่ออธิบายต่อน้องจั่วไม่ใช่สิ่งที่ง่าย และได้กินบ่อย ๆ เมื่อได้มาจึงต้องแบ่งปัน
ให้พี่น้องเพื่อแสดงน้ำใจ เหมือนที่บ้านอื่น ๆ ก็เอามาให้ตา และว่า

“การกินขึ้น (เนื้อ) บ่สงอา ได้ปลาบ่สงบ่ บ่แม่นแนว”

หรือการตระหนี่ถี่เหนียว หรือจู้ถี้ ไม่มีน้ำใจนั้น ไม่ใช่ธรรมเนียม

อันที่จริงพวกคำด้วเรียนรู้การให้ และแบ่งปันมาตั้งแต่เล็ก ตาสอนว่าหากมีของกินไม่มาก แต่อยากกินได้นาน ๆ ต้องแบ่งให้คนอื่น ยิ่งให้มาก ก็ยิ่งได้กินมาก แม้ได้กินเป็นของแต่ก็พอใจ ได้ความรัก เพราะการให้ไม่เคยสูญเปล่า

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๓ : ๑๘๘)

คนอีสานมีการแบ่งปันสิ่งของซึ่งกันและกัน บ้านไหนมีอะไรก็จะแบ่งปันให้ญาติ หรือเพื่อนบ้าน เช่น แม่ของคำด้วตัดคัมน์้องจั่วให้คำด้วนำไปให้แม่ใหญ่ทองพาที่เรือน ดังตัวอย่าง

แม่ตัดคัมน์้องจั่ว* ใส่ถ้วยกระเบื้องตราไก่ หรือที่เรียกว่าถ้วยกาไก่ให้คำด้วถือไปให้เรือน แม่ใหญ่ทองพาเป็นเรือนแรก เอื้อยวาดเอาคัมน์้องจั่วไปถ่าย (เท) ใส่ถ้วยของแกที่ในครัว ก่อน จะเอาถ้วยเปล่ากลับมาให้

คาดว่าเวลารับอะไรต้องกินถ้วยให้โดยไม่ต้องล้าง เพราะมีความเชื่อว่า ถ้าหากล้างจะทำให้โกรธกัน และว่าเหตุผลจริง ๆ แล้วก็เพื่อความสะดวกของทั้งผู้ให้กับผู้รับ เพราะถ้าหากต้องล้าง ในกรณีที่ผู้รับไม่สะดวก อาจทำให้ผิดผ่อนเพื่อส่งคืนถ้วยในภายหลัง ซึ่งบางครั้งอาจ หลงลืม จนเกิดความหมางใจกันได้

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๓ : ๑๙๐)

เมื่อมีงานบุญในหมู่บ้านของคำด้ว คำด้วจะเห็นตาเป่งเดินออกเรียไร เพื่อนำเงินไป ใช้จ่ายในงาน ทุกคนรู้ว่าตาเป่งเป็นคนมีน้ำใจและทำเพื่อส่วนรวม ดังตัวอย่าง

เวลาในงานบุญ และต้องจ้างแนวงัน (มหรสพสมโภช) แต่ละบ้านจะเรียไรเงินกันเป็น ค่าจ้าง คำด้วมักเห็นคนที่เดินเก็บซึ่งส่วนมากก็คือ ตาเป่งชี้เหล่าโผล่หัวบันไดขึ้นมาบอกว่า “ขอ เงินค่าหมอลำแทน” แล้วแม่ หรือไม่ก็ตาต้องถามกลับว่า เป็นหมอลำคณะอะไร ลำ มวนไหม นางเอกงามหรือไม่

(โสภโผไปข้าว ๒๕๕๓ : ๒๐๑)

๑.๒ ความรับผิดชอบ

ความรับผิดชอบ เป็นสิ่งที่ผู้ใหญ่สร้างและปลูกฝังให้เกิด แก่เด็ก ๆ ทุกคนตั้งแต่ยังเล็ก ทำให้เด็กทุกคนเมื่อเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่จะรู้จักหน้าที่ และดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข จากสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโผไปข้าวและลมแล้งเริงระบำ ตาสอนให้เด็ก ๆ มีความรับผิดชอบ เช่น

* รกัว

ตามอบหมายงานให้พวกเด็ก ๆ ได้มีส่วนร่วมในการทำนา หลังจากการหว่านข้าวเปลือก ให้คอยดูแลไม่ให้นก หรือหนูมากินเมล็ดข้าวที่เพิ่งหว่าน ดังตัวอย่าง

เมื่อหว่านข้าวเสร็จแล้ว ตามอบหมายให้คำด้ว กับพี่ชายและน้องชายรับผิดชอบ

“พากันดูแลข้าวกล้าให้ดี อย่าให้วัวควายเข้ามาเหยียบย่ำเอาได้”

เด็ก ๆ รับคำอย่างเต็มอกเต็มใจ

“แล้วคอยเอาหนังสือตักมายังไถ่นกนา มันจะบินจิกเมล็ดข้าวยามเราหว่านใหม่” ตาว่า

พี่ชายถามว่ามันจะเอาชิง (ตาข่าย) มาดักหนูด้วยได้ไหม เพราะหนูพวกอาจมาลักเมล็ดข้าวก็ได้ ตาตอบว่าก็ดีเหมือนกัน แล้วชมพี่ชายว่าเก่งแท้ ๆ

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๔๘)

๑.๓ ความขยันหมั่นเพียร

ความขยันหมั่นเพียร เป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิตของคน เพราะทุกคนต้องทำหน้าที่ของตนเพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างมีความสุข จากสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโณบาย และลมแล้งเริงระบำ ปรากฏ ความขยันหมั่น เพียร เช่น วันหยุดเรียนคำด้วตื่นแต่เช้าไปช่วยแม่เก็บเห็ดเพื่อนำมาปรุงเป็นอาหาร เพราะตาจะสอนคำด้วอยู่เสมอว่าให้ตื่นนอนแต่เช้า ขยันทำงาน ดังตัวอย่าง

“โรงเรียนหยุดก็มาช่วยแม่เก็บเห็ด อีว่รเพื่อนมึงปานนี้ยังนอนไม่ตื่นเลย”

ตาบอกว่าคนจะต้องไม่นอนตื่นสาย และไม่นิ่งดูดาในการหาอยู่หากินที่สำคัญคือต้องขยัน

(โสภโณบาย ๒๕๕๓ : ๒๔)

พวกเด็ก ๆ พากันเก็บผักต่าง ๆ เช่น ดอกแคฝอย ถ้าเก็บได้มากจะทำเป็นแพไปขาย เช่น คำด้วและอี่บึงอยากได้เงินมากินขนมเหมือนเด็กคนอื่น ๆ จึงชวนกันไปเก็บเพื่ ให้นำไปขาย ดังตัวอย่าง

“เมื่ออื่นเราสองคนออกมาเก็บดอกแคฝอยไปขายกันไหม อี่คำด้ว” (เมื่ออื่น – ฟรุ้งนี่)

“เอา ๆ”...

“ถ้าอย่างนั้นมึงตื่นตั้งแต่เด็กเลยนะ พวกเราจะไปให้ถึงนาห้วย”(เด็ก – ด็ก)

คำด้วพยักหน้าหงิก ๆ

(ลมแล้งเริงระบำ ๒๕๕๓ : ๔๒)

คำคำเ้ามือจับเหรียญในกระเป๋าเสื้อ แม่บอกว่าถ้าได้เงินแล้ว หากอยากซื้ออะไรก็ให้ซื้อได้ แต่ว่าต้องเป็นสิ่งที่อยากได้ หรืออยากกินจริง ๆ คำคำวิ่งเล่นน้ำลายตามเมื่อเห็นเด็กน้อยคนนั้น ตักขนมเข้าปาก พอมันงหยหน้ามองมาคำคำวิ่งกลับกระตักขนมอ้อมบึงบอกว่า

“บ่แซ่บคอก สู้หมากต้องเลี้ยงสุกของพวกเรากี่ไม่ได้”

(ลมแล้งเริงระบ่ำ ๒๕๕๓ : ๑๔๓)

๑.๖ ความพอเพียง

ความพอเพียง คือ การรู้จักพอในสิ่งที่ตนมีอยู่ หรือควมพอดีกับสิ่งที่ต้องการ จากสารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภและลมแล้งเริงระบ่ำ ปรากฏคำสอนเรื่องความพอเพียง เช่น แม่สอนให้คำชั่วรู้จักพอกับการเก็บเห็ดไปกินเป็นอาหาร และรู้จักการดูแลเพื่อให้มีกินในวันอื่น ๆ อีก ดังตัวอย่าง

“เราเก็บแค่พอแกลงเท่านั้น ถ้าเก็บไปทั้งหมดจะได้เห็ดที่ไหนมาเกิดให้เก็บอีก”

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๑๕)

ตาเป็นผู้คอยตักเตือนสั่งสอนหลาน ๆ อยู่เสมอในเรื่องการดำรงชีวิต ให้รู้จักความพอประมาณ ไม่โลภ ดังตัวอย่าง

ตาบอกว่าคนที่คิดละโมภอยากได้ของคนอื่นเป็นคนจิตใจไม่ดี

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๒๒๕)

คำชั่วจำได้แม่นว่าตาที่สอนอย่างนี้ เวลาที่แม่หรือใคร ๆ ช้อน สวก (ลูกอี๊ด) และลูกครอกมาหมก ตาต้องบอกว่าอย่าเอามากินมาก ปล่อยให้มันโตเป็นปลา เป็นกบตัวใหญ่ ๆ บ้าง

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๒๐)

๑.๗ ความกตัญญู

ความกตัญญู สังคมไทยถือว่าการรู้บุญคุณ และการตอบแทนคุณเป็นสิ่งที่ควร กระทำ เพราะจะทำให้ผู้ปฏิบัติมีแต่ความสุข ความเจริญในชีวิต จากสารคดีเยาวชนเรื่องโสภโศภโศภ และลมแล้งเริงระบ่ำ พบว่าอาชีพทำนา คืออาชีพหลักของคนอีสาน ดังนั้น วัว ควาย จึงเป็นสิ่งสำคัญในการประกอบอาชีพ เมื่อวัว ควาย ล้มตายคนอีสานจะไม่นำมากินเพราะถือว่าวัว ควาย เป็นสัตว์ที่มีบุญคุณ ดังตัวอย่าง

“ถ้าบ้านไหนไม่มีก็ไม่สามารถทำนาได้ ควายจึงเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณ ถ้าตายก็นำไปฝัง ไม่นำไปกินเด็ดขาด”

(โสภโศภโศภ ๒๕๕๓ : ๒๓)

คนอีสานจะสอนลูกหลานให้มีความกตัญญู เช่น คำนี้จะนึกถึงตาเสมอเมื่อทำสิ่งใด และเมื่อได้ขนมที่หากินยากแม่ตนเองจะอยากกิน แต่ด้วยความรัก ความกตัญญูอยากให้ตาได้กิน จึงนำขนมที่หากินยากนั้นมาให้ตา ดังตัวอย่าง

คำด้วพยักหน้าแล้วเอามือล้วงก้อนขนมขึ้นมา คม มันหอมจนอยากจะแกะพลาสติกที่ใช้ห่อออกมาทิ้ง แล้วกัดกินเสีย แต่ก็ห้ามใจตนเองอยู่ คำด้วจะเอาขนมก้อนนี้ไปฝากตา มันหวาน นุ่มและอร่อย พวกผู้ใหญ่จึงชอบกินกับข้าว

(ลมแล้งเริงระบ่ำ ๒๕๕๓ : ๔๒)

จากการศึกษาคุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรมพบว่า ผู้เขียนให้ความสำคัญกับการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม ได้แก่ ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความรับผิดชอบ ความขยันหมั่นเพียร ความซื่อสัตย์ ความประหยัด ความพอเพียง และความกตัญญู ซึ่งสะท้อนให้เห็น คุณค่าในการดำเนินชีวิตของคนอีสาน โดยผู้ใหญ่จะสอนให้เด็กรู้จักอดทน ขยัน มีน้ำใจ รู้จักต่อสู้กับอุปสรรค การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างพอเพียง และรู้จักบุญคุณคน สัตว์เลี้ยง ได้แก่ วัวควายที่ใช้ไถนา จากคุณค่าดังกล่าวเมื่อเยาวชนได้อ่านจะช่วยให้องค์เห็นและซึมซับแบบอย่างที่ดีงามได้

๒. คุณค่าด้านความรู้

จาก การศึกษา สารคดีเยาวชนเรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเริงระบ่ำ พบคุณค่าด้านความรู้เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น พอสรุปได้ดังนี้

๒.๑ ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนอีสาน สะท้อนให้เห็นการดำเนินชีวิตของคนอีสานที่อยู่ท่ามกลางธรรมชาติในท้องถิ่น ด้านการประกอบอาชีพ ความเป็นอยู่ อาหารการกิน การรักษาโรค การละเล่น และอื่น ๆ

๒.๒ ความรู้เกี่ยวกับ ค่านิยม คนอีสานมี ค่านิยมต่าง ๆ ที่ปฏิบัติร่วมกันในสังคม เช่น ค่านิยมเกี่ยวกับความบันเทิง คนอีสานชอบชมหมอลำ เมื่อในหมู่บ้านมีงานบุญคนอีสานก็จะได้ชมหมอลำ การเลือกคู่ครอง ผู้ใหญ่มักเป็นผู้เลือกให้ และจะเลือกคู่ครองที่มีฐานะทัดเทียมกัน นอกจากนี้ยังพบค่านิยมเกี่ยวกับความกตัญญู ค่านิยมเกี่ยวกับผู้ชายและผู้หญิง เป็นต้น

๒.๓ ความรู้เกี่ยวกับ วัฒนธรรม คนอีสานมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย เช่น วัฒนธรรมการแต่งกาย คนอีสานเลือกแต่งกายตามโอกาส เช่น การแต่งกายตามปกติ ในขณะที่อยู่บ้านหรือไปทำนา และการแต่งกายในโอกาสพิเศษต่าง ๆ เช่น การแต่งกายไปวัดในงานบุญ หนุ่มสาวจะเลือกสวมใส่เสื้อผ้าที่สวยงามและดูดีที่สุด คนแก่จะเลือกสวมใส่เสื้อผ้าสีขาวไปวัด เป็นต้น

๒.๔ ความรู้เกี่ยวกับ ประเพณี คนอีสานมีประเพณีที่สืบทอดต่อกันมา เช่น ประเพณีเกี่ยวกับศาสนา การทำบุญให้ทาน และมีประเพณีเกี่ยวกับศาสนา เช่น ประเพณี บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา บุญกฐิน และบุญข้าวจี เป็นต้น นอกจากประเพณีเกี่ยวกับศาสนาแล้ว คนอีสานยังสืบทอดแนวปฏิบัติเพื่อ ขอให้สิ่งที่มีบุญช่วยคุ้มครองคนในครอบครัว คนในหมู่บ้าน ตลอดจนสัตว์เลี้ยง ให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข อีกทั้งขอให้ช่วยดูแลรักษาผลผลิตให้เกิดผลดี เช่น พิธีเลี้ยงเจ้าปู่ ไหว้ตาแฮก ไหว้ผีพ่อเต่า และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับ วิถีชีวิต ของคนอีสาน เช่น การลงแขก การแต่งงาน

๒.๕ ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อ จากการศึกษาพบว่าคนอีสานมีความเชื่อเรื่องการทำบุญว่า ถ้าทำ บุญมาก ๆ เมื่อตายไปจะได้ขึ้นสวรรค์ และเชื่อว่าการทำบาป เมื่อตายไปจะกลายเป็นผีเปรต นอกจากนี้ยังมีความเชื่อสิ่งต่าง ๆ เช่น การไหว้ผีบรรพบุรุษ เป็นต้น

๓. คุณค่าด้านความบันเทิง

สารคดีนอกจากมีคุณค่าในการให้ความรู้ ที่เป็นข้อเท็จจริงแล้ว ยังมีคุณค่าในด้านการให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านอีกด้วย ผู้เขียนได้แทรกความบันเทิงให้แก่ผู้อ่านได้อย่างเหมาะสมกับวัย ทำให้เรื่องราวเต็มไปด้วยความมีชีวิตชีวา ไม่น่าเบื่อ จากการศึกษาสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าวและ ลมแล้งเริงระบำ พบว่ามีคุณค่าด้านความบันเทิงเหมาะสมสำหรับเยาวชน ซึ่งผู้อ่านจะได้รับความบันเทิงจากการบรรยายเหตุการณ์ การเล่าเรื่อง การสอดแทรกเพลง นิทาน การละเล่น และบทสนทนา การใช้ภาษา เช่น การสร้างความบันเทิงจากการสร้างอารมณ์ขัน ซึ่งเป็นความรู้สึกที่ก่อให้เกิดความสนุกสนาน ขบขัน ของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาจจะเป็นบุคคล เหตุการณ์ หรือสถานการณ์ก็ได้ ดังเช่น การสร้างอารมณ์ขันจากการกระเซ้าเย้าแหย่ ระหว่างพี่ชาย กับน้องชายเมื่อคำด้วจับจี้กระต่าย หรือจากบทสนทนาระหว่างน้ำชายกับคำด้ว ในเหตุการณ์ งานเลี้ยงบ้านเมื่อคำด้วได้ หัวไก่ต้มใส่ปิ่นโตกลับมาบ้าน น้ำชายพูดปลอบใจว่าเจ้าปู่ให้หัวไก่มาอีก น เพราะจะทำให้เรียนหนังสือเก่ง เป็นต้น

จากการศึกษา คุณค่าของ สารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟใบข้าว และลมแล้งเริงระบำ พบคุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม เป็นการสอนให้เยาวชนรู้จักใช้ชีวิต การพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือผู้อื่น ให้เยาวชนรู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม เป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบ และกตัญญูต่อผู้มีพระคุณและกระทำให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม นอกจากนี้ยังให้คุณค่าด้านความรู้ ซึ่งเป็นประเด็นหลักของสารคดีในด้านวิถีชีวิตของคนอีสานดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และด้านความบันเทิง ทำให้ผู้อ่านเพลิดเพลินเกิดความจรรโลงใจ สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาศารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟไ้ใบข้าว และลมแล้งเร้งระบำ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาศารคดีเยาวชนทั้ง ๒ เรื่องในด้านเนื้อหา กลวิธีการเขียน และศึกษาคุณค่าที่ปรากฏใน สารคดีเยาวชน ทั้ง ๒ เรื่อง โดยแบ่งการศึกษาเป็น ๕ บท คือ บทที่ ๑ บทนำ กล่าวถึงความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา วัตถุประสงค์ของการศึกษา ขอบเขตของการศึกษา วิธีดำเนินการ ศึกษา นิยามศัพท์เฉพาะ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ บทที่ ๒ เนื้อหาของสารคดีเยาวชนเรื่อง โสกไฟไ้ใบข้าว และลมแล้งเร้งระบำ กล่าวถึงเนื้อหาโดยย่อ เนื้อหาที่เป็นความรู้หรือข้อเท็จจริง และเนื้อหาที่เป็นพรรณนาของผู้เขียน บทที่ ๓ วิเคราะห์กลวิธีการเขียน และการใช้ภาษาในสารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟไ้ใบข้าว และลมแล้งเร้งระบำ กล่าวถึงกลวิธีการเขียน การใช้ภาษาและโวหารภาพพจน์ บทที่ ๔ วิเคราะห์คุณค่าของสารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟไ้ใบข้าว และลมแล้งเร้งระบำ กล่าวถึงคุณค่าด้านคุณธรรมจริยธรรม คุณค่าด้านความบันเทิง และบทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

ด้านเนื้อหา ในการวิเคราะห์สารคดีเยาวชน เรื่อง โสกไฟไ้ใบข้าว และลมแล้งเร้งระบำ มีเนื้อหาและสาระความรู้ที่หลากหลาย ในด้านต่าง ๆ ที่เป็นความรู้หรือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยมของคนอีสาน ซึ่งเนื้อหาเหล่านี้ ถูกหล่อหลอม เป็นความรู้ ที่มีคุณค่าสำหรับผู้อ่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทำให้คนอีสานได้ระลึกถึงความทรงจำ อันน่าประทับใจในอดีต ทำให้เกิดความรักและความภูมิใจในท้องถิ่นของตน อีกทั้งผู้อ่านที่เป็นเยาวชนภาคอื่น ๆ จะเกิดความเข้าใจและเกิดทัศนคติที่ดีต่อคนอีสานได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้แทรกพรรณนาไว้ในสารคดีเยาวชนทั้ง ๒ เล่ม ได้แก่ พรรณนาที่มีต่อธรรมชาติ พรรณนาที่มีต่อข้าว พรรณนาต่ออาชีพ และการทำงาน พรรณนาต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม และพรรณนาต่อการเล่นการพนัน ซึ่งส่วนใหญ่พบว่าผู้เขียนมีพรรณนาที่มีต่อธรรมชาติ ซึ่งเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของคน เช่น พรรณนาที่มีต่อธรรมชาติ สมบัติของส่วนรวม คนในชุมชนสามารถ ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติได้ทุกคน ในการหาอาหาร เป็นต้น นอกจากนั้นยังสะท้อนให้เห็นว่าคนอีสานดำเนินชีวิตด้วยความเป็นอยู่

อย่างเรียบง่ายอยู่กับธรรมชาติ และใช้ธรรมชาติให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด โดยการพึ่งพาอาศัยกัน อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ด้านกลวิธีการเขียน สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโศภโศภ และลมแล้งเริงระบำ ผู้เขียนมี กลวิธีการเขียน เพื่อสร้างความสนใจ ด้วยกัน ๒ ประการ คือ กลวิธีการเขียน การใช้ภาษาและ ไวยากรณ์ภาพพจน์ ซึ่งกลวิธีการเขียนที่ปรากฏ ได้แก่ การตั้งชื่อเรื่อง การตั้งชื่อตอน การเปิดเรื่อง การเสนอเนื้อหาและการปิดเรื่อง ดังนี้

การตั้งชื่อเรื่อง ผู้เขียนมีกลวิธีการตั้งชื่อเรื่อง ให้สอดคล้องกับเนื้อหา เช่น เรื่อง โสภโศภ โภโซภ คำว่า “โสภ” ภาษาถิ่นอีสานคือ “โหลก” ซึ่งเป็นการตั้งชื่อที่เป็นมงคลและเกี่ยวข้องกับ วิถีชีวิต และเรื่อง ลม แล้ง เริงระบำ เป็นการตั้งชื่อแบบปฏิทรรศน์ คือ การนำคำที่มีความหมาย ตรงข้ามกันหรือไม่น่าจะไปด้วยกันได้มาไว้ด้วยกันเพื่อก่อให้เกิดความ น่าสนใจและ สอดคล้องกับ เนื้อหา ที่กล่าวถึงฤดูแล้งแต่ทุกคนสามารถใช้ชีวิตได้อย่างมีความสุข

การตั้งชื่อตอน ผู้เขียน มีกลวิธีการตั้งชื่อ ตอน ผลการศึกษาพบว่ามี การตั้งชื่อ ตอน ๒ ลักษณะ คือ การตั้งชื่อตอนแบบบอกเนื้อหา ซึ่งสามารถจำแนกได้ ๑๔ ประการ ได้แก่ ชื่อตอนที่ มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณี อาชีพ ความบันเทิงและการละเล่น สัตว์ คนและพฤติกรรมของคน วิถีชีวิต อาหาร ธรรมชาติ ความเชื่อ พิธี สถานที่ สิ่งของ นิทาน และเหตุการณ์ อีกลักษณะหนึ่ง ได้แก่ ชื่อตอนแบบจินตนาการ โดยพบการตั้งชื่อตอนแบบบอกเนื้อหามากที่สุด

การเปิดเรื่อง ผู้เขียนมีกลวิธีการเปิดเรื่องด้วยการใช้ข้อความล่อให้ผู้อ่านสนใจเนื้อ เรื่อง พบ ๕ วิธีด้วยกัน ส่วนใหญ่เป็นการเปิดเรื่องด้วยการบรรยาย ได้แก่ การบรรยายธรรมชาติ การบรรยายเกี่ยวกับคนและพฤติกรรมของคน การบรรยายลักษณะสิ่งของ และการบรรยาย ลักษณะที่พ็อทอาศัย นอกจากนี้ยังพบการเปิดเรื่องโดยกล่าวถึงความเชื่อ เพลง และผญา ความ บันเทิงและการละเล่น และการอธิบายการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จากการศึกษาพบการเปิดเรื่องด้วยการ บรรยายธรรมชาติมากที่สุด เนื่องจากการเปิดเรื่องชนิดนี้ สามารถสร้างจินตภาพให้แก่ผู้อ่านได้เป็น อย่างดี

การเสนอเนื้อหา ผู้เขียนใช้กลวิธีการเสนอเนื้อหาที่น่าสนใจ โดยใช้กลวิธีการเล่าเรื่อง ผ่านตัวละคร และเล่าเรื่องเรียงลำดับเวลาตามปฏิทิน โดยเริ่มจากเรื่อง โสภโศภโศภ ในขณะที่ยืน

ดินน้ำขึ้นในช่วงฤดูฝนกับการดำเนินชีวิตบนครรลองอันสอดคล้องกับธรรมชาติ และเรื่องลมแล้ง
เริงระบำ เป็นเรื่องที่ต่อจากโศกไฟโบข้าว เมื่อสิ้นฤดูฝนเข้าสู่ฤดูแล้ง ลมหนาวมาเยือน ดอกไม้บาน
ทั่วโศกไฟ วิถีชีวิตของผู้คนคงอยู่กับสภาวะแวดล้อมและจารีตประเพณีได้อย่างงดงาม โดยผู้เขียน มี
กลวิธีในการเสนอเรื่องให้น่าสนใจหลายประการ เช่น การแทรกบทสนทนา การแทรกอารมณ์ขัน
การแทรกนิทาน และการแทรกบทเพลงและผญา กลวิธีที่โดดเด่นที่สุด คือ การแทรกบทสนทนา
ซึ่งพบมากที่สุด ซึ่งเป็นกลวิธีที่ผู้เขียนใช้ควบคู่ไปพร้อมกับการบรรยาย

การปิดเรื่อง ผู้เขียนมีกลวิธีการปิดเรื่องเพื่อให้ผู้อ่าน เนื้อเรื่อง เกิดความประทับใจ
ผลการศึกษา พบ ๑๓ วิธี ได้แก่ การปิดเรื่องโดยกล่าวถึง ความสำเร็จ การปิดเรื่องโดยการแสดง
ทรรศนะต่อข้าว การปิดเรื่องโดยการ แสดงทรรศนะต่ออาชีพและการทำงาน การปิดเรื่องโดย
กล่าวถึงธรรมชาติ การปิดเรื่องด้วยผญาหรือภาษิต การปิดเรื่องด้วยคำผวน การปิดเรื่องด้วย
บทสนทนา การปิดเรื่องด้วยเหตุการณ์ การปิดเรื่องโดยกล่าวถึงข้อห้ามในการปฏิบัติ (คำ)
การปิดเรื่องโดยอธิบายการทำอาหาร การปิดเรื่องโดยการบรรยายพฤติกรรมของคน การปิดเรื่อง
โดยกล่าวถึงประเพณี การจัดงานศพ และการปิดเรื่องโดยบทอาขยาน จากการ วิเคราะห์พบ
การปิดเรื่องโดยกล่าวถึงความเชื่อมากที่สุด นอกจากนี้ พบว่าผู้เขียนมีกลวิธีการใช้ภาษา ซึ่งทำให้
ผู้อ่านสนใจและอ่านเนื้อเรื่องได้อย่างเพลิดเพลิน

การใช้ภาษาและโวหารภาพพจน์ ในสารคดีเยาวชน เรื่อง โศกไฟโบข้าว และลมแล้ง
เริงระบำ พบการใช้ภาษา ที่อ่านเข้าใจง่าย โดยผู้เขียนมีการใช้ ภาษาถิ่นประกอบการเล่าเรื่อง แต่
ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้เพราะผู้เขียนอธิบายความหมายของภาษาถิ่นโดยใช้ เิงอรรถ การใช้
เครื่องหมายวงเล็บ และการอธิบายขยายความ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่อง สามารถรับรู้ความรู้สึกจาก
เรื่องราวที่อ่านได้ นอกจากนั้นผู้เขียนยังใช้โวหารและภาพพจน์ เพื่อสร้างความน่าสนใจ ดังนี้

การใช้โวหาร ผู้เขียนใช้โวหารในการเขียน เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวที่ต้องการ
๕ ประเภท ได้แก่ บรรยายโวหาร อธิบายโวหาร พรรณาโวหาร สาธกโวหาร และเทศนาโวหาร
จากการวิเคราะห์พบการใช้บรรยายโวหารมากที่สุด เนื่องจากผู้เขียนใช้การเล่าเรื่องราวเพื่อแสดงให้เห็น
เหตุการณ์

การใช้ภาพพจน์ ผู้เขียนใช้ภาพพจน์ในสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโฆโฆโฆโฆ และลมแล้ง
เริงระบำ ๕ ประเภท ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ การเลียนเสียงธรรมชาติ การกล่าวอ้างถึง และ
บุคลาธิษฐานจากการวิเคราะห์พบการใช้ภาพพจน์แบบอุปมามากที่สุด เนื่องจากการใช้ภาพพจน์
แบบอุปมาช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวที่ผู้เขียนนำเสนอชัดเจนขึ้น

ด้านคุณค่า สารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโฆโฆโฆโฆ และลมแล้งเริงระบำ ให้คุณค่าในการ
ดำเนินชีวิต มีการให้ความรู้ และสอดแทรกความบันเทิง สะท้อนภาพการดำเนินชีวิตของคนอีสาน
ไว้อย่างชัดเจนทั้งในด้าน การประกอบอาชีพ เช่น การปลูกข้าวตามฤดู กาล การพึ่งพา อาศัย
ธรรมชาติในการดำเนินชีวิต เช่น การหาอาหารจากแหล่งอาหารซึ่งเป็นสมบัติของส่วนรวม เรียกว่า
“ทาม” และการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ได้แก่ อาหารที่ได้จากพืช
และสัตว์ อีกทั้งพืชสมุนไพรต่าง ๆ การเลี้ยงไหม การทอผ้า ด้านวัฒนธรรม ประเพณี การละเล่น
ของเด็ก นิทานปรัมปราที่ผู้ใหญ่เล่าให้เด็ก ๆ ฟัง ภาษาถิ่นอีสาน และอื่น ๆ จากการศึกษา สารคดี
เยาวชน เรื่อง โสภโฆโฆโฆโฆ และล มแล้งเริงระบำ พบคุณค่า ซึ่งสามารถจำแนกได้ ๓ ประการ
ได้แก่ คุณค่าด้านคุณธรรมจริยธรรม ผู้เขียนได้สอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมเพื่อใช้ในการดำเนิน
ชีวิต เมื่อเยาวชนได้อ่านหนังสือที่มีการแทรกข้อคิด คุณธรรมจริยธรรม แง่คิดที่ดีงามในการดำเนิน
ชีวิตก็จะเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกให้เยาวชนประพฤติปฏิบัติ คุณค่าด้านคุณธรรมจริยธรรม ที่พบ
ได้แก่ ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความรับผิดชอบ ความขยันหมั่นเพียร ความซื่อสัตย์ ความ
ประหยัด ความพอเพียง และความกตัญญู คุณค่าด้านความรู้ ทำให้ทราบถึงวิถีชีวิตของคนอีสานที่
มีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ท่ามกลางธรรมชาติและ การยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ
ค่านิยมที่สืบทอดต่อกันมา และคุณค่าด้านความบันเทิง เป็นอีกคุณค่าหนึ่งซึ่งผู้อ่านได้รับอรรถรสใน
การอ่าน ความเพลิดเพลิน จากนิทาน เพลง การละเล่น หมอลำ อารมณ์ขันและอื่น ๆ ที่ผู้เขียน ได้
สอดแทรกไว้ ในเนื้อหาได้ อย่างแบบยล นอกจากนี้ยัง พบคุณค่าด้านความบันเทิง จากการสร้าง
อารมณ์ขันของตัวละครในบทสนทนา ความบันเทิงจาก การบรรยายธรรมชาติ และความบันเทิง
จากเนื้อเรื่อง ความบันเทิงที่พบมากที่สุด ได้แก่ นิทาน

การศึกษาสารคดีเยาวชน เรื่อง โสภโฆโฆโฆโฆ แ ละลมแล้งเริงระบำ พบว่ามีความ
โดดเด่นทั้งในด้านเนื้อหา กลวิธีการเขียนและด้านคุณค่า กล่าวคือ ด้านเนื้อหา มีความหลากหลายใน
ด้านความรู้หรือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยมของคนอีสาน

อีกทั้งพรรณษะของผู้เขียนที่สอดแทรก เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าคนอีสานดำเนินชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย อยู่กับธรรมชาติ โดยการพึ่งพาอาศัยกัน ทำให้คนอีสานได้ระลึกถึง ถิ่นฐาน รักและความภูมิใจใน ท้องถิ่นของตน อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าสารคดีจะเต็มไปด้วยความรู้หรือข้อเท็จจริง แต่ผู้อ่านยังได้รับความบันเทิงจากกลวิธีการเขียน การใช้ภาษา ซึ่งผู้เขียนใช้กลวิธีการตั้งชื่อเรื่องที่โดดเด่น โดยตั้งชื่อ เรื่องให้สอดคล้องกับเนื้อหา เพื่อแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิต และธรรมชาติในท้องถิ่น การสอดแทรก นิทาน บทสนทนา และอารมณ์ขัน เป็นต้น จะเห็นได้ว่าผู้เขียนมีกลวิธีการเขียนที่หลากหลาย และ การใช้ภาษานับเป็นส่วนสำคัญยิ่งที่ผู้เขียนใช้นำเสนอ แม้ว่าจะเป็นภาษาถิ่น แต่ผู้เขียนใช้ กลวิธีการ อธิบายความเพื่อให้เข้าใจง่าย ทำให้ผู้อ่านไม่ต้องตีความ และอ่านด้วยความเพลิดเพลินจากการใช้ โวหารและภาพพจน์ที่ปรากฏในเรื่อง นอกจากนี้ยังพบคุณค่า ด้านคุณธรรม จริยธรรม ความรู้ และ ความบันเทิงที่ได้จากการอ่าน สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

ข้อเสนอแนะ

๑. ควรมีการศึกษาวิเคราะห์สารคดีสำหรับเด็ก ในหนังสือวันเด็กแห่งชาติ
๒. ควรมีการศึกษาเนื้อหา และคุณค่าของสารคดีเยาวชนที่ได้รับรางวัลหนังสือดีเด่น ของ กระทรวงศึกษาธิการในปีต่อไป

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. กรมวิชาการ. ภาษาไทย วรรณกรรมเด่น. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ, ๒๕๓๗.
- กอบกาญจน์ ภัฏโณมารค. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเยาวชนเรื่องเมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก
เด็กบ้านสวน และลูกชานา .” สารนิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต ภาควิชา
ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๕.
- จตุพร แพงทองดี. โศกโศกโศก. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๓.
- _____. ลมแล้งเรไรระบำ. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๓.
- จินตนา ใบกาสุยี. แนวการจัดทำหนังสือสำหรับเด็ก. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๓๔.
- จุไรรัตน์ ลักษณ์ศิริ. ข้อมูลและบรรณนิทัศน์เกี่ยวกับการเกิด. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร ,
๒๕๓๔.
- _____. “ความหมายของสารคดี .” ใน ภาษากับการสื่อสาร. ฉบับปรับปรุง . จุไรรัตน์
ลักษณ์ศิริ. บรรณาธิการ (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐)
- ชะลอ รอดลอย. การเขียนสารคดี. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๔.
- ชุมสาย สุวรรณชมภู . “ความรู้เกี่ยวกับการใช้โวหารภาพพจน์ .” ใน ภาษากับการสื่อสาร, ๔๘.
จุไรรัตน์ ลักษณ์ศิริ และบาหยัน อิมสำราญ , บรรณาธิการ . กรุงเทพมหานคร :
พีเพรส, ๒๕๔๘.
- โชติ ศรีสุวรรณ. ประเพณีสิบสองเดือน. กรุงเทพฯ : สถาพรบุ๊คส์ (๒๕๕๑ : ๓๖)
- ดุษฎี ชุมสาย, หม่อมหลวง. วรรณกรรมพินิจเชิงจิตวิทยา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช : ๒๕๒๐.
- ถวัลย์ มาศจรัส. สารคดีและการเขียนสารคดี. กรุงเทพฯ : มิติใหม่, ๒๕๓๘.
- ทัศนีย์ กระต่ายอินทร์ . “อารมณ์ขันในวรรณกรรมร้อยแก้วของไทย ระหว่าง พ .ศ. ๒๔๕๓ -
๒๕๑๖.” ปริญญานิพนธ์ สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ : ๒๕๒๑.
- ทิพย์สุดา นัยทรัพย์. ภาษากับวัฒนธรรม. ดำรา- เอกสารวิชาการ ฉบับที่ ๕๘ ภาคพัฒนาตำราและ
เอกสารวิชาการ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๓๕.
- ธนศ เวศร์ภาดา. หอมโลกวรรณศิลป์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปาเจรา, ๒๕๔๕.
- ธัญญา สังขพันธานันท์. การเขียนสารคดีภาคปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : ที่คิวพี. ๒๕๕๓.
- ธีรภาพ โลหิตกุล. กว่าจะเป็นสารคดี. กรุงเทพฯ : อ่านเอาเรื่อง, ๒๕๕๒.
- นพดล จันทรเพ็ญ. การใช้ภาษาไทย. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ, ๒๕๔๒.

นันทา ขุนภักดี . การวิเคราะห์ความเชื่อของชาวไทยในสวัสดิรักษา . นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓.

นิติกาญจน์ ทองอินทร์ . “วิเคราะห์สารคดีท่องเที่ยวหลวงพระบาง .” สารนิพนธ์ปริญญา บัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖.

บรรจบ พันธุเมธา. ลักษณะภาษาไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๕.

บันลือ พุกกะวัน. วรรณกรรมกับเด็ก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, หม่อมหลวง. แวนวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : อ่านไทย, ๒๕๒๕.

ประสิทธิ์ ภาพักกลอน. ภาษากับวัฒนธรรม. แบบเรียนวิชาภาษาไทย ท.๐๓๑. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘.

ปรางทิพย์ กัมพลศิริ. “ลีลาการใช้ภาษาในสารคดีเด็ก.” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕.

ปราณี เชียงทอง. วรรณกรรมสำหรับเด็ก. กรุงเทพฯ : ชมรมเด็ก, ๒๕๒๖.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. พื้นฐานของการใช้ภาษา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗.

————. ศิลปะการเขียนหนังสือชุดพื้นฐานของการใช้ภาษา. อันดับที่ ๒. กรุงเทพฯ : วิชาการ, ๒๕๒๕.

เพ็ญแข ประจันปัจฉิก และอ้อมเดือน สดมณี . “ค่านิยมของชาวชนบทไทย : ค่านิยมทางวัตถุกับค่านิยมทางระเบียบประเพณี.” รายงานการวิจัยฉบับที่ ๓๕ สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๕. (อค์สำเนา)

เพ็ญแข วัจนสุนทร. ค่านิยมในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘.

ไพฑูรย์ สีนลารัตน์. ภาษาไทย๑. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

ไพฑูรย์ เครือแก้ว . ลักษณะของสังคมไทยและการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : การพิมพ์เกื้อกูล, ๒๕๐๖.

ภรพัศุ สร้อยระย้า. “การวิเคราะห์ภาษาในงานเขียนสารคดีของมนัสนา .” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรี นครินทรวิโรฒ , ๒๕๔๒.

มาลี บุญศิริพันธ์ . การเขียนสารคดีสำหรับสื่อสิ่งพิมพ์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๐.

รัฐจวน อินทรคำแหง. วรรณกรรมสำหรับเด็กและวัยรุ่น. กรุงเทพฯ : ดวงกมล, ๒๕๑๗.

————. วรรณกรรมสำหรับเด็กและวัยรุ่น. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : พิมพ์, ๒๕๒๐.

- พนัส หันนาคินทร์. การสอนค่านิยมและจริยธรรม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ , ๒๕๒๓.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.
- ลลิตา สิตวรรณ. “วิเคราะห์วรรณกรรมเยาวชนของแหวแพร .” สารนิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐.
- วินัย รอดจ่าย. การเขียนและจัดทำหนังสือสำหรับเด็กและเยาวชน. กรุงเทพฯ : ตะเกียง, ๒๕๓๔.
- วิมลพรรณ ปิตะวัชชัย. อิตลีสอง. กรุงเทพฯ : มหาชน, ๒๕๑๖.
- วิริยะ สิริสิงห. การเขียนเรื่องสำหรับเด็ก. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๒๔.
- ศรีจันทร์ วิชาตรง. หลักภาษาไทย ๑๕๔๒๐๐๑. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏพระนคร, ๒๕๔๑.
- สมชัย ใจดี และ บรรยง ศรีวิยาภรณ์. ประเพณีและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.
- สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. ประเพณีและเรื่องน่ารู้. พระนคร: หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๐๒.
- สิรินทรเทพรัตนราชสุดา ,สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า . “ห้องสมุดในวรรณคดีของข้าพเจ้า .” ที่ระลึกงานสัปดาห์ห้องสมุดครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๑๕. กรุงเทพฯ : สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕.
- สุชา จันทน์เอม. ความต้องการและความสนใจของเด็ก. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖.
- สุพรรณิ วราทร . “ความคิดเห็นของเยาวชนต่อหนังสือบันเทิงคดีสำหรับเด็กก่อนวัยรุ่นที่ได้รับรางวัลระดับชาติของไทย .” รายงานผลการวิจัย . กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- สุพัตรา สุภาพ . สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี . กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔.
- สุรางค์ แพรกทอง “วิเคราะห์วรรณกรรมเยาวชนของ มาลา คำจันทร์ .” วิทยานิพนธ์ ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๓๖.
- สุวัฒนา เลี่ยมประวัตติ. “การอ่านสารคดี.” ใน ภาษากับการสื่อสาร, ๑๐๕. จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ และ บาทยัน อิ่มสำราญ บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : พี.เพรส, ๒๕๔๘.
- อนุমানราชชน, พระยา (เสถียร โกเศศ) . วัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ของไทย. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๔.

ภาคผนวก

คำภาษาถิ่นอีสาน

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
กก	ตื้น	กินดอง	แต่งงาน
กฐินเล่น	จุลกฐิน	กินแลง	กินข้าวเย็น
กล้วยทะนีอง	กล้วยน้ำว้า	กิน	สิ้น
กวมกัน	ข้ามหน้าข้ามตา	กิโหลก	กะโหลก
กวย	ไกว	กุดจี่หรือจูดจี่	ด้วงมูลสัตว์
กอกยา	บุหรี	กวย	สาบ
กอง	กลอง	เก่งแท้บ้อ	เก่งนักหรือ
ก้องแขน	กำไล	เก่งแท้บ้อ	เก่งนักหรือ
ก่อง	โน้ม	เกรด	ที่ปรับดิน
ก้อนขี้เถ้า	ก้อนเมฆ	เกล็ดหอย	ด้อยดิ่ง
ก้อนขี้เถ้า	เมฆ	เก้งกัน	เสมอกัน
กะต่า	ตะกร้า	เกิบ	รองเท้า
กะเตี๋ย	หยักเรียง	เกี่ยวกินดิน	เหน็บกินขา
กะถึก	ถูก	เกี่ยว	เกี่ยว
กะเทิน	พินทิก	เกือ	ให้อาหาร
กะโป้	กะลามะพร้าว	แก่น	แข็ง
กะยอม	พะยอม	แก้	ลาก
กะเสดน้ำ	กระเจด	แกว	ฉนวน
กั๊บกั๊	ตุ๊กแก	โกน	กลวง
กั๊บกั๊	ไม้ขีดไฟหัก	โกน	โพรง
กางมอ	ตาข่าย กา - ช่อ	ขนมหมก	ขนมเทียน
ก่าน	ลาย	ขบ	กัด
กาย	ผ่าน	ข้วน	ขั่ว
กินเงิน	การพนัน	ข่วมของ	ข้ามแม่น้ำโขง

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
ข่วม	ข้าม	จีช่าง	จีช่าง
ข้อง	ตะข้อง	จีคินดาก	คินเหนียว
ของ	แม่น้ำโขง	จีค้อ	ชน
ข้อน	ตกกลัก	จีเคียด	รังเกียจ
ขั่น	ถ้ำ	จีตัว	โกหก
ขัว	ชุด	จีถักแถ่	ลูกน้ำ
ข้าง	ข้าง	จีถี่	จีเหนียว
ข้าง	ฝ่าย	ถี่หลาย	จีเหนียว
ข้างไฟ	ย่างไฟ	จีทูด	โรคเรื้อน
ข้าวกำ	ข้าวเหนียว	จีผึ่ง	จีผึ่ง
ข้าวเขียบกึ่ง	ข้าวเกรียบกึ่ง	จีฝุ่น	มูลสัตว์
ข้าวจัน	ข้าวหนัก	จีหมิ่น	ขมิ้น
ข้าวงาย	ข้าวเช้า	จีหลัก	จีโกง
ข้าวคอ	ข้าวเบา	จีไห้	จีแย
ข้าวต้มโค่น	ข้าวต้มมัด	จีฮ้าย	จีเห่
ข้าวปั้น	ข้าวเหนียวหนึ่ง	เขยกก	เขยตัน
ข้าวปุ้น	ขนมจีน	เข้า	ข้าว
ข้าวโป่ง	ข้าวเกรียบว่าว	เจีย	เกลีย
ข้าวเย็น	ข้าวเหนียว	เจียน	ชุด
ข้าวสวย	ข้าวกลางวัน	แข่ว	ฟัน
ข้าวหุง	ข้าวเจ้า	ไข่มากเหลือ	ไขเหลือ
จิ่ว	เหม็น	คนสุบซา	ติดกัญชา
จีกะตึก	พยาธิ	ครกมอง	ครกกระเดื่อง
จีกะปอม	กึ่งกำ	คราวหนึ่ง	ครูเดียว
จีเจียบ	ตะขาบ	ครูถ้าง	ครูตั้งกะตี

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
คละล่ำ	ต้องห้าม	เครือ	เถา
คอง	แนว	เครือผักไหม	จุมกปลาหลด
ค้อน	ท่อนไม้	เครือหมากบัว	กะทกรก
ค้อนฟาดข้าว	ไม้ฟาดข้าว	เครือหมาน้อย	เถากรุงเขมา
คอบ	กล่าวโทษ	เครือหูก	เส้นยืน
คันขอ	ตะขอ	เถา	เขา
คันไคขัน	บันไคขัน	เคียด	โกรธ
คันแทนา	คันนา	เคี้ยวใน	เมล็ด
คันฮ่อม	หัวกรด	เคียว	แรด, สะดั่ง
คาคอ	ติดคอ	แคน	ตะเคียน
คางกะไ้	ขากรรไกร	แก้น	ติดคอ
ค้างสนม	ผักตบชวา	แกฝอย	คำฝอย
ค้างหม้อข้าว	ตั้งหม้อนี้	แคะ	ไม่เชื่อ
ค่าดอง	ค่าสินสอด	โค่น	มัด
คำทวย	ปริศนาคำท่าย	งอย	จับ, นั่ง
คำ	ทองคำ	งัง	วัว
คำหัวแดง	เข้าไ้เข้าไฟ	งัน	สมโภช
คิดฮอด	คิดถึง	งันเฮือน	งานศพ
คิง	ร่างกาย	งิม	ขึ้น, เสียว
คิบไฟ	เตาไฟ	งิดง้อ	ท้อแท้
คืด	คิด	งิด	มหัศจรรย์ใจ
คื้อเก่า	เหมือนเดิม	เงือกน้ำ	พญานาค
คุ่ม	หมู่	งៃ	ฝา
เคน	ประเคน	จก	ล้วง
เคย	คิด	จ่ง	เก็บไว้

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
จนเปิด	จนเปื้อ	โจก	แก้ว
จนหลาย	ยากจนมาก	แจ่ง	ฉาบ
จอก	แก้ว	จ่ง	กางเกง
จอกหลอกแจกเหลก	กะล่อน	จ่น	ซุก, อาศัย
จอง	ทัพพี	ซอด	ถึง
จ้อง	รุ่ม	ซ่อน	เครื่องมือดักปูปลา
จอด	จรด	ซอน	ซ้อน
จอบเบ้ง	แอบดู	ซอนลอน	สลอน
จั่งได้	อย่างไร	ซ่อย	ช่วยเหลือ
จั่ง	ถึง	ซัด	เหวี่ยง
จั่งเพล	ถวายเป็น	ซาด	เหียง
จั่งหัน	ถวายเป็นอาหารเช้า	ชาว	ซ้อน
จ้วน้อย	สามเณร	ชิง	ตาข่าย
จ่ายผญา	โต้ตอบ	ซิด	สะบัด
จำ	ติด, ติด	ซิ่นตง	ผ้าถุง
จาง	กร่อย	ซิ่นเหียน	กระโปรงสั้นๆ
จุมเห็ดเทศ	จุมเห็ดเทศ	ซี้	ซี้
จิ้ม	แกะ	ซิ่น	เนื้อ
จิ้น	ซิ่น	ซื่อๆ	เฉยๆ
จูด	จูด	ซุก	ผลัก
เจ้าน้อย	งอแง	ซุม	จุ่มนุ่ม
เจ้าหัว	พระสงฆ์	ซุ	แห่
เจ็ด	ถลา	เซามีแสง	พักเอาแรง
แจ้งจ่างป่าง	สว่างไสว	เซา	หยุด
แจ่ว	น้ำพริก	แซ่บ	อร่อย

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
ญ้อง	ขี้	คังไฟ	ก่อไฟ
ญ้อง	ชม	คาก	ก้น
ญ้อน	เต็น	คุด	มุด
ญากรู	หลวงพ่	คู้	ขยัน
แญง	มอง	เด็ก	ดึก
ดอกกล้วยน้อย	นมแมว	เค้น	ลาน
ดอกกะยอม	พะยอม	เคี้ยง	กระดก
อกกางของ	ดอกปีบ	เคี่ยม	จักกะจี้
ดอกก้านของ	ดอกปี	แดงจายวาย	แจ้
ดอกซ้อน	มะลิ	แดน	เขต
สะเภา	นางแย้ม	โดน	นาน
ด้อก	ดุ่มหู	ได้กัน	แต่งงานกัน
ดอกน้อย	ดอกย่อย	ได้ลั่น	เกินหน้า
ดอกผักไถ่	มะระจีนก	ได้เหี้ย	เก็บได้
ดอกผักอีสุ่ม	มะรุม	ตกพูด	แบ่งมรดก
ดอกฝ่ร้าง	สาบเสือ	ตกริน	ตกพรวาๆ
ดอกมันปลา	ดอกกันเกรา	ต้นกอก	มะกอก
ดอกมูก	พุดทุ่ง	ต้นกินนิน	ควินิน
ดอกว่านขี้	ดอกอุตพิษ	ต้นกุง	พลวง
ดอกส้มเลี้ยวสีขาว	ดอกกาหลง	ต้นโก	ตะโก
ดอกสามปี	บานไม่รู้โรย	ต้นจั่ว	ต้นนุ่น
ดอกสามพันห้า	พญาไร้ใบ	ต้นดอกเกษ	ลำเจียก เตยป่า
ดอกหวานไฟ	ไพล	ต้นแมงป่อง	หญ้างวงช้าง
ดอกเอ็นอ้า	โคลงเคลง	ต้นหมากเกลือ	มะเกลือ
ดอกฮัง	ดอกรัง	ต้นหมากเชือบ้า	ต้นลำโพง

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
ต้นหมากหล้า	มะกล่ำตาช้าง	แต่ง	ตั้ง
ต้นหว้านชั้น	พลับพลึง	โตน	กระโจน
ด้วย	ดัก	ไต้	จุด,ส่อง
ต้องแล้ง	ไข่เต่า	ถง	ถุง,กระเป่า
ต่อน	ขึ้น	ถงเทียว	ข้าม
ตอเฟียง	ช่งข้าว	ถงเสื่อ	กระเป่าเสื่อ
ต่อย	สอย	ถอก	ถอดรวง
ตัว	โกหก	ถั่งโปง	ตีโปง
ตัวเคย	คิด,ปั่น	ถั่วดิน	ถั่วลิสง
ตาแซบ	ทำทางน่าอร่อย	ถั่วปี	ถั่วพุ่มสีแดง
ตาเบ็ง	น้ามอง	ถั่วอุ่ม	ถั่วพุ่ม
ตามแนว	ธรรมเนียม	ถั่วแฮ	ถั่วมะแฮะ
ตาย่น	น่ากลัว	ถ้ำบั้งจ้ง	ถ้ำไม่อย่างนั้น
ตาเว็น	ตะวัน	ถ่ม	ทิ้ง
ตาหั่ว	ตกลง	ถิ่งอู่	สูงระดับหู
ตำ	ชน	ถิ่งอู่เอา	สูงระดับเอว
ตำ	ทอ	ถึก	ถูก
ตำหมากหุง	สั้มตำ	ถือพา	ตั้งท้อง
ตำหูก	ทอผ้า	ถูกคอบ	แจ้งโทษ
ติดดิน	เชิงชาย	ถูกเลข	ถูกหวย
ตัม	เพิ่มเติม	เถิก	เพศผู้
ตั้น	ตกใจ	เถน	กำหนด
ตุ้ม	คลุม	ไถ่	ถูงยาว
เต็มแขน	ข้อมือ	ไถ่สุด	ไถ่ตะ
โตท่อนี้	ตัวเท่านี้	ทวย	ทาย

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
ท่า	คอย	น้ำจืด	น้ำสกปรก
ท่าเบิ่งโลด	คอยคุดนะ	น้ำเซอะ	น้ำใช้
ทาว	กู่	นำ	ด้วย
ท้าว	ผู้ชาย	น้ำส้าง	บ่อน้ำ
ท่าใหญ่	ถือตัว	นุ่งซ่ง	กางเกง
ทุกซ์	จน	แนม	มอง
เทา	สาหร่าย	แนวกิน	กับข้าว
เทิง	บน	แนว	พันธุ์
เทียนน้อย	เทียนเล่มเล็ก	ใน	เมล็ด
เทียว	สัจจร	บักอิด	มีมากไม่รู้ด
เทียะ	น้ำ	บนโลก	ที่ดอน
เทื่อ	ครั้ง	บนโพน	เนินดิน
ไทพี่น้อง	ญาติ	บ่มีหยัง	ไม่อะไร
ไทเฮือน	ญาติ	บ่แม่นแนว	ไม่ใช่ธรรมเนียม
ธาตุ	สอุป	บื้อน	หายใจ
ฐง	ธง	บู้	บุก
นกกาเว	นกคุดเหว่า	บักอันนี้	นายคนนี้
นกเจ็ด	บินถลา	บัก	ไอ้
นกไล่	นกหัวขวาน	บัวแบ้	บัวเผื่อน
นอนเหมบ	นอนพังพาบ	บาทย่าง	ก้ำย่าง
น่าน้ำ	น้ำลุ่ม	บ่าวแพว	หนุ่มน้อย
นายฮ้อย	พ่อค้า	บุญธาตุ	บุญพระธาตุพนม
นำกั้น	ตามหลัง	บู้ป่า	บุกป่า
น้ำกิน	น้ำดื่ม	เบ็ง	ดู
น้ำข้าวหมา	น้ำขาวข้าว	เบ็งเดือนแจ่ง	ดูเดือนหงาย

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
เปิดท่อเลื้อ	เดินเซิดหน้า	ปิดไม้	ปักไม้, เสรไม้
แบบ	หนังสือ	ปัก	โง่
ใบคาม	ต้นคราม	ปู้น	ปล้น
ใบเงิน	ธนบัตร	ปู้ยแจ็ก	ปู้ยเคมี
ใบจำจา	ก้ามปู	เป้ง	ทศ
ใบชา	ใบกัญชา	เปิดแก๊บ	เปิดใจ
ใบผักอีเลิด	ใบชะพลู	เปิดเทพ	เปิดเทศ
ใบส้อย	ใบขาดเป็นเส้นๆ	เป็นตัว	วุ่น
ป่ง	งอก	เป็นโทษ	ผิดกฎหมาย
ปราบ	ฟันปลา	เป็นบาด	เป็นแผล
ซ้อน	ปลาดกกลัก	เป็นลมเป็นแล้ง	พายุพัด
ปลาขอ	ปลาช่อน	เป็นหยั่งบ่	เป็นอะไรไหม
ปลาค่อ	ปลาช่อน	เปีย	กรอ
ปลาอ้อฮือ	ปลาหมึกแห้ง	แป้น	แผ่นไม้
ป่อง	ฉลาด	ไปโอม	ลู่ออ
ป่องเอี่ยม	หน้าต่าง	ผมยาวก๊ากซึก	ยาวรุงรัง
ป่อน	ไล่	ผ่อย	อ่อนไม่เหนียว
ป้อย	ค่า	ผักกะเดา	ผักสะเดา
ปากเปียก	พริบ่	ผักกาดห่อ	ผักกาดขาว
ปาด	กรีด	ผักก้านดง	ผักหวานบ้าน
ป่า	หย่า	ผักขา	ชะอม
ป้า	โค่น	ผักคาด	ผักคราดหัวแหวน
ปิด	เค็ด	ผักตำนิน	ผักตำลึง
ปิ้น	พลิก	ผักตุง	ซุ้มประตูทางเข้าวัด
ปัก	พังผืด	ผักบัว	ต้นหอม

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
ผักแป้น	กุ๊ย	เพิ่น	เขา
ผักเม็ก	เสม็ดแดง	โผด	เกิน
ผักสะแงะ	ผักชีไร่	โพน	จอมปลวก
ผักหม	ผักโขม	โพน	เนิน
ผักอีตู๋	ใบเมงลัก	พึกทำส้ม	แหนม
ผักโอบเฮบ	สันตะวา	ฟาด	นวด
ผ้าแพรมน	ผ้าเช็ดหน้า	ฟาน	แก้ง
ผ้าแพรอีโป้	ผ้าขาวม้า	ฟ้าว	ريب
ผิดกัน	มีข้อพิพาท	เฟียด	กระลอก
ผิบ้า	เสียดติ	มวนกอกยา	มวนนุหรี
ผิเผด	เปรต	ม้วนผักไหม	จุมกปลาหลด
ผือ	กก	ม่วน	สนุก
ผูกแขนใหญ่	แต่งงาน	ม่อง	ตรง
ผู้แม่	กะเทย	มะเขือเคื่อ	มะเขือเทศ
ไผ่บ้าน	ไผ่สีสุก	มะม่วงน้อย	มะม่วงกะล่อน
ไผ่ส้างไฟ	ไผ่ล้ามะรวก	มะม่วงใหญ่	มะม่วงแก้ว
ฝอย	ไม้	มะเว่อ	มะจั่ว
พอพุมพู่	พอสลัว	มัก	ชอบ
พ้อออกแม่ออก	ญาติโยม	มั่ง	ละมั่ง
พัว	พวง	มันแกว	มันเทศ
พาข้าว	สำหรับ	มันแกวสะเกา	มันแกว
พานหมาก	เขียนหมาก	มาน	ตั้งท้อง
พิพวย	แพงพวย	ม่าย	อวด
พุ้น	โน้น	มาโลด	มาเถอะ
พุดๆ	ส่วนๆ	ม๊า	เหล้า

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
มิดจีหฺลี	เจียบกริบ	ไม่ไฟส้างไฟ	ไม่ไฟล่ำมะรวก
มีหลาย	ชุมมาก	ไม้สนุ	คันฉา
มีฮอด	มีแม่กระทั่ง	ไม้เส้	ไม่ไฟล่ำยาวๆ
มืออื่น	พรงนี้	ไม่เอาहुต่ง	ไม่สนใจฟัง
มือฮือ	วันมะริน	ขวก	ล้างน้ำ
เม็ง	ปราสาท	ขอดคั่ว	ขอดอ่อน
เมื่อ	กลับ	ยัง	กาง
แมงกะเปื้อ	ผีเสื้อ	ย่น	กลัว
แมงคันโซ่	สียืด	ย่นบาป	กลัวบาป
แมงคาม	ค้วงกว้าง	ยาคุ	พระสงฆ์
แมงแกงค้อ	มวน	ยาซอง	บุหรี
แมงง่วง	เรไร	ยาด	แย่ง
แมงงอด	แมลงป่อง	ย่าน	กลัว
แมงเงา	แมลงป่องข้าง	ยาม	กู่
แมงทะนีไน	ตึกแดนไบโสก	ยามมือแลง	ยามคำ
แมงบ้งกลัวย	ค้วงไบกลัวย	ยาย	ขยาย
แมงบ้ง	หนอน	ยาฮากไม้	ยาพื้นบ้าน
แมงผีเบี่ย	แมลงมีพิษ	เยอ	ตาข่ายในลอน
แมงผีโพงม้า	ตึกแดนตำข้าว	เรือนไฟ	ครัว
แม่น	คือ	ลงทอ้ง	ทอ้งเสียบ
แม่บัวระบัด	ผู้ปรนนิบัติ	ล้อ	กลิ้ง
ไม้ขอนแก่น	ไม้ฝู	लगโต	บางตัว
ไม้คำพัน	ไม้มันผ้า	लगเทื่อ	บางครั้ง
ไม้จืด	ไม่สนใจความรู้สึก	ลำนโน	โสน
ไม้ปาก	ไม่พูด	ลำน	ร้อง

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
ลำหมาก	ลำของต้นหมาก	สมมา	ขอขมา
ลิดสะดึก	ลিপสติก	ส้มโอง	มะตาด
ลิด	ลิด	ส่วม	ห้องนอนลูกสาว
ลิด	ช้อน	สวย	สาย
ลูกหล่า	ลูกคนสุดท้อง	ส่อ	ชัก
เล่นสาว	จีบสาว	ส้อย	ขาดวัน
เล็บแมว	เล็บเหยี่ยว	สับหมากกอก	เขกหัว
เล่นจาด	ทำให้ตกใจ	ส้ม	แค
เล่นน้ำ	หนีตาม	ต่ำกันด้มๆ	ลือกันครึกโครม
แล้ว	เสร็จ	ส้างน้ำกิน	บ่อน้ำกิน
วันศีล	วันพระ	สาด	เสื่อ
วิน	เวียน	สายปือ	สายสะดือ
วิน้อย	พดเล็ก	สายฝนเอียน	ชาลง
เว้าความ	เจรจา	ต่ำ	รำลือ
เว้าพื้น	นินทา	สิงไคร	ตะไคร้
เว้าเล่นๆ	หยอก	ลี	จะ
เว้าใส่	พูดประชด	ลีแจ้ง	หัวรุ่ง
เว้าอ้าง	พูดอวด	ลีน้า	ตาม
แว่น	กระจก	ลีม	กระซิบ
สการ	ทำพิธีเผา	ลิม	โบสถ์
สนเคา	สนตะพาย	ลีลั่ว	ลีเขียว
ส้มเกลี้ยง	ส้มโอ	ลูป	แทรก
ส้มจั่ว	แหม่มเนื้อวัว	สูงปานหยัง	สูงมาก
ลัม	เปรี้ยว	ลู่	ทุก
ลัมพ่อ	ข่อย	ลูน	โกรธ

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
ศูนย์หลาย	โกรธมาก	หมากจืด	นุ่น
เส่งเงิน	จ่ายเงิน	หมากแซว	มะกอกน้ำ
เส้นหนัง	ฟิล์ม	หมากต้อง	กระท้อน
เสม่น	เขม่น	หมากดำแย	หมามุ่ย
เลียมหมากจก	จอบ	หมากตุ้มกา	เถาซีกา
เลี้ยวกัน	เพื่อนกัน	หมากแดงจิงสุก	แดงไทย
เลียหญ้า	คายหญ้า	หมากแต่	มะค่าแต่
เลื้อท่อน	ฟูกที่พับได้	หมากบวบน้อย	บวบอ่อน
เลื้อ	ฟูก	หมากปิ่น	ใบพัด
โลกัน	เถียงกัน	หมากเฟื่อง	มะเฟื่อง
ไล่ลอบ	วางลอบ	หมากไฟ	มะไฟ
หง่า	กึ่ง	หมากมี	ขนุน
หน่วย	ผล	หมากไม้	ผลไม้
หนหวย	รำคาญ	หมากลิ้นฟ้า	ผักเพกา
หนองสา	สระน้ำ	หมาก	ลูก
หน่อไม้ส้ม	หน่อไม้ดอง	หมากสบไถ	ผาด
หนามหมากตัน	กิ่งพุทรา	หมากส้มมอ	ลูกส้มอ
หมก	กระบก	หมากสัง	มะสัง
หมั่น	ขยัน	หมากลิเยา	สบู่ดำ
หมากกะเสด	กระถิน	หมากสีดา	ฝรั่ง
หมากเกือ	มะเกลือ	หมากหล่ำ	มะกล่ำช้าง
หมากขอ	เขาะ	หมากหล่ำหนู	มะกล่ำหนู
หมากขามแป	มะขามเทศ	หมากหว่า	ลูกหว่า
หมากเจียบ	น้อยหน้า	หมากหอย	หอย
หมากแข้งอ่อน	มะเขือพวง	หมากหุ้งเทศ	ละหุ้ง

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
หมากอะโหล	เครื่องขยายเสียง	เห้ม	ห้าม
หมากอีผูก	บุก	เหียน	สิ้น
หมากอี	ฟักทอง	เหี้ย	หก
หมากฮัง	รัง	แหงด	แมงก้องแขน
หมาจอก	หมาจิ้งจอก	แห่นเค้อ	ด้วยนะ
หอง	เสียงสูงมีพลัง	แห่น	แพะ
ห่อนคอ	เอือนลูกคอ	แห่นบ้อ	บ้างหรือ
หอยกิบกี้	หอยกาบ	แหบ	กั๊ดแบบหนีบๆ
หอยจูบ	หอยขม	โหล่ง	โล่ง
ห่อยา	ยาสูบ	ไให้นา	ตะบึงนา
ห้วยควน	หน้าคะมำ	ไหม	ปรับ
ห้วยมันคำ	สาธุ	ไหล	ละเมอ
ห้วย	ราก	อ่ง	หยิ่ง
ห้วยสักกะเทียม	ห้วยคะมำ	อดจิด	มหัศจรรย์ใจ
หางมอ	หางกระเดื่อง	อยากห้วย	ขบขัน
หาพู	ระอุ	ออกไปจัน	จับกล่อม
ห้า	ลูกอ้นทะ	อ่องต่อง	ผูกผ่อง
หุดัง	จมูก	ออนซอน	น่าชื่นชม
เห็ดกระด้าง	เห็ดบดแห้ง	ออย	ปลอบ
เห็ดห้าฟาน	เห็ดขล้าหมา	อ้าม	เก้อ
เหม็นกูปทีบ	เหม็นคละคลุ้ง	อ้าย	พี่
เหยื่อย	ยุ้ยไม่เกาะกัน	อ้ายหม่อม	พระสงฆ์
เหลว	เหลียว	อ้าวฝ้าย	หีบฝ้าย
เหลียวเบ็ง	มองดู	อีเก็ง	ดวงจันทร์
เหลื่อใจ	คับแค้นใจ	อีตุ้	ขาสั้น ๆ มูทุ่

คำศัพท์	ความหมาย	คำศัพท์	ความหมาย
อีนาง	หนู	อีน	รีน
อิหลิ	จริงๆ	ฮิตคอง	ครรลอง
อิหลิป้อ	จริงๆหรือ	ฮิต	จาริต
อิแฮ้ง	นกแร้ง	ฮิน	เผ็ดและขึ้น
อิด	ขาดแคลน	เฮ็ดคือ	ถือตัว
เอ้	ตกแต่ง	เฮ็ด	ทำ
เอ้อ	ใช่	เฮ็ดแนว	ทำพันธุ์
เอาฬัว	-แต่งงาน	เฮ็ดเวียก	ทำงาน
เอ็น	เรียก	เฮาป็น	เราแบ่ง
เอื่อย	พี่สาว	เฮียนป่องบ่	เรียนเก่งไหม
แอ้ดรด	กระเป๋ารถ	เฮียนป่อง	เรียนหนังสือเก่ง
แอ้มฝา	มุงข้างฝา	เฮียน	เรียน
แอว	เอว	เฮียวไฟ	เรียวยไฟ
โอ	ขัน	เฮียว	เรียวย
โอน้อย	ขันใบเล็ก		
ฮด	รด		
ฮดสรง	สรงน้ำ		
ฮวก	ลูกฮ้อด		
ฮอด	ถึง		
ฮัก	รัก		
ฮาก	อาเจียน		
ฮ้าง	แตก		
ฮางลิน	รางริน		
ฮ้านน้ำ	ร้านน้ำ		
ฮ้าย	ดู		

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นางพิกุล รุ่งศรีกนก
ที่อยู่	๑๗๕ หมู่ ๓ ตำบลด่านมะขามเตี้ย อำเภอด่านมะขามเตี้ย จังหวัดกาญจนบุรี
สถานที่ทำงาน	โรงเรียนบ้านไทรทอง ตำบลจรเข้ม่อก อำเภอด่านมะขามเตี้ย จังหวัดกาญจนบุรี โทรศัพท์ (๐๓๔) ๕๔๐๒๖๖
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. ๒๕๒๘	สำเร็จการศึกษาปริญญาครุศาสตรบัณฑิต วิชาเอกเกษตรศาสตร์ วิชาโท ศิลปศึกษา จากวิทยาลัยครูกาญจนบุรี
พ.ศ. ๒๕๕๒	ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาภาษาไทยเพื่อการ พัฒนาอาชีพ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ประวัติการทำงาน	
พ.ศ. ๒๕๒๘-๒๕๓๑	อาจารย์ ๑ โรงเรียนบ้านผาซ่อนโชคชัย จังหวัดอุดรธานี
พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๔	โรงเรียนวัดใหม่คงสัก จังหวัดกาญจนบุรี
พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๓๕	โรงเรียนบ้านด่านมะขามเตี้ย จังหวัดกาญจนบุรี
พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๔๔	โรงเรียนบ้านเนินไพร จังหวัดกาญจนบุรี
พ.ศ. ๒๕๔๔-ปัจจุบัน	โรงเรียนบ้านไทรทอง จังหวัดกาญจนบุรี